

ISSN 2308-7420

СУХАНШИНОСӢ

Маҷаллаи илмӣ

**№ 2.
2018**

АКАДЕМИЯИ ИЛМҲОИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ИНСТИТУТИ ЗАБОН ВА АДАБИЁТИ БА НОМИ
АБӮАБДУЛЛО РӮДАКӢ

*Маҷалла соли 2010 таъсис
ёфта, дар як сол чор
шумора нашр мешавад*

Муассис: Институти забон ва
адабиёти ба номи Абӯабдулло
Рӯдакии Академияи илмҳои
Ҷумҳурии Тоҷикистон

Сардабир
д.и.ф. Аскар Ҳаким

Муовини сардабир
узви вобастаи АИ ҶТ,
д.и.ф. Раҳматуллозода Саҳидод

Дабирӣ масъул
Олим Бухориев

Нашрони мо: 734025, шаҳри Душанбе,
кӯчаи Рӯдакӣ, 21, Институти забон ва
адабиёти ба номи Абӯабдулло
Рӯдакии Академияи илмҳои Ҷумҳурии
Тоҷикистон, хучраи 11, дафтари
мачаллаи «Суханшиносӣ», тел.: (+992
37) 221-22-40

**Шохиси (индекси) обуна дар
фехристи «Почтаи тоҷик» -77755**

Сомонаи мо: www.iza.tj;

E-mail: iza_rudaki@mail.ru

**Маҷалла дар Вазорати фарҳанги
Ҷумҳурии Тоҷикистон бори нахуст
аз 5-уми апрели 2012 таҳти №
0098/мҷ, бори дуюм аз 12-уми
ноябри соли 2015 таҳти № 0095/мҷ
ва бори сеюм аз 7-уми сентябри 2017
таҳти № 023/ МҶ-97 ба қайд
гирифта шудааст.**

Ҳаёти таҳририя:

Абдучаббор Раҳмонзода

(узви пайвастаи АИ ҶТ, д.и.ф.),

Маҳмадҷош Имомзода

(узви пайвастаи АИ ҶТ, д.и.ф.),

Носирҷон Салимӣ

(узви пайвастаи АИ ҶТ, д.и.ф.),

Мирзо Муллоаҳмадов

(узви вобастаи АИ ҶТ, д.и.ф.),

Ҷӯрабек Назриев

(узви вобастаи АИ ҶТ, д.и.ф.),

Сайфиддин Назарзода

(узви вобастаи АИ ҶТ, д.и.ф.),

Абдунабӣ Сатторзода (д.и.ф., проф.),

Ғаффор Ҷӯраев (д.и.ф., проф.),

Ҳабибулло Раҷабов (д.и.ф., проф.),

Олимҷон Ҳочамуродов (д.и.ф., проф.),

Парвонахон Ҷамшедов (д.и.ф., проф.),

Ҳоким Қаландариён (д.и.ф.),

Олимҷон Қосимов (д.и.ф.),

Тоҷиддин Мардонӣ (д.и.ф.),

Шоҳзамон Раҳмонов (д.и.ф.)

Душанбе © Институти забон ва адабиёти ба
номи Абӯабдулло Рӯдакии Академияи илмҳои
Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2017.

ISSN 2308-7420

СЛОВЕСНОСТЬ

Научный журнал

**№ 2.
2018**

АКАДЕМИЯ НАУК РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН
ИНСТИТУТ ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ ИМЕНИ
АБУАБДУЛЛО РУДАКИ

*Основан в 2010 г.
Выходит четыре
раза в год*

Учредитель: Институт языка и
литературы имени Абуабдулло
Рудаки Академии наук Республики
Таджикистан

Главный редактор
д. ф. н. Аскар Хаким

Заместитель главного
редактора
член- корр. АН РТ,
д. ф. н. Рахматуллозода Сахидод

Ответственный
секретарь
Олим Бухориев

Адрес: 734025, г. Душанбе, пр. Рудаки,
21, Институт языка и литературы
имени Абуабдулло Рудаки Академии
наук Республики Таджикистан, комн.
11, редакция журнала «Словесность»,
тел.: (+992 37) 221-22-40

Подписной индекс в каталоге «Почта
точка» - 77755

Наш веб-сайт: www.iza.tj;
E-mail: iza_rudaki@mail.ru

Журнал перерегистрировано
Министерством культуры Республики
Таджикистан, первым изданием с 15
апреля 2012 г., № 0098/мч, вторым
изданием с 12 ноября 2015 года за №
0095/мч и третьим изданием с 7
сентября 2017 № 023/мч- 97.

Редакционная коллегия:

А. Рахмонзода (академик АН РТ, д.ф.н.),
М. Имомзода (академик АН РТ, д.ф.н.),
Н. Салими (академик АН РТ, д.ф.н.),
М. Муллоахмад
(член- корр. АН РТ, д.ф.н.),
Дж. Назриев (член- корр. АН РТ, д.ф.н.),
С. Назарзода (член- корр. АН РТ, д.ф.н.),
А. Сатторзода (д.ф.н., профессор),
Г. Джураев (д.ф.н., профессор),
О. Ходжамуродов (д.ф.н., профессор),
П. Джамshedов (д.ф.н., профессор),
Х. Раджабов (д.ф.н., профессор),
О. Косимов (д.ф.н.),
Т. Мардони (д.ф.н.),
Х. Каландариён (д.ф.н.),
Ш. Рахмонов (д.ф.н.)

Душанбе © Институт языка и
литературы имени Рудаки Академии
наук Республики Таджикистан, 2017

СУХАНШИНОСӢ, №2 2018

МУНДАРИҶА	
ЗАБОНШИНОСӢ	
Бобо Назар Ғаффор. Шарҳи як байти Рӯдакӣ.....	5
Мирзоев Сайфиддин. Мулоҳизаҳо дар бораи пажӯҳишҳои донишмандони олмонӣ (дар асоси маводи забони яғнобӣ)...	12
Навбаҳорова Бибисултон. Дастнависҳои ҷаҳони ислом дар китобхонаҳои Ҳиндустон.....	25
Ҳолназаров Рӯҳулло. Гендер ё муносибати антропонимҳо ба он	37
Низомова Сабоҳат, Бобоева Мадина. Таҳлили сохтор ва валентнокии феъли lieben (дӯст доштан) дар забонҳои олмонӣ ва тоҷикӣ.....	44
АДАБИЁТШИНОСӢ	
Мирзомуҳаммад Рустой . Сайри таҳаввули ғазал то замони Каёнӣ.....	54
Раҳмонов Ҳафиз. Баъзе омилҳои маърифати адабиёт: Рӯйкардҳо ва усулҳои таҳқиқ.....	65
Беҳронов Ҷумъа, Шозодамуҳаммадов А. Назари Носири Ҳусрав ба замони ӯ.....	81
Шоева Н. Симои замон дар қиссаи муосири тоҷик	93
Шоев Абдуҳамид. Тараннуми сулҳу ваҳдати тоҷикон дар шеърҳои устод Лоик Шералӣ.....	100
Беҳрӯзи Забехулло. Саъдӣ ва ҷаҳонгардӣ	113
ФОЛКЛОРШИНОСӢ	
Рӯзӣ Аҳмадов. Фарҳанги мардумии диёри Сайиди Насафӣ...	125
Оймаҳмадов Рустам. Мавзӯҳои рубоиёт ва дубайтиҳои мардумӣ.....	138
Раҳматуллоева Г. Мавқеи бозиҳо ва сурудҳои бачагона дар фолклор.....	147

СУХАНШИНОСӢ, №2 2018

СОДЕРЖАНИЕ	
ЯЗЫКОЗНАНИЕ	
Бобо Назар Ғаффор. Комментарий одно двустипшие Рудаки.	5
Мирзоев Сайфиддин. Рассуждения об исследованиях немецких ученых (на материале ягнобского языка).....	12
Навбахорова Бибисултон. Рукописи исламского мира в библиотеках Индии.....	25
Холназаров Рухулло. Гендер или ево отношения к антропонимами.....	37
Низомова Сабохат, Бобоева Мадина. Структурно-валентный анализ глагола lieben (дӯст доштан) в немецком и таджикском языках.....	44
ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ	
Мирзомухаммад Рустои . Эволюционные осмотра газельи до Киянидский династии.....	54
Рахмонов Хафиз. Некоторые аспекты познания литературы: подходы и принципы исследований.....	65
Бехронов Чумъа, Шозодамухаммадов А. Назари Носири Хусрав ба замони ӯ.....	81
Шоева Н. Образ женщины в современной таджикской повести	93
Шоев Абдухамид. Воспевание мира и единства таджиков в лирике Лоика Шерали.....	100
Бехрузи Забехулло. Саади и туризм	113
ФОЛЬКЛОРИСТИКА	
Рузи Ахмадов. Фольклор земляков Сайидои Насафи.....	125
Оймахмадов Рустам. Тематики народные рубайи и четверостишие	138
Рахматуллоева Г. Место детских игр и песен в фольклоре.....	147

ЗАБОНШИНОСӢ

ШАРҲИ ЯК БАӢТИ РӢДАКӢ

Бобо-Назар Гафор

Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакӣ

К-аз шоирони бувад манам навгувожа,

Як байти парниён кунам аз санги хора. (Рӯдакӣ)

Ба назар чунин менамояд, ки замони пажӯҳишу тафсири осори Рӯдакӣ аз нигоҳи лексикология сар омадаву осори Рӯдакиро бояд аз назари методологияи татбиқӣ, поэтикаи таърихӣ-татбиқӣ, фарҳангшиносӣ ва этимология, ки танҳо бо корбасти дову шигирди ҳиндуаврупошиносӣ имконпазир аст, пажӯҳид. Мо тақрибан 10 сол пеш пажӯҳиши осори Рӯдакиро аз назари ҳиндуаврупошиносӣ оғоз кардаем [1]. Ҳамакнун мо як байти машҳури Рӯдакӣ: «К-аз шоирони бувад манам навгувожа / Як байти парниён кунам аз санги хора»-ро мавриди баррасӣ қарор медиҳем.

Ин байт бисёр мавриди пажӯҳиш ғаштааст, пажӯҳандагон [2] аз фарҳангҳо ҷиҳое наовардаанд, то собит бигардонанд, ки Рӯдакӣ ҷӣ гуфта бошад: навад ё бувад,... навгувожа ё нагувожа. Ҳама дигар қасе аз ишон ҳиҷ шубҳа нақарда ҳаргиз, ки то *байт* дар ин байти устод Рӯдакӣ ҷизи дигар аст, на ки қалимаи арабист. Ва мо аз ҳамаи оғоз мекунем.

Ҳақим Низомӣ ду байти зебӯе дорад: «Омад ба диёри ёр пуён//Лабайкзанону байтгӯён» ва мисраи дуйӯми байти дигари он ин аст: «Ҳар шаб зи фирӯқ байтхонон»... Дар шеваи Кӯлоб «*ку як байт бигӯ*» (ё бихон, на ки бисаро) дар паҳлуи ифодаи *байт хондан* мавҷуд аст. Байти Низомӣ ва байти лаҳҷаи Кӯлоб (Шояд дар дигар лаҳҷаҳои ҷануби Тоҷикистон ҳам бошад) ба пиндори мо аз решаи ҳиндуаврупоии **cer-* «гуфтан, бо тантана ифшо қардан» монда аст, ки аз он муштакҳои зиёд, ҳамчун: **cere-*, **crē-*, **cre/oto* - «фармон, фармоиш; хоستان», **cer-dʰo-*/**cor-dʰo-*/**cr-dʰo-* «қалима, савганд, муқаррарот, фармон» **cer-jo* «фарёд қардан, ҷеғ задан» истода. Аз як шакли аблаутии ин реша шакли ир. қуҳан **crata-*, Ав. **urvata-* (муодили ҳ.к.-аш

vratā, йун. ῥήτόν) «муқаррарот, дастур, ваъда; савганди ботантана» (слав. куҳан rota- «савганд, қасам», прусс. куҳан wettemmai «мо савганд меҳӯрем» истода, аз шакли дигари аблаутӣ-ш метавон юнонии ῥῆμα «калима», ῥῆσις «нутк»-ро, ки муодили этимологии калимаи тоҷикӣ аст (аз ҳ.-а. *ṷ(e)r-eHe-), даровард ва аз шакли ҳ.а. *ṷr- (реша) + афзои (Erweiterung) - dho- бошад, дар овардани «байд/байт» (ҳаванди этимологии лотиниш: verbum «калима», пруссии куҳан - wird «id», олмонии куҳани боло-ш: wort «id») тақрибан душворие надорад. Овози ҳиндуаврупоӣ #ṷ- ҳам танҳо ва ҳам дар таркиби бо /r/ - #ṷr- дар забони иронии нави ғарбӣ (тоҷикӣ/форсӣ/дарӣ) ба таври қонунӣ ё /b/ (бо аллофонаш) ё /k/ (бо аллофонаш) медиҳад: Инро калимаҳои фаровони ҷуфт-ҳаванди бо тафовути танҳо /b//k/ тасдиқ мекунам, ҳамчун: Буштосп/Гуштосп (Виштосп ҳам), б(и)ринҷ/гурунҷ (=санскр.vṛ̥hi «id»), буф/куша, бузург/гузург, бармак/кирма, биҳишт/гуҳишт, бара/кура, бинчишк/гунчишк (ванҷ), беша/чакалак, боша/гуваш фарсии миёна: br̥tan/kirrenītan «офаридан» (маънии ҷарбабардорӣ ҳар ду-ш «буридан» аст), бузбала (буҷабала) /гизала (ва varjāvand дар матнҳои динӣ замони миёнаву нав аст),...

Ҳин аз (муштакҳои) решаи *ṷer-и ҳиндуаврупоӣ дар тоҷикӣ (иронӣ ғарбии нав) *калима* (< ҳ.а. /*ṷ(e)r-eHe- (муодили йунонӣ-ш ῥῆμα «калима») ва *байд/байт* (< ҳ.а. *ṷer-dho-, лот. verbum «калима», пруссии куҳан wird «id», готии waurd «id») истода. Маънии «савганд ёд кардан», ки дар решаи мазкур ниҳон аст, дар ифодаи «Калимаи шаҳодати мусулмонӣ» ошкор аст ва дар шеърӣ устод Лохутӣ «Калимаи шаҳодати ранҷбарӣ».

Пас аз ҳам пош хӯрдани ҳиндуаврупоӣ калимаҳои фаровоне, ки барои ифодаи семанти «сухани поэтик-муқаддас, сухани сирф поэтик» қорбаст мешуданд, дар забонҳои куҳантарини ҳиндуаврупоӣ маъниҳои худро дигар қарданд, дараҷаи қорбасти онҳо тағйир ёфт. Бархе калимаҳое, ки сирф поэтик буданд, барои истилоҳоти динӣ қорбаст шудаанд, бархе дигар, ки танҳо барои матнҳои динӣ истифода мешуданд, калима(ҳо)и муқаррарӣ гашта [3].

Ҳарчанд ки тибқи гуфтаҳои донишмандон поэтикаи забони юнонӣ бо забонҳои ҳиндуиронӣ вижагиҳои муштаракӣ бештар дорад, ки бо забонҳои дигари ҳиндуаврупоӣ (чи забонҳои centum

ва чи *satəm*), тақсимшавии калимаҳои ифодакунандаи семантикаи шоир ҳатто дар ӯ замонҳои кӯҳане, ки тафовут миёни осори динӣ ва осори дунявӣ ҳанӯз ба вуқӯъ напайваста буд, ба истилоҳоти динӣ ва дунявӣ анҷом ёфта. Чунонки аз йунонии *ἔπος ἑπείν* (=ҳ.к. *vačas vač*), ва истилоҳи поэтики *ἔπος эпос* (*ҳамо-са* шакли вайроншудаи он аст) бар меояд, дар юнонӣ чуз истилоҳи муқаррарӣ нест, дар ҳоле ки он решаи ҳиндуаврупоӣ (яъне **ǵokʰ* - «гуфтан, сухан гуфтан») дар забонҳои ҳиндуэронӣ (ҳиндуорӣ) вижагии сирф динӣ (аслан) ва дунявӣ (андак) пайдо карда. *Воч* худованд аст, дар Ведаҳо, дигар, *воч гирифта* (дуо хондан) дар адабиёти порсии миёна аст, *vāč* *Пуа* («Иляи муқаддас») дар осетинӣ, ниҳоят, *Вахиур* (ки танҳо оиди Зардушт қорбаст мешавад – инро соҳиби «Фарҳанги Амид» низ таъкид карда) – тарҷумаи чарбабардориш: «барандаи **вахш* (вахӣ) [ба мардум]» аст. Дар паҳлуи маънии динӣ **ǵokʰ* - дар паҳлавии паҳлавӣ (портӣ) маънии муқаррарии «гуфтан», овоз, ово, вок (дар тоҷикӣ) ҳам дорад. Калимаи дар забонҳои *centum*-и аврупоӣ маъмули *Prophet* /йун. *προ-φήτης* «пешгӯ, бинак, паямбар» < йун. *φήμι* «сухан кардан») «паямбар, пешбин, бинак» аз решаи муқаррарии ҳиндуаврупоии **bʰā-* аст, ки фартури он дар забонҳои эронӣ, славянӣ аслан калимаи (муқаррарии поэтик аст; ҳамчун: (а)фсона, осуна, авсона, афсун кардан; русӣ-сербӣ-слав.кӯҳан – *бају, bajati*: «нақл кардан»; слав. Кӯҳан – *basnъ*: фасона,авсона, ҳарчанд ки тибқи пажӯҳиши Kuiper ва Benveniste [4] маънии «афсун кардан, дуо хондан; ва шифо бахшидан» (калимаи пизишк ва *baēza-* Ависто аз ҳамин реша аст) ҳам вижагии онро таъмин мекунад.

Дар мисраи нухустин бояд аввал вожаи *навгувожаро* аз «*guwāza*»-и Ависто ҷудо кард, ки танҳо омоними пораи композит аст. Шоир худро навгӯ, навоар, навардоз хонда, яъне вожаи нав гӯянда. Вожа ин ҷо ба маънии аслии оғозии худ омада, чунонки дар матнҳои юнонии кӯҳан ва авистой дар форсии миёна аст. Ва худ композит ҳам барои замони миёна ва иронии нави ғарбӣ бегона нест; чунонки дар Фирдавсӣ «сухан гуфтани паҳлавӣ-т...» ҳаст. Одатан *навгувожаро* гурӯҳе навуговора (ва бештар) меҳонанд. Вале ба пиндори мо *навгувожа* яке аз шаклҳои дурусти калима аст ва *навгувора* эҳтимоли қавӣ меравад, ки ба марҳилаи дувуми татавбури забони дарӣ (ки он

вақт ҳанӯз форсӣ нагашта ва ҳам номи форсӣ ҳам надошт) тақрибан ба асрҳои 8 тааллуқ дорад, на марҳилаи дар тараққи ҳамчун забони мукамал татаввурёфтаи забони эронии нави ғарбӣ. Аз рӯи қонунҳои умумифонетикӣ татаввури /ž/ ва /z/ ба /r/ имкон пазиру аст, чунонки аз татаввури ҳ.а. *s̥esor- «хоҳар» дар забони лотинии классикӣ аст: soror. Дигар, номи қадимии машҳури Шохнома Тур ҳам ҳаванди Таоџ-/Тџ-... дорад ва дар осори адабиёти форсии миёна ин шакл бештар машҳуру маъмул аст. Ҳамаи дигар, тибқи қонуни фонетикӣ, ки онро К.Вернер (с. 1877) кашф карда, ҳангоми гузаштани задаи калима аз асос ба пасафзуд (дар асосҳои феълӣ) s~r мегардад. (Дар ин маврид бояд ба инбат гирифт, ки s аллофонҳои /z/ /ž/ дорад). Ин ҳодисаи замони қадим то имрӯз дар тасрифи феълҳои забонҳои скандинавӣ ҳамчун архаизм монда: Нидерл.: vriezen - vroegen, англ. was – were*. Тибқи қонуни машҳури ротатизм, ки дар забони лотинии классикӣ маъмул аст, гузаштани /s/ (ва ҳам аллофони он /ž/) ба /r/ ҳин, гузаштани ^oгувора ба ^oгужа имконпазир аст [5].

Бегумон бувад, ки ин ҷо мо онро ба ҷои баванд, навад, баранд-и дигарон (ки зикршон тақрибан пурра дар [2] рафта) пешниҳод мекунем, сифати феълӣ тарзи ғоилӣ аз решаи *baç-и иронии қадим аст ва маънии «[шоире, ки] қамолёфта аст» ва аз ир.к. ва < *baç-ant-/°nt- таркиб ёфта. Дар забонҳои қадими иронӣ мафҳуми сегонаи будан, (da facto) мавҷуд будан, ҳастӣ; ё худ praesens – амали ҳамошай, буд, хоҳад будан маъмул аст, чунонки дар ин ҷумла Ав. омада: *vispəṃ aśavanəṃ həntəṃśa bavəntəṃśa bušyastəṃśa* «қар артавон ки ҳасту [буда] буду хоҳад буд» (Йасн. 26.4). Аз назари теоретик бозсохт қадими ҷумлаи болои Ависто бад-ин шакл ҳам мумкин аст: *vispəṃ aśavanəṃ *bavəntəṃśa bavəntəṃśa bušyastəṃśa*

Эҳтимоли қавӣ меравад, ки бар асари пурра субстансивасия шудани *hant-/°hat-/°hantya-и иронии қадим (= Ав. haiθya- «ҳақиқӣ, дуруст» < ҳ.- а. *s̥ntʰl̥jo-, ки аз нигоҳи этимологӣ калимаи ҳастӣ бар асари омезиши ин ва asti пайдо шуда) чунонки дар шеваҳои ҳиндуаврупой бавижа йунонӣ (та θντα «ҳақиқӣ, воқеият; молу ҳол, чиз»), лотинӣ (sōns «гунаҳгор») рух дода, дар забони замони эронии навад пурра ба ҷойи ир. к. *hant-

/*hat- шакли сифати феълии фоилии решаи баъ- ҳам мустаъмал гашта; яъне ба пиндори ман шояд *бувад* аз ду шакл истода бошад (1) *baçati (= Ав. bavaiti), (2) *bavat (<*baç-nt-). Аз ин байти машхури Фирдавсӣ низ чинин бармеояд: Тавоно бувад ҳар кӣ доно бувад, /Ба дониш дили пир барно бувад. *Бувад* ин ҷо «absolute praesens» = сифати феълии фоилӣ аз bav- аст. (= *Тавоно аст ҳар ки доно аст// [чи] ба дониш дили пир барно аст, ки айнан қолиби синтаксисии *aša vohu vahištəm asti*. (Аша биҳи бихтарин аст)-и авистоист.

Ин ҷо *буванд* бе он ифодаи сегона ҳам бошад, мантиқан чунин бармеояд, ки маънии ҳастро аз решаи ир. куҳан *ah-:*h- (<ҳ.а. *es-: *s-), ки шояд маънии «воқӣӣ, асил, ташаккулёфта» ҳам дошта бошад, чунонки аз муодилои этимологии шеваҳои дигари хиндуаврупой (ҳетӣ – ašant: «дуруст, ҳақиқӣ»; ҳ.куҳан – sant-/sat: «воқӣӣ, ҳастӣ»/satya- «ҳақиқӣ», йун. τὰ ὄντα: «ҳақиқӣ, воқӣӣ, дуруст; чиз молу манол», лот. sons: «гунаҳгор» <ҳ.а. *s(o)nt^[h]- (<*es-: *s-): «ҳақиқӣ, воқӣӣ, ҳастшуда, бавукуъ пайваста; гунаҳ-кор») бар меояд, танҳо дар шакли сифати феълӣ - *hant-/hat- /*hantya- (мукоиса шавад Ав. haiθya-) ифода мекард. Ҳарчандки - чунонки аз мисолҳои фаровони Ависто бар меояд - (1) решаи – бо asti ба маънии *ҳастӣ*, *будан* ҳамчун Корӯла (феъли предикативӣ) синоним будааст, ҳамчун *bavriš bavaiti upārō* (Йшт. 51.29), (2) ҳам дигар *бувандро* метавон аз сифати феълии фоилии иронии куҳан ё аз *b(u)çant- (бар асари аналогия бо решаҳои бо садоноки тематикӣ) ё аз *b(u)çnt- даровард, аз мантиқи ҷумла чинин бар меояд, ки суҳан ба ҳуди шоир тааллуқ дорад ва маънии мисраъ ин аст: «миёни шоироне, ки ҳастанд ё аз шоирони асил, воқеӣ, ташаккулёфта, навгувожа манам» аст, ки ин маънӣ хеле хуб аз ғартурҳои сифати феълии тарзи фоилии хиндуаврупойи ҳ.а.*s(o)nt^[h]- (<*es-: *s-) дар шеваҳои куҳани хиндуаврупой, чунонки дар боло овардем, бар меояд.

Азбаски *навгувожа* ва *навгувора* ба ду марҳилаи забони иронии нав (ки шояд то ва пас асрҳои 8-9 бошад) тааллуқдоранд, бо мурури замон котибон *навгувораро* бар *навгувожа* тарҷеҳ додаанд, чунонки Фирдавсии насли аз ӯ ҷавонтар *Турро* бар *Туж* тарҷиҳ дода ва шояд ин амал ба хоҳири қофия ҳам бошад, дар ҳоле ки ин ҳеч шарт набуда, бавижа ошкор аст, ки ин байт худ давоми пореа ҳаст (ки аз ин, *к-аз...* гувоҳӣ медиҳад).

Дар осори Рӯдакӣ калимаҳои чуфти адабӣ (мисли *ғуҷм* ~ *хишм*) кам нестанд, ки дар аксари маврид бар тафовути аблаутӣ (мисли Ав. *danō.karš*- «донакаш» ~ ... *čarəš*- «шӯбон» [6]).

Китобнома:

1. Ғафор Б.Н. Шоири Хуросон. Шарҳи чанд сухани сухтаи Рӯдакӣ / Б.Ғафор. – Душанбе: Ирфон. 2010.
2. Рӯдакӣ Абӯабдуллоҳ. Девони Одамушшуаро / Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ. – Олмоти 2007, -136 саҳ.
3. Schmitt R. Dichtung und Dichtersprache in indogermanischer Zeit. Wiesbaden: O. Harrassowitz, 1967.
4. Apud Pokorny J. Indogermanisches Etymologisches Wörterbuch. I. Band. Francke Verlag AG. Bern und München, 1959, 1080.
5. Verner K. Eine Ausnahme der ersten Lautverschiebung // ZVS, 1877, Bd, 23, №2, Collinge N.E. The laws of Indo-European, Amst. – Phil/, 1985 ва Тронский И.М. Историческая грамматика латинского языка, Москва: Изд-во лит-ры на иностр. языках, 1936, 121.
6. Bartholomae Ch. Altiranisches Wörterbuch, Strassburg : K.J.Trübner, 1904: 341.

КОММЕНТАРИЙ ОДНО ДВУСТИШИЕ РУДАКИ

Исследование творчества Рудаки с точки зрения лексикологии, по-видимому, до известной степени исчерпало себя. Автор высказал мнение, что необходимо исследовать стихи Рудаки на фоне исторической грамматики иранских языков. Автор считает также необходимым констатировать, что с точки зрения исторической грамматики новоиранского языка допустимы две полноценные литературные формы *навгувожа* и *навгувора*, но что эти формы принадлежат двум стадиям развития новоиранского языка западной группы. Слова *калма* и *байт* (*байд*), традиционно рассматриваемые арабскими заимствованиями, в этой статье впервые этимологизируются на иранской почве и возводятся к индоевропейскому корню **цег*-.

Ключевые слова: Вахшур, Рудаки, Фирдоуси, Авесто, новатор, индоевропеистика, историческая грамматика, новоиранский язык западной группы, Вернер.

ШАРҲИ ЯК БАЙТИ РӮДАКӢ

Ба назари муаллифи мақола шояд замони пажӯҳидани осори Рӯдакӣ аз назари лексикология то дараҷае сар омада бошаду дигар осори Рӯдакиро аз пойгоҳи ҳиндуаврупошиносӣ мебояд таҳқиқ кард. Ё ҳамчунин таъкид карда, ки аз нигоҳи граммари таърихӣ забони эронии нав симбиозии *навгувожа* ва *навгувора* дар як вақт имконпазир аст ҳар ду калима ба марҳилаҳои гуногуни татавбури забони иронии нави гурӯҳи ғарбӣ нисбатдоранд. Нухустин бор ба калимаҳои *калима* ва *байт*, ки маъмулан калимаи арабӣ шуморида мешуданд, дар ин мақола этимологияи иронӣ дода шуда ва пиндошта мешавад, ки аз муштакҳои гуногуни решаи ҳиндуаврупоии **uer-* бояд бошад.

Калимаҳои калидӣ: Вахшур, Рӯдакӣ, Фирдавӣ, Авесто, навгувожа, навгувора, ҳиндуаврупошиносӣ, граммари таърихӣ, забони эронии нав, гурӯҳи ғарбӣ, Вернер.

THE COMMENTS ON A TEXT OF ONE POEM (*BEIT*) OF RUDAKI

According to the author of this article the researches of Rudaki's poetry the point of view of lexicology expected to exhaust all its possibilities. And that it necessary to research Rudaki's poetry against the background of the recent achievements of the Indo-European linguistics. The author emphasize also that grammatically compatible co-existing of *nawguwāža* and *nawguwāra* at the same time and that both words are not colloquialism and they are belong to the different periods of the evolution of the new Iranian language of the west group. The words *kalima* and *bait* is traditionally being considered to Arabic language and are offered in this article for the first time as the Iranian etymology, which both words go finally back to Indo-European root **uer-*.

Key words: Prophet, Rudaki, Firdousi, Avesta, innovator, Indo-European linguistics, historical grammar, the new Iranian language of the west group, Verner.

Маълумот дар бораи муаллиф: Бобо-Назар Ғаффор –ҳодими калони илмӣ шуъбаи забони Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии АИ ҚТ, тел.: +992 93 731 69 31.

Сведения об авторе: Бобо-Назар Гаффор – старший научный сотрудник отдела таджикского языка Институт языка и литературы им. Абуабдулло Рудаки АН РТ, тел.: +992 93 731 69 31.

Information about the author: Bobo – Nazar Gaffor - Senior Researcher of the Department Tajik Language of Institute of Language and Literature named after Abuabdullo Rudaki Academy of Science Republic of Tajikistan, phone: +992 93 731 69 31.

УДК 491.55

**МУЛОҲИЗАҶО ДАР БОРАИ ПАЖӢҲИШӢОИ
ДОНИШМАНДОНИ ОЛМОӢИ
(ДАР АСОСИ МАВОДИ ЗАБОНИ ЯҶНОБӢ)**

Сайфиддин Мирзоев

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АИ ҶТ

Бахши феъл яке аз масъалаҳои муҳиму боарзиш ва қисматҳои бузургтарини лексикаи забони яғнобӣ ба ҳисоб меравад. Дар мавриди маъно, тасриф ва вожасозии феъл дар асарҳои Уйфалви, М.С. Андреев, Е.М. Пещерева, А.Л.Хромов ва рисолаву мақолаҳои нигорандаи ин сатрҳо пажӯҳишҳои ҷудогона сурат гирифта бошад ҳам, вале ин масъала ба таври дилхоҳ ва ҳаматарафа мавриди омӯзиш ва таҳқиқ қарор нагирифтааст. Масъалаҳои грамматикаи феъли забони яғнобӣ бештар таҳлилу таҳқиқ гардида, дар бораи луғоту вожасозии он ба истиснои бархе аз қорҳои иҷмолӣ камтар таваҷҷӯҳ зоҳир шудааст. Ҳол он ки дар ташҳиси феъли забони яғнобӣ масоили маъно, решашиносӣ ва вожасозӣ яке аз омилҳои муҳимтарин ба шумор меравад. Луғати феъли забони яғнобӣ ҳам мисли феълҳои забонҳои дигар аз ҷиҳати маъно гуногун, дар сохтор шомили феълҳои содаи ва таркибӣ мебошад.

Дар ин мақола асосан пажӯҳишҳои донишмандони олмонӣ, ки бори нахуст ба ҷамъоварӣ ва таҳқиқи забони яғнобӣ, махсусан феълҳои он камари ҳиммат бастаанд, аз нуқтаи назари интиқодӣ мавриди баррасӣ қарор мегирад.

Аз таърихи омӯзиши забони яғнобӣ маълум мегардад, ки феълҳои сода бо феълҳои таркибии яғнобӣ бори нахуст аз ҷониби дониманди олмонӣ Е. де-Уйфалви ҷамъоварӣ гардида, ба риштаи таҳқиқ даромадааст. Шогирди Е. де-Уйфалви Юнкер маводи ҷамъовардаи устои худро дар бораи забони яғнобӣ, ки дар «Revue de philology et d'ethnographie» (Bd 111? 1877? 278-282) ба нашр расида буд, бори дигар ҳамчун намуна соли 1930 дар китоби «Arische forschung en Yagnobi-Studien» ҷоп кардааст (Junker, 1930, 12-16).

Дар ин ҷо 70 феъл аз рӯи маъно дастабандӣ шуда, аввал шакли олмонӣ баъд яғнобӣ ва маъноҳои тоҷикии феълҳо дида мешавад. Аз 70 феъли аз маводи Уйфалви нашркардаи Юнкер 44-тои он феълҳои сода буда, 26-тои дигар феълҳои таркибии номӣ мебошанд.

Бо вуҷуди ҷамъоварии маводи фаровон ва дар асоси онҳо ба анҷом расонидани пажӯҳишҳои бунёдӣ ва боарзиш дар баъзе масъалаҳои нозуки забонӣ ин донишмандон ба хатогиву камбудии роҳ додаанд, ки аз ҷониби яғнобшиноси баъдӣ, аз ҷумла М.С. Андреев, Е.М.Пещерева, М.С. Боголюбов, В.С.Соколова, В.А.Лившиц, А.Л.Хромов ва дигарон он ғалатҳоро дар асару мақолаҳои худ ба қайд нагирифтаанд.

Шояд пурсише ба миён ояд, чаро яғнобшиносони баъдӣ ба ғалатҳои роҳрофтаи донишмандони олмонӣ таваҷҷӯҳ зоҳир накардаанд ва дар бораи он камбудии ҷойдошта андешаи худро баён накардаанд. Ҳол он ки олимони номбурда аз таҳқиқоти Уйфалви огоҳии хуб дошта, аз онҳо дар пажӯҳишҳои худ истифода намудаанд.

Ба андшаи ин ҷониб, посух ба ин пурсиш ин аст, ки албатта, олимони баъдӣ яғнобшиноси рус аз маводу асарҳои илмӣ ба нашррасидаи донишмандони олмонӣ бисёр хуб огоҳӣ дошанд ва дар мавридҳои лозимӣ онҳо дар асарҳои худ ба қор бурдаанд, вале он нуқсонҳои содиршуда аз назари онҳо низ пинҳон мондааст. Ин ба хотири он аст, ки эҳтимол онҳо ҳам ба бархе аз нозукиҳои мавҷуд будаи дохилии забони яғнобӣ таваҷҷӯҳи махсус зоҳир накардаанд.

Яке аз иштибоҳи олимони олмонӣ дар он аст, ки онҳо бархе аз феълҳои сода ва таркибии номиро омехта кардаанд. Масалан,

ӯ чанд феъли таркибии номиро ба бахши феълҳои сода ворид карда, шакли ғалат ё таври сунӣ сохташударо меорад:

Ӯ феълҳои таркибии **čak-i dorak**–ро ба сурати **rusnosaki** ба маънои «доштан» ва **jang-i karak (nosak)**–ро дар шакли **jangaki** «чанг кардан (гирифтани)», **vora-i viyak**–ро ба гунаи **voriaki** «савор шудан» қорбаст намудааст, ки хонанда ё муҳаққиқро ба ғалатфаҳмӣ роҳнамоӣ мекунад. Яъне муҳаққиқе, ки ба забони зиндаи он ошно нест, метавонад бо нофаҳмиҳо роҳ диҳад ва худӣ соҳибони забон низ дар вақти мутолиа аввал ба талаффуз ва маънои онҳо сарфаҳм намераванд.

Бинобар ҳамин, мо лозим ва зарур донистем, барои ислоҳ ва бартараф намудани ғалатҳои дар маводи Уйфалви ҷойдошта ҷадвале бисозем. Дар ҷадвал ҳам дар шакли мавҷудаи ба нашррасонидаи донишманди олмонӣ ва ҳам сурати дурусту саҳеҳи онҳоро меоварем, то паҷӯшишгарони ояндаи забони яғнобӣ огоҳӣ дошта, дар таҳқиқоти худ ба чунин норасоиву ва камбудихо ва ғалатҳороҳ надиханд.

Иштибоҳи дигаре, ки дар маводи ба нашррасидаи Юнкер ба мушоҳида мерасад, дар охири шакли ҳамаи феълҳои содаву таркибӣ садаҳои «i» афзуда шудааст. Дар забони яғнобӣ шакли масдар тавассути анҷоми (пасванди) –**ак** сохта мешавад на –**aki**, ки дар маводи Уйфалви ба қайд гирифта шудааст: **sanak** на **sanaki**; **virak** на **viraki** ва ғайраҳо. **Sanak** маънои «баромадан (ба боло)»–ро дорад ва **sanaki** шакли махсуси матн (ҷумла) буда, дар конструксияи синаксисии бо пайвандҳои таркибии ифодакунандаи замон истифода мешавад ва он «i» афзуда вазифаи пешояндҳои «ба, дар...» иҷро мекунад: **tirak-i waxt-iš** «дар вақти рафтани»; **Man žuta žoyak-i a-šaw**. –«Писари ман ба (барои) хондан рафт».

Чуноне ба назар мерасад, дар ин мисолҳо «i» ба вазифаи пешояндҳои «дар» ва «ба» омадааст. Яъне яке аз вазифаҳои грамматикӣ «i» дар забони яғнобӣ ин ба ҷойи пешояндҳо омадани он аст, на ҳамчун пасванди масдарсоз.

Инчунин дар бештари овонавишти ҷузъҳои номӣ ва феъли муҳаққиқ ба ғалатҳо роҳ додааст. Ба таври намуна: **vuda** ҳаҷаки бар ивази **vud-i** ҳаҷак «бӯй кашидан», **šukni dāhi** ба ҷойи **šuk-i**

nidak «хомӯш нишастан», **sarosim vuaki** шакли дурусташ **sarosema-i viyak** «саросема шудан» ва амсоли инҳо.

Иштибоҳи дигар ин дар ташреҳ ва овонавишти чанде аз феълҳо мебошад. Муҳаққиқ эҳтимол бо иллати хуб дарк накардани вижагиҳои забони яғнобӣ ва қонуну қоидаҳои грамматикӣ он дар овонавишти феълҳо шаклҳои сунъиро, ких осӣ забони яғнобӣ нестанд, ҳамчун қолабҳои мутароиҷ пешниҳод менамояд. Ба таври мисол: **daugga-karda** маънои ин феъли таркибӣ маълум нест, **afu-kardan** маънои ин феъл ҳам дар забони яғнобӣ номаълум аст. Муаллиф маъноҳои тоҷикӣ феълҳои номбурдaro ба таври зайл «**daugga-karda**», «**afu-kardan**» овардааст.

Аз ин рӯ, мо тасмим гирифтем, маводи Юнкерро ба ду гурӯҳ: а) феълҳои сода; б) феълҳои таркибии номӣ дастабандӣ намуда, онҳоро дар ду ҷадваловарда, шакли саҳеҳу дурусти онҳоро низ нишон диҳем, ки ин барои муҳаққиқини оянда муфиду судманд хоҳад буд.

Ҷадвали 1 (феълҳои сода)

яғнобӣ	сӯғдӣ	тоҷикӣ
varak	βar	1.бурдан чизро ба ҷое 2.ғалаба кардан, пирӯз шудан
uštak	ōšt	истодан
uxowak//unxo yak	anxwāy	шикастан
venak	wēn	дидан
wofak	wāf	бофтан
xirinak	xarin	харидан
tošak	tāš	тарошидан
šawak	šaw	рафтан
suxoyak	sxwāy	бардоштан (ба боло)
suxsak	suxs	сӯхтан
sūčak	sōč	сӯзондан
sneak//saynak	sēn	боло овардан
sanak	san	боло баромадан
rūpak	rōp	дарав кардан
royak	rāy	гиря кардан

СУХАНШИНОСИ, №2 2018

raxnak	raxn	натарсида, чуръат кардан
rawjak	raßz/ž	аккос задан
puksak	puks	пухтан
pūsak	pūs	пӯсидан
royak	pāy	парвариш намудан, нигохубин кардан
penak	pēn	кушодан, боз кардан
pizak	piz	хастан
pirežak	parišt	гурехтан
paraxsak	paraxs	1.мондан (ақиб); 2.боқӣ мондан
hanašak	panēš	гум шудан
parvedak	parwēd	талабидан, гадоӣ кардан
nuy/untak	niy/ust	пӯшидан (либос)
nižak	niž	берун оман
nidak	nist	ништастан
nipidak	nipē/ad	хобидан
nipišak	nipēs	навиштан
mirak	mir	мурдан

Чуноне аз чадвали феълҳои сода, ки теъдоди онҳо 44-то мебошад маълум мешавад, сетои онҳо ба феълҳои таркибии номӣ мутааллиқ буда, 41-тои онҳо аз феълҳои сода иборатанд. Яъне феълҳои **rusnosāki**, **jandaki**, **variāki** феълҳои сода набуда, феълҳои таркибӣ мебошанд. Аз ин феълҳо **voriāki** дар забони ягнобӣ маънӣ надорад. Чузӣ аввали ин феъл **vor** маънои «бор»-ро дошта, чузӣ дигар ягон маъно надорад, ки соҳибони забон ҳам ба маънои сарфаҳм намераванд. Шаклидурӯсту сахҳ ва фаҳмои он ҳам барои соҳибони забон ва ҳам муҳаққиқон **vora-i viyak** «савор шудан» аст. Дар ин феъл чузӣ номӣ **vora** ё **vor** маънои «бор»-ро дорад, «i» бандики изофӣ **vi** асоси замони ҳозираи феъл ва –ак (-уак) пасвандест, ки аз асоси замони ҳозира шакли масдар месозад. Ин феъли таркибиро хоҳ дар шакли **vor-i viyak** ва хоҳ дар сурати **vora-i viyak** ба кор барем иштибоҳ намекунем.

Феъли дигар, ки ба шакли **rusnosāki** ба қайд гирифта шудааст, ба маънои «доштан, қапидан» шарҳ ёфтааст, ки ба ин маъно мувофиқат намекунад. Дар забони ягнобӣ ба ин маънӣ

СУХАНШИНОСИ, №2 2018

феъли таркибии **čak-i dorak** ба кор меравад, ки дар забон маъмул аст.

Феъли **rusnosaki** аз чузби **rus** шакли дурусташ **rust**, феъли **nosäk** ва пасванди **-i** таркиб ёфта, дар якҷоягӣ ба мафҳуми он сарфаҳм рафтан мушки ласт. Чунки вожаи **rust** бо феъли **nosäk** дар яғнобӣ, ки маънои «руст гирифтани»-ро ифода мекунад, ба кор намеравад. Ин калима танҳо бо феълҳои ёвари **karak** «кардан» ва **viyak** «шудан» таркиб мебандад: **rust- i karak** «руст кардан, дармондан; пинҳон кардан»; **rust- i viyak** «руст мондан; пинҳон шудан».

Чунин ғалатҳо ҳам дар баҳши феълҳои сода ва ҳам қисмати феълҳои таркибии номӣ (дар ин қисмат бештар) роҳ ёфтаанд, ки дар ҷадвалҳои 1, 2 ислоҳ шуданд.

Ҷадвали 2 (феълҳои таркибии номӣ)

№	олмонӣ	Яғнобӣ	шакли саҳеҳи феълҳо	точикӣ
1	beten	dougga-karäki	?	dougga-kardan
2	sündigen	dunoh-karäki	gunoh-i karak	gunoh kardan
3	verzeihen	afu-karäki	?	afu kardan
4	befrieden	ošti-karäki	ošti-yi karak	ošti kardan
5	Sich zanken, schelten	Nizod kaäki	?	Nisod kardan
6	bleiben	Mon-kaäraki	munak	mondan
7	lassen	monä-tiraki	munak tirak	Mondan (monad raftan)
8	fliegen	parra-tiraki	?	parridan
9	sich schnauben	Fiš-karäki	nes-I takonak	fis kardan (bini afšondan)
10	spuken	tufi-karäki	tuf-i karäk	tuf kardan
11	reinigen	pokiz-karäki	toza-i karak	pokiz-kardan (toza kardan)
12	rauchen	člim-xašaki	čilim-i xašak	člim kardan (čilim kašidan)
13	fühlen	vudä-xašaki	vud-i-xašak	bui kardan
14	atmen	dämi nosäki	dam-i nosak	damidan

СУХАНШИНОСӢ, №2 2018

				(dam giriftan)
15	küssen	musi karaka	mus-i karak	muč-kardan (būsidan)
16	schlingen	kčok nosāki	qučoq-i nosak	kčok- kardan (ba oyuš giriftan)
17	drücken	ziči karaka	zič-i karak	zič kardan
18	sprechen	gab dihaki	gap-i dihak	gap zadan
19	schweigen	sukni dāhi	šukn-i viyak	xomūš šudan
20	sich beeilen	sarosim vuaki	sarosema-i viyak	sarosema šudan
21	leyden	sabr-karaki	sabr-i karak	sabr kardan
22	pfeifen	xuštak- xošaki (xašaki)	huštok-i xašak	huštak kašidan
23	sägen	arra-xašaki	arra-i karak arra-i xašak	arra kardan, arra kašidan
24	krank sein	kasal vuaki	Kasal-i viyaki	kasal budan (bemor šudan)
25	geheilt werden	selemat vuaki	sahat-i viyak	sihat šudan
26	sich vereinigen	jandaki, jamg šudan	jang-i karak jang-i viyak	jang kardan jang šudan

Юнкер дар овардани чанде аз феълҳои таркибӣ бо ёварҳои гуногун низ ба иштибоҳ роҳ додааст. Вай чанде аз феълҳои ёварро ба шаклҳои ғалат ба чузъҳои номӣ замима менамояд, ҳол он ки аз нигоҳи сохтори грамматикӣ дар забони яғнобӣ чунин қолабҳо мавҷуд нест. Барои намуна метавон бархе аз онҳоро тавзеҳ дод, ки барои хонанда ба таври мушаххас маъниҳо маълум ва аён гардад: **šukni dāhi** маъно тамоман нофаҳмост ва ин феъли таркибӣ бар ивази **šukni viyak** истифодашудааст, ки инро мо аз тарҷумаи тоҷикии он дарёфтем. Ба хамин минвол феълҳои **mon-karāki**, бар ивази **munak- tirāki** шакли дурусташ **munak tirāk** «монда рафтани» ва ғайраҳо, ки хонанда ва донанда ё муҳаққиқи забонро ба нофаҳмиҳо роҳнамоӣ мекунад. Аз феълҳои ёдшуда

феъли **mon-karāki** таркибии номӣ буда, ба баҳши феълҳои сода тааллуқ дорад, ки шакли дурусташ **munak** мебошад.

Бо вуҷуди ин маводи ҷамъоварда ва ба нашр расондаи донишмандони олмонӣ дар таърихи омӯзиш ва пажӯҳиши лексика ва грамматикаи забони ягнобӣ, аз ҷумла баҳши феъл, ҳамаҷун нахустин манбаи хаттӣ дорои арзиши муҳим буда, то ҳол аҳамияти илмӣ ва ҳидро гум накардааст.

Китобнома:

1. Андреев М.С. и Пещерёва Е.М. Ягнобские тексты.С приложением ягнобско- русского словаря, составленного М.С.Андреевым, В.А. Лившицем и А.П. Писарчик. М.-Л., 1957. – 391с.
2. Боголюбов М.Н. Ягнобо-согдийские диалектологические отношения / М.Н. Боголюбов // Вестник Ленинградского университета, №8. Серия истории языка и литературы. Выпуск, 2. Ленинград, 1957. С.111-113.
3. Боголюбов М.Н. Ягнобский язык. Языки народов СССР.- Т.1. – Индоевропейской языки. – М., 1966.- С. 342-361.
4. Лившиц В.А., Хромов А.Л. Согдийский язык. Основы иранского языкознания. Среднеиранские языки. –М., 1981. – С. 347-514.
5. Мирзоев С. Лексикаи забони ягнобӣ. Рисолаи илмӣ барои дарёфти унвони номзади илмҳои филология. Душанбе, 1998.- 127 с.
6. Мирзозода С. Таҳаввули таърихӣ баъзе феълҳои забони ягнобӣ / С. Мирзозода // Номаи пажӯҳишгоҳ (маҷмӯаи мақолот), №2. Душанбе, 2002. С.95-102.
7. Мирзоев С. Баррасии решашиносии бархе аз феълҳо дар забони ягнобӣ / С.Мирзоев // Ахбори Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (Силсилаи филология ва шарқшиносӣ), № 1 – 2010. –С.6-9.
8. Мирзоев С. Баррасии феъли **wenak**-и забони ягнобӣ дар муқоиса бо бархе аз забонҳои эронӣ/ С.Мирзоев //Ахбори Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (Силсилаи филология ва шарқшиносӣ), № 3. – 2011. -С.3-6.

9. Мирзозода С. Феъли **deh-**, **dahid** дар мутуни классик ва забонҳои шарқии эронии муосир. Нахустин академики забоншинос /Мирзозода С. –Душанбе: Дониш, 2006. –С.68-72.
10. Соколова В.С. Очерки по фонетике иранских языков. 11. _М., 1953.-С.61-79
11. Хромов А.Л. Ягнобский язык/ А.Л. Хромов. - М.-1972.-206с.
12. Хромов А.Л. Ягнобский язык /Хромов А.Л. //Основы иранского языкознания. Новоиранские языки: восточная группа. -М.-1987.-С.644-701.
13. Junker H.F. Revue de Philologie et d'Ethnographie Bd III. 1877.-p.278-282.
14. Junker H.F. Arische Forschungen yagnobi – studien Abhandlungen der Philhist. Klasse der Sachsichen Akademie der Wissenschaften, Bd XLI №II. – Leipzig-1930.-p.107-113.

**МУЛОҲИЗАҶО ДАР БОРАИ ПАЖҶҶИШҶОИ
ДОНИШМАНДОНИ ОЛМОӢ
(ДАР АСОСИ МАВОДИ ЗАБОНИ ЯГНОБӢ)**

Феъл яке аз масъалаҳои муҳиму боарзиш ва қисматҳои бузургтарини лексикаи забони ягнобӣ ба ҳисоб меравад. Дар мавриди маъно, тасриф ва воҷасозии феъл дар асарҳои Уйфалви, М.С. Андреев, Е.М. Пещерева, А.Л.Хромов ва рисолаву мақолаҳои нигорандаи ин сатрҳо пажӯҳишҳои ҷудогона сурат гирифта бошад ҳам, вале ин масъала ба таври дилхоҳ ва ҳаматарафа мавриди омӯзиш ва таҳқиқ қарор нагирифтааст.

Луғати феъли забони ягнобӣ ҳам мисли феълҳои забонҳои дигар аз ҷиҳати маъно гуногун ва дар сохтор шомили феълҳои сода ва таркибӣ мебошад.

Дар ин мақола асосан пажӯҳишҳои донишмандони олмонӣ, ки бори нахуст ба ҷамъоварӣ ва таҳқиқи забони ягнобӣ, махсусан феълҳои он камари ҳиммат бастаанд, аз нуқтаи назари интиқодӣ мавриди баррасӣ қарор мегирад.

Аз таърихи омӯзиши забони ягнобӣ маълум мегардад, ки феълҳои сода бо феълҳои таркибии ягнобӣ бори нахуст аз ҷониби дониманди олмонӣ Е. де-Уйфалви ҷамъоварӣ гардида,

ба риштаи таҳқиқ даромадааст. Шогирди Е. де-Уйфалви Юнкер маводи ҷамъовардаи устои худро, ки дар «Revue de philology et d'ethnographie» (Bd 111, 1877, 278-282) ба нашр расида буд, бори дигар ҳамчун намуна соли 1930 дар китоби «Arische forschungen Yagnobi-Studien» ҷоп кардааст (Junker, 1930, 12-16).

Бо вучуди ҷамъоварии маводи фаровон ва дар асоси онҳо ба анҷом расонидани пажӯҳишҳои бунёдӣ ва боарзиш дар баъзе масъалаҳо донишмандон ба хатогиву камбудихо роҳ додаанд, ки аз ҷониби яғнобшиносони баъдӣ, аз ҷумла М.С. Андреев, Е.М. Пещерева, М.С. Боголюбов, В.С. Соколова, В.А. Лившиц, А.Л. Хромов ва дигарон он ғалатҳоро дар асару мақолаҳои худ ба қайд нагирифтаанд.

Яке аз иштибоҳҳои олимони олмонӣ дар он аст, ки онҳо бархе аз феълҳои сода ва таркибии номиро омехта кардаанд. Масалан, ӯ чанд феъли таркибии номиро ба бахши феълҳои сода ворид карда, шакли ғалат ё тарзи сунъӣ сохташударо меорад:

Ӯ феълҳои таркибии **čak-i dorak**–ро ба сурати **rusnosaki** ба маънои «доштан» ва **jang-i karak (nosak)**–ро дар шакли **jangaki** «чанг кардан (гирифттан)», **vora-i viyak**–ро ба гунаи **voriaki** «савор шудан» қорбаст намудааст, ки хонанда ё муҳаққиқро ба ғалатфаҳмӣ роҳнамоӣ мекунад.

Иштибоҳи дигар, ки дар маводи ба нашр расидаи Юнкер ба мушоҳида мерасад, дар охири шакли ҳамаи феълҳои содаву таркибӣ овози «**i**» афзуда шудааст. Дар забони яғнобӣ шакли масдар тавассути пасванди **–ak** сохта мешавад на **–aki**, ки дар маводи Уйфалви ба қайд гирифта шудааст: **sanak** на **sanaki**; **virak** на **viraki** ва ғайраҳо.

Муҳаққиқ эҳтимол бо иллати хуб дарк накардани вижагиҳои забони яғнобӣ ва қонуну қоидаҳои грамматикӣ он дар овонавишти феълҳо шаклҳои сунъиро, ки ҳоси забони яғнобӣ нестанд, ҳамчун қолабҳои муттароиҷ пешниҳод менамояд. Ба таври мисол: **daugga-karak** ва **afu-karak** ки, маънои ин феълҳо дар забони яғнобӣ маълум нест.

Бо вучуди ин маводи ҷамъоварда ва ба нашр расонидаи донишмандони олмонӣ дар таърихи омӯзиш ва пажӯҳиши лексика ва грамматикаи забони яғнобӣ, аз ҷумла бахши феъл,

ҳамчун нахустин манбаи хаттӣ дорои арзиши муҳим буда, то ҳол аҳамияти илмии худро гум накардааст.

Вожаҳои калидӣ: забони ягнобӣ, суғдӣ, феъл, феълҳои сорда, феълҳои таркибии номӣ, муҳаққиқони олмонӣ, лексика, грамматика, мавод, вожасозӣ.

РАССУЖДЕНИЯ ОБ ИССЛЕДОВАНИЯХ НЕМЕЦКИХ УЧЕНЫХ (НА МАТЕРИАЛЕ ЯГНОБСКОГО ЯЗЫКА)

Глагол считается одним из важнейшей задачей и занимает большую часть лексики ягнобского языка. В случае значения, описания и словообразования глагола в произведениях Уйфалви, М.С. Андреева, Е.М. Пещеревой, А.Л. Хромова, авторами научных диссертации и статей, хотя были проведены отдельные исследования, но этот вопрос не получил желаемого всестороннего изучения и исследования.

Глагольный словарь ягнобского языка, как и глаголы других языков по значению разные, по структуре бывают простые и составные.

В этой статье в основном рассматривается исследования немецких ученых, которые впервые занимались собранием и исследованием глаголов ягнобского языка.

В истории изучения ягнобского языка выявилась, что впервые немецким ученым Е. де-Уйфалви был собран простые и составные глаголы данного языка и исследован.

Воспитанник Е. де-Уйфалви Юнкером собранные материалы наставника, опубликованный в «Revue de philology et d'ethnographie», повторно, как образец, был издан в 1830 году в книге «Arische forschunges Yagnobi-Studien».

Не смотря на большой собранный материал, на их основе учеными были допущены большие упущения в некоторых основательно- исследовательских вопросах, последующими ягнобооведами, как М.С. Андреевым, Е.М. Пещеревой, М.С. Боголюбовым, В.С. Соколовой, В.А. Лившицем, А.Л. Хромовым и др. не были выявлены и отмечены эти недостатки в научных трудах.

Один из упущением немецких ученых в том, что некоторые простые глаголы смешивали с именными составными. Например, Юнкер именные составные глаголы включил в раздел простых глаголов, приводит неправильную или искусственно созданную форму: Он использовал составные глаголы **čak-i dorak** по форме **rusnosaki** в значении «иметь» и **jang-i karak (nosak)** в форме **jang-i karak (nosak)** «воевать (брать)», **jangaki** в виде **vora-i viyak** «садиться верхом», которые читателей и исследователей руководил к неправильному пониманию.

Другая ошибка, в изданном материале Юнкера наблюдается в том, что в конце всех простых и составных глаголов звук «i» увеличен. В ягнобском языке инфинитив создается при помощи суффикса **-ак**, а не

-aki, который Уйфалви отмечает: **vora-i viyak-**, а не **voriaki**; **-ак**, а не **-aki** и др.

Исследователь вероятно полностью не осознал особенности ягнобского языка и его грамматические законы и правила при звуконачертания глаголов, когда представил искусственные виды, не характерные ягнобскому языку.

Например: **sanak** и **sanaki**; **virak**, которые значения этих глаголов неизвестны ягнобскому языку.

Не смотря на это, этот собранный материал и издания немецкими учеными для истории изучения и исследования лексики и грамматики ягнобского языка, особенно раздела глагола, как письменный источник имеет важную ценность и до сих пор не потерял свою научную важность.

Ключевые слова: ягонбский язык, сугд, глагол, простые глаголы, именные составные глаголы, немецкие ученые, лексика, грамматика, материал, словообразование.

REFLECTION ON GERMAN SCHOLARS' RESEARCH (BASED ON MATERIALS OF YAGHNOBI LANGUAGE)

Verbs are one of the most important issues and the most important part of the lexicon of the Yaghnobi language. Relating definition of meaning, conjunction and verb-building there are studies in my works and works of I.de Uyfalvi, M.S.Andreyev and

E.M.Peshereva. However, this issue has not been extensively studied yet.

The lexicon of Yagnobi verbs like other languages is very different in meaning and has simple and compound forms in structure.

In the article the author studied the works of German scholars who were the first to study the Yagnob language, especially the verbs in Yagnobi. From the history of the Yagnob language it is revealed that simple verbs of this language were first studied by a German linguist I.de Uyfalvi. His disciple Junker reprinted his teacher's work as example from «Revue de philology et d'ethnographie» (Bd 111, 1877, 278–282) in «Arische forschungen Yagnobi-Studien» in 1930. (Junker, 1930, 12 -16).

Despite of great number of materials in Yagnobi and the big researches had been done on their basis in some issues the German scholars made mistakes and the late scholars like M.S.Andreev, E.M.Peshereva, M.S. Bogolyubov, V.S.Sokolova, V.A.Livshits, A.L.Khromov and others did not review these mistakes.

To confuse simple verbs with some nominative verbs are one of the mistakes of German scholars. For example, they included some simple verbs into the list of nominative verbs and gave their wrong definition.

They replaced the nominative verb **čak-i dorak** with **rusnosaki** meaning «have», **jangi karak (nosak)** with **jangaki** meaning «to fight» and **vora-i viyak** with **voraki** meaning «to ride» and these definitions confuse other researchers.

The other mistake is noted in printed materials by Junker is adding suffix **-i** at the end of all infinitives of simple and nominative verbs in Yagnobi. In Yagnobi the infinitive is formed by adding suffix «ak» not «aki». The examples were found in I.de Uyfalvi's works: **sanaki** should be «**sanak**», «**viraki**» should by «**virak**».

The researcher made these mistakes as he was not aware of Yagnobi grammar rules and also he suggested synthetic forms of phonetic transcription which is not typical in Yagnobi language. For example, **daugga-karaki** and **afu-karaki**, their meanings are not clear in Yagnobi language.

Despite all these the collected and printed materials by the German scholars are very important as the first written sources in

studying history, grammar and lexicon of Yagnobi language especially verb lexicon and still have great importance.

Keywords: Yagnobi language, Sogdian, verb, simple verbs, nominative verbs, German scholars, lexicon, grammar, materials, word-building

Маълумот дар бораи муаллиф: Мирзоев Сайфиддин, мудири шуъбаи забони Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии АИ ҶТ, номзади илми филология, тел.: +992 919 80 38 20, e- майл: sayf_yagnob@mail.ru.

Сведения об авторе: Мирзоев Сайфиддин, заведующий отделом языка Институт языка и литературы имени Рудаки АН РТ, кандидат филологических наук, тел.: +992 919 80 38 20, e- майл: sayf_yagnob@mail.ru.

Information about the author: Mirzoev Sayfiddin is head of the Tajik Language department at the Rudaki Institute of Language and Literature, Candidate of Philological Sciences, ph.: +992 919 80 38 20, e- mail: sayf_yagnob@mail.ru.

УДК 655.26(470+571)+(091)

**ДАСТНАВИСҲОИ ҶАҲОНИ ИСЛОМ ДАР
КИТОБХОНАҲОИ ҲИНДУСТОН**

Навбаҳорова Бибисултон

*Маркази мероси хаттии Академияи илмҳои Ҷумҳурии
Тоҷикистон*

Дар охири қарни XX олимони шарқшинос ба мероси хаттии исломӣ таваҷҷуҳи хос зоҳир намуда, дар пеши худ мақсад гузоштанд, то осори ҷаҳони исломро, ки дар тӯли чордаҳ аср боқӣ монда, то замони мо омада расидааст, пурра омӯзанд. Вақте ки таҳқиқот оғоз шуд, мувофиқи омор теъдоди кишварҳое, ки дар он мероси хаттӣ нигоҳдорӣ карда мешавад ба ҳаштод адад расида буд ва дар ҷараёни омӯзиши он шумораи ин давлатҳо то ҳаштоду панҷ адад афзуд. Азбаски феҳрист дар солҳои аввали пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ ба ҷоп омода карда шуд, шумораи давлатҳои нави мустақил низ ба ин рақам илова карда шуданд ва теъдоди ин давлатҳо ба сад наздик шуд.

Натиҷаи таҳқиқот нишон дод, ки дар ганҷинаи ин кишварҳо қариб се миллион нусхаи хаттӣ маҳфуз ҳаст. Дар асоси далелҳои дастраси тадқиқоти ҷаҳонии дастнависҳои исломӣ муайян карда шуд, ки шумораи зиёди мероси хаттӣ дар кишварҳои Туркия, Эрон ва Ҳиндустон ҳифз шудаанд [5. 357].

Кишвари Ҳиндустон дорои марказҳои бузурги осори хаттӣ мебошад, ки дар тӯли қарнҳои зиёд эҷод ва китобат шудаанд. Дастовардҳои баланди адабиёт ва фарҳанги ин кишвари бузургу афсонавӣ тавассути дастнависҳо ҳифз шуда, дар тамоми ҷаҳон шинохта шудаанд. Имрӯз нӯздаҳ музофоти Ҳиндустон китобхонаҳои давлатӣ ва хусусиро дорост, ки дар онҳо мероси хаттӣ нигоҳдорӣ мешаванд.

Ба ақидаи олимони оғози таърихи дастнависҳо дар Ҳиндустон ба асри V пеш аз милод тааллуқ дорад. Мутаассифона, дастнависҳои хеле куҳан то ба имрӯз боқӣ намондаанд ва то охири асри XIX олимони қадимтарин дастнависҳои маҳфузбударо тааллуқ ба асри XI мешумурданд. Фақат дар охири асри XIX қадимтарин дастнависҳо дар шимолӣ Ҳиндустон ва Осиёи Миёна ёфт шудаанд. Олими шарқшиноси рус М. Воробёва-Десятовская бузургтарин дастоварди бозёфти нусхаҳои қадимро маҷмӯи нусхаҳои хаттии Буддизм мешуморад. Ин дастнависҳо соли 1931 ёфт гардида буданд, ки дар даруни зарфҳои махсус нигоҳ дошта шуда, ҳифз гардидаанд [1, 7].

Қадимтарин нусхаи хаттии ҳиндӣ ба асрҳои I-II милодӣ тааллуқ доранд. Баъд аз он нусхаҳои хаттӣ, ки дар асрҳои V-VIII милодӣ китобат шудаанд, дар Гилгит ва Осиёи Миёна ёфт гардидаанд. Шумораи умумии дастнависҳои қадим ҳам дар қаламрави Ҳиндустон ва ҳам берун аз он хеле кам боқӣ мондаанд.

Шарҳу тасвири сайёҳони Чин ба Ҳинд дар асрҳои V-VII аз он шаҳодат медиҳад, ки дар ин сарзамин адабиёти хеле бой дар тамоми соҳаҳо мавҷуд будааст. Иқлими намнок ва ҷангҳое, ки дар ин сарзамин зуд-зуд рух медоданд, китобхонаҳо ва мероси бои ин мардумро аз байн бурдаанд. Дар замони ҷангҳо нусхаҳои зиёде ба ҷо карда шудаанд, вале дар натиҷаи кушта шудани нафароне, ки онҳоро ҳифз мекарданд, ин маҳзанҳо абадан пинҳон мондаанд.

Марҳалаи созмон додани китобхонаҳо ва ҷамъоварии нусхаҳои хаттӣ дар Ҳиндустон ба асрҳои аввали солшумории милодӣ мутааллиқ аст, вале дар ин бора ягон маълумоти дақиқ мавҷуд нест. Маълумотҳои нахустин доир ба вучуд доштани китобхонаҳо дар ин сарзамин ба асри V тааллуқ дорад. Савмаи (хонақоҳ) Ҷетавана яке аз марказҳои бузургтарини илму маърифати ҳамон давра ба ҳисоб мерафт. Ин савмаа дорои китобхона ва толори хониши калон буд. Китобхона мутун ва асарҳои зиёд оид ба соҳаҳои гуногуни илмро дар бар мегирифт.

Чунон ки аз таърих равшан аст, Осиёи Миёна, Эрон ва Ҳиндустон аз даврони пеш робита ва пайвандҳои қавии иқтисодӣ ва сиёсӣ доранд. Аз давраи ҳукмронии Ғазнавиён (977-1186) оғоз карда, ин се минтақаи Осиё дар якҷоягӣ як фарҳанги муштаракӣ исломиро ба забони форсӣ ба вучуд оварданд. Дар натиҷа шумораи зиёди шоирон, наққошон, ҳунармандон, файласуфон ва музикашиносон тавонистанд, ки маҳорату ҳунари худро дар сар то сари Эрон, Осиёи Миёна ва Ҳиндустон нишон диҳанд ва соҳиби музди меҳнат гарданд.

Амвоҷи мунтазами кишваркушоӣ мусулмон унсурҳо ва ҳунарҳои фарҳангии Осиёи Миёна ва Форсро гирд оварда буданд, ки ин боиси ба ҳам омезиш ёфтани фарҳанги Осиёи Ҷанубӣ ва Осиёи Миёна гардид. Дар давраи Темуриёни Ҳинд (1555-1858) тобиши раванди ба ҳам омезиш ёфтани фарҳангҳо ба қуллаи баланди худ расида буд ва аз бисёр ҷиҳат ин омезиш ба манфиати кишварҳои ҳар ду минтақа гардида буд. Темуриён барои такмил ва густариши фарҳанги мардум новобаста ба дину мазҳаб шароити мусоид фароҳам оварда, забони форсӣ миёни табақаҳои гуногун паҳн гардид.

Асри XVI давраи гул-гулшукуфӣ ва инкишофи фарҳанги китоб ва китобдорӣ, махсусан, кашидани мусавварҳо дар китобҳо ба шумор меравад. Гарчанде ки дар сарзамини Эрон, Осиёи Миёна ва Ҳиндустон ба таври мустақил ва бо услуби ба ҳар кишвар хос китобат, навъи хат, муқова, қоғаз ва ороиши китобҳо ташаккул ёфта бошад ҳам, фарҳанги китобдорӣ дар мавриди гуногун ба ҳам таъсир расонда, омезиш меёфтанд. Пешрафт ва ташаккули хаттотӣ, кашидани мусавварҳо, таъсис додани китобхонаҳо дар ин давраи таърихӣ Ҳиндустон хеле назаррас мебошад. Хусусан, Акбар ҳомии бузурги эҷоди асарҳо

ва нусхабардорӣ намудани онҳо буд. Китобхонаи мухташами ғанӣ аз асарҳои дунявӣю динии падараш ба ӯ мерос монда буд. Ӯ ба хунари рассомӣ таваҷҷуҳи хос дошт ва дар ҷавонӣ аз устодони варзида ин ҳунарро аз худ карда буд. Баъд аз он ки ӯ Фатехпур-Сикриро пойтахти худ қарор дода буд, мактаби рассомиро таъсис дод, ки он дар зери сарпарастии устодони ин ҳунари воло қарор дошт.

Мутаассифона, мероси китобхонаҳое, ки дар даврони тежуриёни Ҳинд таъсис дода шуда буданд, баъди шӯриши соли 1857 нобуд ва пароканда шуданд. Новобаста ба ин боз нусхаҳои зиёди ин давра боқӣ мондаанд.

Муҳаққиқи барҷаста ва китобдори машҳури Ҳинд Умар Халидӣ таъкид мекунад: «Вақте ки муҳаққиқони исломшинос дар бораи нусхаҳои хаттӣ ба забони арабӣ ва дигар забонҳое, ки бо хатти арабиасос китобат гардидаанд, андеша меронанд, тақрибан ҳамеша ба манобеи китобхонаҳои бузурги Шарқи наздик ва Аврупо таъҷиб мекунанд, ҳол он ки дар дигар давлатҳо, аз ҷумла, дар Ҳиндустон китобхонаҳои бузурги нусхаҳои хаттӣ мавҷуд аст». Мувофиқи маълумоти омории соли 2003 дар Ҳиндустон сад ҳазор нусхаҳои хаттӣ бо хатти арабиасос мавҷуд аст, ки дар нуқтаҳои мухталифи кишвар паҳн шудаанд [4, 1]. Илова бар ин дар баъзе китобхонаҳои хусусӣ нусхаҳои хаттӣ мавҷуд ҳастанд, ки дар ягон ҳуҷҷату феҳрист қайд нагардидаанд. Дар ин китобхонаҳо дастхатҳои хеле муҳим, аз беҳтарин нусхаҳои Куръон бо мусавварҳои ҷолиб сар карда, то асарҳои нодири илмӣ оиди фикҳ, адабиёт, таърих, тиб ва ғайра нигоҳдорӣ мешаванд.

Муҳаққиқи Умар Халидӣ ҳамчунин бо таассуф қайд кардааст, ки дастхатҳои муҳим ва нодир аз Ҳиндустон ба Аврупо ва дигар кишварҳо бароварда шудаанд. Дар ҳақиқат, шумораи зиёди нусхаҳо ба забони арабӣ, форсӣ ва урдуи китобхонаи Бритония ва Китобхонаи Миллии Фаронса аз Ҳиндустон оварда шудаанд. Соли 1997 ҳафтсаду панҷоҳ нусхаҳои мазҳаби исмоилӣ, ки дар Ҳиндустон китобат гардидаанд ба Институти таҳқиқоти Исмоилии Лондон интиқол дода шудаанд. Бояд қайд, ки на танҳо дастхатҳои мероси исломӣ, балки нусхаҳои ба забонҳои санскрит, бенгалӣ, палӣ, гучаротӣ, пракритӣ ва ғайра низ дар китобхонаҳои гуногуни ҷаҳон мавҷуд ҳастанд. Мувофиқи маълумоти феҳристҳои нусхаҳои хаттии дар Ҳиндустон

СУХАНШИНОСИ, №2 2018

китобатшуда дар се саду панҷоҳу чор китобхонаҳои давлатӣ ва хусусии ҷаҳон паҳн гардида, хифз карда мешаванд. Дар Аврупо ва Амрико нусхаҳои хаттии Ҳиндустон дар си китобхона нигоҳдорӣ мешаванд [1, 65-74]. Дар Осиёи Миёна нусхаҳои хаттии бо ҳар роҳ овардашуда аз ин кишвар дар Ҷумҳурии Узбекистон [3, 21] ва Тоҷикистон мавҷуд ҳастанд. Дар Маркази мероси хаттии АИ ҶТ зиёда аз шаш ҳазор нусхаҳои хаттӣ мавҷуд ҳастанд, ки дар асрҳои XIII-XIX дар Осиёи Миёна, Эрон ва Ҳиндустон эҷод ва китобат карда шудаанд.

Имрӯз дар наздак музофоти Ҳиндустон зиёда аз ҳафтоду ҳафт китобхонаҳои хусусӣ ва давлатӣ мавҷуд ҳастанд, ки дар онҳо нусхаҳои хаттии исломӣ нигоҳдорӣ мешаванд.

Китобхонаҳои калонтарин ва муҳимтарин дар ҷадвали зерин нишон дода мешаванд:

р/т	Музофот ва шаҳр	Китобхона	Шумо раи дастха тҳо
I	Андре прадеш		
1.	Ҳайдаробод	Китобхонаи дастанависҳои шарқӣ ва Институти таҳқиқоти Донишгоҳи Усмония (OMLRI)	23,000
2.	Ҳайдаробод	Бойгонии давлатии Андре Прадеш	
3.	Ҳайдаробод	Осорхонаи давлатии Андре Прадеш	117
4.	Ҳайдаробод	Коллеҷи давлатию тиббии Низомия	
5.	Ҳайдаробод	Идораи Эҳё-ал Маориф ал Нуъмония	
6.	Ҳайдаробод	Идораи адабиёти урду	1,426
7.	Ҳайдаробод	Институти таърихи тиб	
8.	Ҳайдаробод	Ҷамия Низомия	1164
9.	Ҳайдаробод	Китобхонаи Равзат-ал-ҳадис	800
10.	Ҳайдаробод	Китобхонаи масҷиди Макка	65
11.	Ҳайдаробод	Китобхонаи Донишгоҳи Усмония	3,418

СУХАНШИНОСӢ, №2 2018

12.	Ҳайдаробод	Китобхонаи Сайидия	3,141
13.	Ҳайдаробод	Осорхона ва китобхонаи Солор Ҷанг	10,000
II.	БИҶОР		
1.	Патна	Китобхонаи умумии шарқии Худобахш	21,000
2.		Китобхонаи ал-ислоҳи Дасна	
III.	ДЕҲЛӢ		
1.	Деҳлӣ	Китобхонаи Анҷумани тараққии Урду	
2.	Деҳлӣ	Даргоҳи Шох Абулхайр	
3.	Деҳлӣ	Академияи Голиб	
4.	Истгоҳи роҳи оҳани Деҳлӣ	Китобхонаи оммавии Хардейл Муниципал	
5.	Деҳлӣ	Китобхонаи консулии робитаҳои фарҳангии Ҳиндустон	140
6.	Туғлуқобод, Деҳлӣ	Китобхонаи марказии Ҳаким Муҳаммад Саид	3619
7.	Ҷанпатх, Деҳлӣ	Бойгонии миллии китобхонаи Ҳиндустон	100
8.	Деҳлӣ	Осорхонаи миллии Китобхонаи Ҳиндустон	
9.	Дарвозаи Аҷмерӣ Хиёбони Ҷавохирлол Неҳру Деҳлӣ	Китобхонаи коллеҷи Хокир Хусайн	
10.	Донишгоҳи Ҷомеаи Миллии Исломия Деҳлӣ	Китобхонаи Зокир Хусайн	2,500
IV.	ГУҶАРОТ		
1.	Хиёбони Пирмуҳаммадшох Панкорнака Аҳмадобод	Китобхонаи Даргоҳи Ҳазрати Пир Муҳаммади Аҳмадобод	2000
2.	Бинои Коллеҷи санъат Хиёбони Ашрам Аҳмадобод	Институти тадқиқотӣ-таълимии Шетх Б. Ҷ.	416
3.	Китобхонаи Навсарӣ	Навсарӣ	145

СУХАНШИНОСӢ, №2 2018

4.	Девди Муборак Бозори Зампа	Сурат ал-чамъият ал-сайфия	
5.	Вазорати Алавия Маҳаллаи Бадри	Вадодара (собик Варода) Китобхонаи Алавӣ Боҳра	
V.	Ҷаму ва Кашмир		
1.	Китобхонаи илмӣ Донишгоҳи Кашмир	Маркази омӯзиши Осиёи Марказӣ	
2.	Идораи марказии Новшера	Маркази таҳқиқотии Исломии Ҷаму ва Кашмир	Тахм инан якчан д хазор
3.	Ҳукумати Ҷаму ва Кашмири Сринагар	Шуъбаи таҳқиқот ва нашриёт	
4.	Лалманди	Осорхонаи ҷанноби Пратар Синҳ	
VI.	КАРНАТАКА		
1.		Осорхонаи бостоншиносӣ	
2.	Майсур	Институти омӯзиши Шарқ	
VII.	МАДҲИЯ ПРАДЕШ		
1.	Бойғониҳои давлатӣ, Котиботи кӯҳна	Китобхонаи марказии Мавлоно Озод	
2.	Идораи минтақавии радиои шаҳрвандӣ	Бойғонии Миллии Ҳиндустон	
3.	Китобхонаи дастнависҳои шарқи Донишгоҳи Викрам	Осорхонаи Викрам Кирти Мандир	
VIII.	МАҲАРАШТРА		
1.	Китобхонаи Каримӣ	Анҷумани Исломи урдуи Маркази таҳқиқотӣ	40
2.	Балапур	Балапур Акола Хонаҳои Нақшбандия	278
3.	Мумбай	Ҷамъияти Осиёӣ	
4.	Пуна	Осорхонаи бостонии Шамшоднака	
5.	Мумбай	Институти шарқшиносии К. Р. Кама	
6.	Мумбай	Фарбус Гучароти Сабҳа	

СУХАНШИНОСӢ, №2 2018

7.	Мумбай	Китобхонаи масҷиди Чама	1,200
8.	Пуна	Осорхонаи таърихӣ Маратҳаи Коллеҷи Деккан	18
9.	Мумбай	Китобхонаи Донишгоҳи Мумбай	
IX.	ПАНЦОБ		
1.	Патиала	Бойгонӣ ва китобхонаи давлатии Панҷоб	287
2.	Амристар	Шуъбаи омӯзиши таърихӣ Сикх	
X.	Тонк	Китобхонаи Институти омӯзи- ши забонҳои арабӣ ва форсӣ	3064
1.	Қасри кӯхнаи шаҳри Алвар	Осорхонаи давлатӣ	
2.	Ҷайпур	Осорхонаи Маҳараҷа Саваи Ман Сингҳи II	
3.	Ҷайпур	Бойгонии миллии Ҳиндустон	
4.	Ҷайпур	Бойгонии давлатии Рачастон	
5.	Удайпур	Китобхонаи Саравасти Бҳандар	
XI.	ТАМИЛНАДУ		
1.	Ченнай	Китобхонаи давлатии дастнависҳои шарқ	536
2.	Ченнай	Амонати Китобхонаи Хандони Шараф-ул-мулк	
3.	Ченнай	Бойгонӣ ва маркази тадқиқоти таърихӣ Тамилнаду	
XII.	УТТАР ПРАДЕШ		
1.	Алигарҳ	Китобхонаи Алигарҳи Мавлоно Озод	
2.	Алигарҳ	Китобхонаи Ҳаким Сайид Зил-ал-Раҳмон	400
XIII.	АЛЛОҲОБОД		
1.	Аллоҳобод	Бойгонии китобхонаи давлатии Уттар Прадеш	
XIV.	АЗАМГАРҲ		
1.	Азамгарҳ	Дор-ул-мусаниффин	520

СУХАНШИНОСӢ, №2 2018

XV.	ДЕОБАНД		
1.	Деобанд	Китобхонаи Дор-ул-улум	
XVI.	ЛАКХНАВ		
1.	Лакхнав	Китобхонаи давлатию чамъиятии Амирулдавла	
2.	Лакхнав	Китобхонаи Носирия	30,000
3.	Лакхнав	Мадрасат-ал-Воизин	529
4.	Лакхнав	Китобхонаи Надват-ал-уламо	
5.	Лакхнав	Мадориси Салтанат	
6.	Лакхнав	Китобхонаи Тагор	170
XVII.	РАМПУР		
1.	Ҳамид Манзил Рампур	Китобхонаи Рампур Раза	11,993
2.	Рампур	Китобхонаи чамъиятии Савлат	
XVIII.	ВАРАНАСИ		
1.	Варанаси	Китобхонаи Донишгоҳи Варанас Ҳинду	
XIX.	БЕНГАЛИ ҒАРБӢ		
1.	Калкутта	Китобхонаи чамъяти Осиёӣ	6, 591
2.	Калкутта	Китобхонаи миллӣ	1,161
3.	Калкутта	Толори китобхонаи ёдгории Викториа	
4.	Муршидобод	Қасри осорхона ва китобхонаи Ҳазордуарӣ	
5.	Сантиникетан, Бирбҳим	Китобхонаи Висва Бҳарати	

Баъзе аз ин китобхонаҳо хусусӣ буда, на ҳама вақт шумораи аниқи дастхатҳо маълум аст.

Чи тавре, ки аз қадвали дар боло нишондодашуда маълум мегардад, бештари ин китобхонаҳо дар шаҳри Ҳайдарободи музофоти Андхрапрадеш воқеъ гаштаанд. Шумораи ин китобхонаҳо зиёда аз бист адад мебошанд. Калонтарин дар байни онҳо Китобхонаи давлатии дастхатҳои шарқ ва маркази таҳқиқотии Донишгоҳи Усмония мебошад, ки шумораи дастнависҳо дар он бисту се ҳазор мебошад.

Китобхонаи Носирияи шаҳри Лакхнав калонтарин китобхонаи дастхатҳои шарқ дар Ҳиндустон мебошад. Шумораи нусхаҳо дар он зиёда аз сӣ ҳазор мебошад.

Дар шаҳри Дехлӣ ёздах китобхона мавҷуд аст, ки дар онҳо нусхаҳои шарқӣ нигоҳдорӣ мешаванд. Китобхонаҳои машхуртарин дар шаҳри Дехлӣ Китобхонаи Зокир Ҳусайн (шумораи дастхатҳо дуву ним ҳазор нусха) ва китобхонаи марказии Ҳаким Муҳаммад (шумораи дастхатҳо се ҳазору шашсаду нуздах нусха) мебошанд.

Бештари дастнависҳои китобхонаҳои ҷаҳон, аз ҷумла Ҳиндустон низ дар феҳристҳо тавсиф гардидаанд, ки ин кори муҳаққиқонро ҳангоми таҳқиқот осон мекунад [5, 395-442].

Дастнависҳое, ки дар китобхонаҳои гуногуни кишвари Ҳиндустон нигоҳ дошта мешаванд, барои омӯзиши таърих ва адабиёти мардуми Тоҷикистон хеле муҳим аст. Соли 1982 олимони шарқшиноси Тоҷикистон бо мақсади ҷамъоварии маводи илмӣ ба Ҳиндустон сафар карда буданд. Онҳо ба китобхонаҳои шаҳрҳои Дехлӣ, Ҳайдаробод, Олигарх, Патна ва Рампур сафар карда, маводи зиёдеро оид ба таърих ва фарҳанги халқи тоҷик пайдо намуданд. Натиҷаи ин сафарро адабиётшиноси машхури тоҷик Мухторов А. таҳти унвони «Дурдонаҳои маданияти Тоҷикистон дар ганҷинаҳои Ҳиндустон» ба нашр расонда буд. Ӯ дар муқаддимаи ин китоб чунин қайд мекунад: «Мақсади ба нашр омода намудани ин китоб ҷалб намудани тавачҷуҳи олимони тоҷик барои омӯзиши таърих, фарҳанг, адабиёт ва дигар соҳаҳо дар ганҷинаҳои нодире кишвари Ҳиндустон мебошад» [2, 4].

Ҳақиқатан, ҷамъоварии маводи сарчашмаҳои таърихӣ ва адабии ганҷинаҳои кишвари Ҳиндустон барои омӯзиши таърих, фарҳанг ва адабиёти тоҷик дорои аҳамияти беназир аст. Равобити сиёсӣ ва фарҳангӣ миёни ду кишвари ба ҳам дӯст-Ҳиндустон ва Тоҷикистон сол аз сол мустаҳкамтар мегардад. Мо умедворем, ки ин робитаҳо барои сафар кардани муҳаққиқон ба ин кишвари зебою афсонавӣ ва дастрас намудани сарчашмаҳои нодир хеле муфид мебошад.

Китобнома:

1. Воробёва-Десятовская М. И. Рукописная книга в культуре народов Востока. / М. И. Воробёва-Десятовская. – Москва: Наука, 1988. -С. 65-74.

2. Мухторов А. Дурдонаҳои маданияти Тоҷикистон дар ганҷинаҳои Ҳиндустон. / А. Мухторов. - Душанбе: Нашриёти Ирфон, 1984. - С. 4.

3. Сокровищница восточных рукописей: Института востоковедения имени Абу Райхана Бируни Академии наук Республики Узбекистан. - Ташкент, 2012. - С. 21.

4. Omar Khalidi. A Guide to Arabic, Persian, Turkish, and Urdu Manuscript Libraries in India. 2003. - P. 1.

5. World Survey of Islamic Manuscripts, Vol. 1, edited by Geoffrey Roper, (Leiden: Brill, 1992). - P. 357.

ДАСТНАВИСҲОИ ҶАҲОНИ ИСЛОМ ДАР КИТОБХОНАҲОИ ҲИНДУСТОН

Муаллиф дар мақолааш дар бораи китобхонаҳои гуногуни Ҳиндустон, ки дар онҳо мероси ҷаҳони ислом нигоҳдорӣ мешавад, маълумот додааст. Дар наздак музофоти Ҳиндустон ҳафтоду ҳафт китобхона вуҷуд дорад, ки дар онҳо дастнависҳо ба забонҳои арабӣ, форсӣ, урду ва дигар забонҳое, ки бо хатти арабиасос навишта шудаанд, махфӯз ҳастанд. Бештари ин китобхонаҳо дар шаҳри Ҳайдарабод воқеанд. Аз ҷумла, миқдори зиёди дастнависҳо дар китобхонаи дастнависҳои шарқи Донишгоҳи Усмония ҳифз карда мешаванд.

Китобхонаи Носирияи шаҳри Лахнав калонтарин китобхонаи Ҳиндустон мебошад, ки дорои зиёда аз ҳазор нусха мебошад.

Вожаҳои калидӣ: Ҳиндустон, ислом, мероси хаттӣ, дастнависҳо, феҳрист, китобхона.

РУКОПИСИ ИСЛАМСКОГО МИРА В БИБЛИОТЕКАХ ИНДИИ

В статье автор рассматривают наличие рукописей в различных библиотеках Индии, в которых хранится богатое наследие исламской культуры. В девятнадцать штатах Индии функционируют семьдесят семь библиотек, в которых имеются рукописи на арабском графике, принадлежащие различным языкам - арабскому персидскому урду и другим языкам. Подавляющее большинство рукописей на арабской графике находится в городе Хайдарабаде, в частности фонд, его

Османского Университета располагает колоссальным количеством восточных рукописей.

Библиотека Насирия, которая находится в городе Лакхнав, является самая большая библиотека в Индии. Количество рукописей этой библиотеки составляет более тридцати тысячи экземпляров.

Ключевые слова: Индия, Ислам, письменное наследие, рукописи, каталог, библиотека.

MANUSCRIPTS OF THE ISLAMIC WORLD IN THE LIBRARIES OF INDIA

In this article the author gives information about the presence of manuscripts in various libraries of India, in which the rich heritage of Islamic culture is stored. In nineteen States of India there are seventy-seven libraries, in which there are manuscripts in Arabic, Persian, Urdu and other languages in Arabic script. A large number of manuscripts of these funds are in the city of Hyderabad. In particular, a huge number of manuscripts are kept in the library of Oriental Manuscripts of the Osmania University.

Nasiria Library, which located in Lucknow, is the largest library in India. The number of manuscripts of this library is more than thirty thousand copies

Keywords: India, Islam, written heritage, manuscript, catalogue, library.

Маълумот дар бораи муаллиф: Навбахорова Бибисултон-номзади илми филология, ходими калони илмии шуъбаи тавсифи дастхатҳо, таҳияи феҳрист ва аҳбори илмии Маркази мероси хаттии АИ ҶТ, тел.: 50 111 54 56.

Сведения об авторе: Навбахорова Бибисултон-кандидат филологических наук, старший научный сотрудник отдела описания рукописей, составления каталогов и научной информации Центра письменного наследия АН РТ, тел.: 50 111 54 56.

About the author: Nawbahorova Bibisulton-candidate of philological sciences, Senior Research Fellow of the Department Description of Manuscripts, Compilation of catalogs and Scientific Information of the Center of Written Heritage of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, tel.: 50 111 54 56.

УДК: 413.11

X-67

ГЕНДЕР Ӣ МУНОСИБАТИ АНТРОПОНИМҲО БА ОН

Рухullo Холназаров

ДДОТ ба номи С. Айни

Таҳқиқи номҳои одамон мавзӯи баҳси соҳаи махсуси забоншиносии муосир – антропонимия қарор гирифтааст.

Антропонимия як соҳаи ономастика буда, аз қонуниятҳои пайдоишу инкишоф, маънидод, сохту таркиб ҳудуди интишор ва ҷанбаҳои иҷтимоиву этнографии ҳама гуна номҳои шахс-номи падар, тахаллус, лақаб, куния, номҳои мустаор ва ғайра баҳс мекунад. Антропонимҳоро ба фардию гурӯҳӣ, ҷамъиятӣ, ҳудудӣ, адабию бадеӣ, лаҳҷавию минтақавӣ, воқеиву устуравӣ ва ғайра ҷудо мекунанд.

Номҳои ашхос маҳсули тафаккури давраҳои гуногуни инкишофи ҷамъият буда, сарвати маънавӣ, ганҷинаи бозғатимоди таъриху маданият ва як ҳиссаи фонди луғавии забони халқ ҳисоб меёбад ва дар шарҳу маънидод, таҳлилу таҳқиқи масъалаҳои гуногуни этимология, калимасозӣ фонетика, грамматика, шевашиносӣ, таърих ва дигар қисматҳои забоншиносӣ кумаки амалӣ мерасонанд.

Забон маҳсул Ӣ ҳодисаи ҷамъиятӣ буда, ҳар як падидаи наво, ки дар ҷомеа рух медиҳад, ҳатман дар он таҷассум меёбад ва тавассути забон барои аҳли ҷомеа пешниҳод мегардад. Муносибати гендерӣ низ падидаи иҷтимоист, ки дар ҷомеаи инсонӣ зухур кардааст ва ҳамчун илм дар ҷомеи башарӣ омӯхта мешавад, ки яке аз бахшҳои раванди тозаҷоди илм дар ҷомеашиносӣ бо номи лингвистикаи иҷтимоӣ Ӣд мешавад.

Гендер Ӣ муносибати гендерӣ масъалаест, ки аз замонҳои қадим дар ҷомеаи инсонӣ мавҷуд аст ва дар ҳаёти ҷомеа ва афкори мардум бозтоби ҳудро Ӣфтааст. Муҳаққиқон ба ин масъала ҳамчунон ба яке аз ҷанбаҳои забоншиносии иҷтимоӣ (сотсиолингвистика) тайи чанд соли охир рӯ овардаанд. Ин таваҷҷуҳ бо фаъолиятҳои феминистии ҷаҳон вобаста буда, дар

васати назҳати баробарии иҷтимоӣ ҳустани занон дар баробарии мардон инкишоф ёфтааст.

Мафҳуми “гендер” дар забоншиносии муосир нисбат ба дигар илмҳои ҷамъиятию гуманитарӣ дертар, яъне дар нимаи дуюми асри XX ворид шудааст. Аввалин таҳқиқот дар ин соҳа дар Ғарб сурат гирифтааст, ки ба тасвири системавии хусусиятҳои нутқи мардонаву занона дар заминаи гурӯҳи забонҳои германӣ ва романӣ бахшида шуда буд. Дар собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ, хусусан дар Россия ба ин масъала охири солҳои 80-90-уми асри гузашта таваҷҷуҳ зоҳир намудаанд.

Таҳлили масоили гендерӣ ба забоншиносон имкон додааст, ки муҳимтарин хусусиятҳои таҳқиқоти гендериро дар ин соҳаи илм дар муқоиса бо гендершиносии ҳуқуқиву иҷтимоӣ муайян намоянд. Пеш аз ҳама, мавзӯи таҳқиқот дар ин маврид муносибати байниҳамдигарии забон ва ҷинс мебошад, яъне муносибат ба ин ё он ҷинс чӣ гуна дар забон зоҳир мешавад: системаи номинативии забон, лексика, синтаксис, категорияи ҷинсият ва ғайра. Ичунин мақсади таҳқиқоти гендерӣ дар забон метавонад омӯзиши мароми нутқии ҷинсҳо, таъин ва тасвири хусусиятҳои нутқи занону мардонро ифода намояд. Таҳқиқоти гендерӣ дар забоншиносӣ маъмулан характери байнифаннӣ ва муқоисавӣ дорад ва ҳамаи риштаҳои қисматҳои забоншиносӣ метавонанд аз нуктаи назари гендершиносӣ таҳлилу таҳқиқ гарданд. Ҳамчунин таҳлили гендерӣ дар баробар масъалаҳои забоншиносӣ ҷанбаҳои тарбиявиро низ дар бар мегирад.

Яке аз муҳимтарин самтҳои таҳқиқот дар гендершиносии лингвистӣ бо номи лингвистикаи феминистӣ ёд мешавад. Лингвистикаи феминистӣ (нақди феминистии забон) дар забоншиносии соҳаи 60-70-уми асри XX ворид гардидааст. Пайдоиши он дорои заминаҳои ғайризабонӣ (экстралингвистӣ) ва ҳам забонӣ (лингвистӣ) буд. Ба заминаҳои берунизабонӣ як қатор ҳаводиси сиёсӣву иҷтимоӣ, аз ҷумла “Инкишофи ҷунбиши нави занон” дар Амрико ва Аврупо, маъмул гардидани ғояҳои феминизм дар Ғарб ва падидаи ба истилоҳ “эволютсияи когнитивӣ”-ро метавон ном бурд. Дар тӯли садсолаҳо салоҳияти когнитивӣ (дарк, идрок) дар забон ба мардон тааллуқ дошт, зеро

мардон маҳз ба гирифтани таҳсилот ва фаъолият дар дигар соҳаҳои ҳаёти иҷтимоӣ бештар имкон доштанд. Фаъолияти когнитивии занон бештар дар доира ва иҷрои вазифаҳои модариву занову маҳдуд мегардид, ки он дар забон низ инъикоси худро ёфтааст.

Ба омилҳои забонӣ, аз як тараф пайдо шудани самтҳои нави таҳқиқот дар солҳои 50-60-уми қарни гузашта- лингвистикаи психологӣ, лингвистикаи иҷтимоии квантитативӣ, назарияи муошират ва, аз тарафи дигар, дар таърихи забоншиносӣ ба мақоми аввал баромадани омӯзиши омилҳои инсонӣ ва проблемаи алоқии байниҳамаи забон ва хусусиятҳои биологӣ иҷтимоии инсон, аз ҷумла мансубияти ҷинсии ӯ дохил мешавад.

Пажӯҳишгарону муҳаққиқони бахшҳои мухталифи ҷомеа дар бобати омӯзиши масъалаҳои гендерӣ қадамҳои нави гузашта истодаанд. Дар забоншиносии тоҷик як қатор муҳаққиқон дар бунёди ин соҳаи илм асос гузоштаанд.

Ба масоили гендерӣ дар забоншиносии тоҷик бори аввал аз ҷониби Ф. Р. Амонова таваҷҷуҳ зоҳир гардида, он бештар ҷанбаи назариявии қисро инъикос менамояд. Ф. Амонова бо назардошти дастовардҳои забоншиносии Ғарб баъзе таҳқиқоти гендериро, аз ҷумла тафовутҳои фонетикӣ, фонологӣ, грамматикӣ ва лексикӣ, қолабҳои гуфтугӯии занонро дар забоншиносии тоҷик қайд кардааст [1].

Ҳамчунин ба таҳқиқи масоили гендерӣ Д. Карамшоев, С. Атобуллоев, О. Маҳмадҷонов, А. Байзоев, С. Хоркашев ва ҷанде аз дигарон даст задаанд. Забоншинос О. Маҳмадҷонов дар таҳқиқи топонимҳо ба масоили гендерӣ таваҷҷуҳ намуда, истилоҳи гендерро ифодагари дарки (эҳсоси) фарқиятҳои иҷтимоии байни зану мард меҳисобад. “Гендер” дар асл вожаи англисии gender – ҷинс буда, қаблан ба ифодаи ҷинсҳои грамматикӣ (мардона, занона ва миёна) омадааст ва баъдан бо таҳқиқи муносибати ду ҷинс дар бахшҳои гуногуни иҷтимоӣ, ҷун истилоҳи илмӣ-иҷтимоӣ мавриди истифода қарор гирифтааст. Азбаски ин мафҳум дар тарҷумаи “ҷинс”, “ҷинсият” имрӯз мазмуну мундариҷаи худро маҳдуд месозад, бештар он аст, ки аз истилоҳи байналмилалӣ “гендер” истифода ба амал ояд [4, 19] А.

Байзоев ба гендершиносии лингвистӣ бештар аз нигоҳи ташаккули таърихӣ, муҳимтарин роҳҳои ифодаи ҷинсият ва хусусияти нутқи гендерӣ (нутқи марду зан дар забони тоҷикӣ) диққат намудааст [2]. Муҳаққиқ Хоркашев С. (ҳоло Раҳматуллозода С.) зимни баррасии воҳидҳои луғавии мардун ба ҳушутабории шеваи ҷанубӣ ва ҷануби шарқии забони тоҷикӣ онҳоро аз рӯи мансубияти гендерияшон ба гурӯҳҳо ҷудо кардааст. Номбурда истилоҳоти ҳешутабориро аз рӯи ҷинсияти луғавияшон ба калимаҳои ҳешутабории ҷинси мардона, занона ва умумичинс табақабандӣ карда, ҳар гурӯҳро дар алоҳидагӣ таҳлил кардааст, ки дар таҳқиқи луғати лаҳҷа таҷрибаи аввалин аст [5].

Аммо ба омӯзишу баррасии антропонимҳо аз нигоҳи гендерӣ ягон таҳқиқот сурат нагирифтааст. Бинобар ин антропонимҳо дар радифи гендершиносӣ яке аз қисматҳои камтақиқшуда ва нисбатан ҷавони илми забоншиносии кунунии тоҷик ба шумор меравад. Имрӯз нигоҳи олимон, муҳаққиқон ба ҷанбаҳои гуногуни забоншиносии тоҷик ва аз ҷумла номшиносӣ аз диди нав, мувофиқи шароити нав ба мушоҳида мерасад. Дар баробари ин таваҷҷуҳи забоншиносонро масъалаҳои наве, ки аз ҷониби ҷомеаи имрӯза ба миён омадаанд, аз қабili баррасии гендер дар забон ҷалб намудаанд.

Дар номгузории ашхос муносибати гендерии марду зан дар робита бо хусусиятҳои этнолингвистии мардуми маҳал бараъло инъикос ёфтааст. Баррасии номҳои ашхосе, ки дар онҳо бозтоби дарки ҷинсии марду зан таҷассум ёфтааст, мазмуни пажӯҳишҳои гендер дар антропонимия мебошад.

Антропонимия низ ҳамчун инъикосгари падидаҳои иҷтимоӣ дар масири таърих қарор дорад ва дар худ ҷабҳаҳои гуногуни ҳаёти мардумро инъикос намудааст. Аз ин рӯ, мо тасмим гирифтаем, ки мувофиқи мақсад дар ин мақола ба масъалаҳои гендерӣ дар мисоли антропонимияи ноҳияи Ҷиргатол (ҳоло Лахш) ибрози андеша намоем.

Чун номҳои ашхос таҷассумгари ҳодисаҳои таърихӣ ва дигаргуниҳои сохти ҷомеа буда, бо ҳаёти рӯзмарраи инсон зич алоқаманданд, дар онҳо хусусиятҳои ҳаёти марду зан ифода гардидааст. Дар маҷӯъ антропонимҳои мавриди таҳқиқ қарордоштаро аз рӯи сохт ва ифодаи гендерӣ (ҷинсият) ба се бахш ҷудо намудан мумкин аст:

1. Антропонимҳои мардона;
2. Антропонимҳои занона;
3. Антропонимҳои муштарак.

Антропонимҳое, ки ба исми мардона алоқаманданд, аз рӯйи сохташон ба сода, сохта ва мураккаб тақсимбандӣ карда мешаванд:

а) антропонимҳои сода: Алӣ, Азим, Ақобир, Асо, Аҳком, Ашӯр, Аҳтам, Аҳрор, Ёр, Ёқуб, Пир, Санг, Асом, Довуд, Дониёр, Зикирӣ, Замон, Одил, Исмоил, Исо, Ибод, Лашкар, Ҷобир, Пӯлод, Пирӣ, Забир, Подшоҳ, Муаллим, Оқил, Партов, Ҳаёт, Аҳё, Доно, Сафол, Ҳаёл, Аврод, Салоҳ, Иброҳим, Ғулом, Ғуфрон, Ғаффор, Набӣ, Наврӯз, Мустақим, Зафар, Муҳиб, Раҳмон, Резвон, Рамазон, Рустам, Хол, Ҳабиб, Ҳотам, Ҳалим, Ҷаббор, Музаффар, Сироч, Ҷамшед, Эшон, Шер, Шерзод, Гадо(й), Саттор, Салим, Султон, Салом, Сӯҳроб, Тоир, Тавалло, Таваккал, Фарҳод, Бобо, Баҳодур, Қудрат, Дӯст, Ҷовид, Дод, Таш, Болта, Улук, Тилек ва монанди инҳо.

б) антропонимҳои сохта: Ҳасчӣ, Гадоӣ, Дарвозӣ, Зоғак, Зардак, Сангин, Назрӣ, Идӣ, Маҳмадӣ, Талбон, Доро ва ғ.

в) антропонимҳои мураккаб: Азимуҳаммад Муҳаммадризо, Сийдвалӣ, Валихӯҷа, Гулназар, Гулмат, Ғуломалӣ, Давлатхӯҷа, Сайидахмад, Муҳаммадҷомӣ, Султонбек, Султоналӣ, Аввалбек, Пиримкул, Гулҷигит, Муҳаммадраҷаб ва ҳоказо.

Антропонимҳое, ки ба исми занон марбутанд, онҳо низ чун антропонимҳои мардона ба сода, сохта ва мураккаб ҷудо мешаванд. Чунонази, Анор, Бунафша, Гул, Зумрад, Озода, Мамлакат, Назокат, Фароғат, Рафоат, Саёҳат, Урпия (сода), Бахтӣ, Гулшан, Зебӣ, Мунира, Нигора, Сомона, Сангча, Шоира, Ягона (сохта), Бозоргул, Ойнисо // Айниса, Гуллола, Гулнисо, Давлатнисо, Зулфинисо, Меҳринисо, Моҳнисо, Ҳадисаҷон, Холқиз (мураккаб) ва монанди инҳо.

Дар илми забоншиносӣ маълум аст, ки тавассути пасванди “-а”, ки асосан ба воситаи забони арабӣ, ба забони тоҷикӣ ворид гардидааст, ҷинси муаннас сохта мешавад. Ба таври дигар ғӯем, ин қонуният дар антропонимия, ки хусусияти гендериро инъикос намудааст, аз асоси шаклҳои мардонаи калимаҳо шакли занонаи он ба вуҷуд омадааст: Зариф- Зарифа, Сомон- Сомона, Умед- Умеда, Фирӯз- Фирӯза, Сайид- Сайида, Хуршед- Хуршеда ва ғайра.

Ҳамчунин бо иловаи беъзе калимаҳо, ки ба зан-духтар нисбат дода мешаванд, яке аз хусусиятҳои гендерии антропонимҳо махсуб меёбанд: Орзу- Орзугул, Ҷумъа - Ҷумъагул, Курбон - Курбонгул, Давлат- Давлатмоҳ, Зариф- Зарифмоҳ, Одина- Одинамоҳ, Сафар- Сафармоҳ, Давлат- Давлатнисо ва ғ.

Антропонимҳои муштарак дар антропонимияи ноҳия миқдоран хеле кам, яъне асосан дохто- Бӯстон, Ҳиммат, Ҳурмат, Иқбол, Муборак, Дилбар, Мақсад, Муҳаббат, Меҳрубон, Иноятро ташкил медиҳанд. Аммо аксарияти номҳои мазкур аз нигоҳи гендер тафовутҳои хоссаро инъикос намудаанд. Ин тафовутҳо бештар дар қисмати фонетика мушоҳида мешаванд. Масалан, номи Муҳаббат ҳангоме ки ба мард тааллуқ дошта бошад, аксаран ба сурати Маҳабат (Муҳаббат) ва дар сурати ба зан мансуб будан маъмулан Муҳабат (Муҳаббат) истифода мешавад. Дар ин маврид хусусиятҳои гендерии чунин антропонимҳо дар нутқи овозӣ ифода ёфтааст.

Табиист, ки мавзӯ ва мундариҷаи масъалаҳои гендерӣ дар забоншиносии тоҷик ба ин маҳдуд намешавад ва дар ҷараёни омӯзиш масъалаҳои гендерӣ метавонад фарогири мавзӯ ва самтҳои дигари таҳқиқот гардад.

Ба ҳамин тариқ, омӯзишу таҳқиқи ҳамаҷонибаи ин падидаи иҷтимоӣ забоншиносӣ барои равшанӣ андохтан ба ҷанбаҳои тозаҷод ва омӯхтанашудайи сотсиолингвистика-лингвистикаи гендерӣ мусоидат ва ёрмандии амалӣ менамояд.

Китобнома:

1. Амонова Ф. Муҳимтарин масоил ва самтҳои тадқиқоти гендерӣ дар забоншиносии тоҷик / Ф. Амонова // Гендер: Забон ва адабиёти тоҷик. - Душанбе, 2001.- С.61-64.
2. Байзоев А. Масоили гендерӣ дар забон ва адабиёти тоҷик. / А. Байзоев. - Душанбе, 2008.- 125 с.
3. Маҳмадҷонов О. Бозтоби гендер дар топонимияи Тоҷикистон/ О. Маҳмадҷонов //Маводи конф. байналмилалӣ «Гендер забон ва адабиёт». - Душанбе, 2001.- С.78-81.
4. Маҳмадҷонов О. Баррасиҳо дар номшиносии тоҷик. / О. Маҳмадҷонов. -Душанбе: Деваштич, 2007. -84с.

5. Хоркашев С. Баррасии лингвистии гурӯҳҳои мавзӯии таркиби луғати лаҳҷа. / С. Хоркашев. – Душанбе: Маориф, 2014. - 234 с.
6. Хоркашев С. Баррасии лингвистии гурӯҳҳои мавзӯии таркиби луғати лаҳҷа. Душанбе, 2014, 232 сах.
7. Хоркашев С. Роҷеъ ба истилоҳоти ҳешутаборӣ дар шеваҳои ҷанубӣ ва ҷануби шарқии забони тоҷикӣ // Ученые записки (гуманитарные науки), №2 (39). - Худжанд, 2014.
8. Ҳомидов Д. Шевашиносии тоҷик (воситаи илмӣ) // - Душанбе: ДДМТ, 2006, 164с.
9. Ҷӯраев Ғ. Лексика // Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ, ҷилди 1. Душанбе: «Дониш», 1980. - С. 87-328.
10. Эшнӣёзов М. Диалектологияи тоҷик. Қисми 2. (Дастури таълимӣ). Лексикаи шеваҳои тоҷикӣ. Таҳти назари проф. Д.Т. Тоҷиев. - Душанбе, 1975. - С. 193.

ГЕНДЕР Ё МУНОСИБАТИ АНТРОПОНИМҲО БА ОН

Мавзӯи баҳси ин мақола ба масъалаҳои гендер ва муносибати антропонимҳо ба он бахшида шудааст. Номҳои ашхос аз нигоҳи гендерӣ (ҷинсият) таҳлил ва баррасӣ шудаанд. Доир ба таърихи самтҳои асосии таҳқиқот гендершиносии лингвистӣ низ маълумат дода шудааст.

Калидвожаҳо: антропонимия, гендер, таърих, забоншиносӣ, фонетика, номҳои сода, номҳои сохта, номҳои мураккаб, номҳои занона, номҳои мардона, номҳои муштарақ, пасванд.

ГЕНДЕР ИЛИ ЕГО ОТНОШЕНИЯ К АНТРОПОНИМАМИ

Тема спору эту статью посвящается задачи гендера и его отношения к антропонимам. Конкретные имена из гендерские взгляды (рода) рассмотрены и направлены на изучения. Об истории основные направления гендерской исследовании лингвистико тоже даны сведения.

Ключевые слова: антропонимика, гендер, история, языкознания, фонетика, простые имена, вымышленные имена, сложные имена, женские имена, мужские имена, конкретные имена, суффикс.

**GENDER OR EVO RELATIONSHIP OF THE ANTROPONYMS
TO THEM**

The given discussion articles is deal with the to devoted the problems of gender and the relationship to anthropoponyms. Specific names from the gender point of views (gender) are considered and directed at learning.

It should be noted that about history the main directions of the gender research of linguistics are also given.

Keywords: *anthroponymics, gender, history, linguistics, phonetics, simple names, fictitious names, complex names, female names, male names, specific names, suffix.*

Маълумод дар бораи муаллиф: Рухулло Холназаров – докторанти Ph.D. Кафедраи назария ва амалияи забоншиносӣ, Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣи Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни e-mail: ruhullo89@mail.ru

Сведения об авторе: Холназаров Рухулло – докторант Ph.D.Кафедры теории и практики языкознания Таджикского государственного педагогического университета им. С. Айни, e-mail: ruhullo89@mail.ru

About the author: Kholnazarov Ruhullo – Doctor Ph.D. Of the Chair of Theory and Practice of Linguistics, Tajik State Pedagogical University by named after S Ayni, e-mail: ruhullo89@mail.ru

УДК: 809.155.0+803.0 (575.3)

**СТРУКТУРНО-ВАЛЕНТНЫЙ АНАЛИЗ ГЛАГОЛА LIEBEN
(ДӢСТ ДОШТАН) В НЕМЕЦКОМ И ТАДЖИКСКОМ
ЯЗЫКАХ**

**Бобоева Мадина, Низомова Сабохат,
Таджикского технического университета
им. академика М.С.Осими**

Глагольные лексемы эмоционального состояния относятся к валентностному типу субъектных глаголов и репрезентируют содержательную структуру „субъект + предикативный признак“

с семантикой „субъект существует, находится в определенном состоянии" и „субъект изменяет свое состояние".

Лексема *lieben* (дӯст доштан) обозначающая эмоциональное состояние субъекта, соотносится с типом субъектных глаголов. Она выражает своей валентностной структурой содержательную структуру „субъект + предикативный признак" с семантикой „субъект существует, находится в определенном состоянии" [2:73].

Согласно словарю Хельбига и Шенкеля валентность глагола *lieben* имеет следующую формулу [3, 204]

lieben

I *lieben*2 (V1= gern haben)

II *lieben* → Sn, Sa

III Sn → Hum (*Die Mutter liebt ihr Kind*)

Sa → 1. Hum (*Das Kind liebt seine Eltern*)

2. ± Anim (*Das Kind liebt das Kätzchen, Eis*)

3. Abstr (*Er liebt die Ruhe*)

Исходя из этой формулы, можно сделать следующий вывод-данный глагол является двухвалентным; предметом любви могут быть- человек (Hum), одушевлённое существо (± Anim) и что-то абстрактное (Abstr). Рассмотрим следующие примеры:

Субъект остается семантически неизменяемым элементом структуры. Его основными качественными характеристиками являются семы [лицо], [одушевленность], [конкретность]. Напр.: *Ich hatte ihre Schwester geliebt* (S.L., 80). Вай хоҳараширо дӯст медошт. Она любила свою сестру.

Категориальные характеристики объекта, имеющие форму винительного падежа, более разнообразны в сравнении с субъектом благодаря широкому семантическому потенциалу глагола *lieben*. Согласно словарным статьям, в качестве объекта могут выступать практически все предметы, явления, процессы и положения дел объективной действительности. Соответственно, объект имеет предметную или непердметную категориальную семантику: *Erika liebt den jungen Mann und wartet auf Erlösung durch ihn* (J. K., 209);

Эрика ҷавонмардро дӯст медорад ва аз ӯ умед дорад. Эрика любит молодого человека и ждет его решения.

Ich liebe ja meinen Vater und den Herrn Kleinerz, aber schon aussehen tun sie eigentlich nicht (I. K., 98); Ман падарамро ва чаноби Клайнерсро дӯст медорам, аммо онҳо якдигарро ҳатто дида наметавонанд. Я люблю отца и господина Клайнерца, но они даже видеть друг друга не могут.

Предметной семантикой объект обладает, если в качестве объекта любовного отношения выступает одушевленное лицо: *Er hat seinen Vetter nie geliebt (R. D., 201)* - Он никогда не любил **своего родственника**. -ӯ ҳеч гоҳ ҳамин **хеши худро** дӯст намедошт. (Б.М.) *Aber meine Mutter liebt meinen Vater auch und ist gar nicht verzweifelt, nur über mich manchmal (I. K., 183)*. Модарам низ падарамро дӯст медорад ва аз ин шубҳа надорад, аммо баъзан танҳо аз дӯстдоштани ман шубҳа дорад. Но моя мама любит тоже моего отца и в этом нет сомнения, лишь иногда сомневаются на мой счет.

Сюда же относятся случаи с объектом, выраженным именем собственным; *Du liebst doch Frankreich. (S.L., 68)*. Ту Фаронсаро дӯст медори - ку. Ты же любишь Францию. или одушевленным не-лицом:

... *Einmal, als ich klein war, hatte ich einen Hund, ich liebte ihn sehr, und er liebte mich (R. M., 205)*, Ҳангоме ки ман ханӯз хурд будам, саге доштам, ӯро бениҳоят **дӯст медоштам**, вай низ маро **дӯст медошт**. Однажды, когда я был маленьким, у меня была собака, я её очень **любил** и она меня **любила**. или неодушевленным конкретным не-лицом (вещи, предметы, объекты растительного мира). Напр.: *„Ich will friedlich altern. Und außerdem liebe ich die Abwechslung“ (R. D., 171)*. Ман мехоҳам оромона ба камоли пири расам. Ва инчунин ман **ҳаёти рангинро** дӯст медорам. Я хочу прожить спокойно до старости. И к тому же я люблю **разнообразие**. *Vor allem liebten wir die Kunst mit gleicher Leidenschaft und Ausschlisslichkeit (R. D., 92)* - Пеш аз ҳама, мо санъатро бо ҳамон шавқмандӣ ва махсусият дӯст медоштем.. (Б.М.)

Der Mond schien gelb durch unsere Gardine, meine Mutter stellte eine Schale mit Veilchen auf den Tisch neben das bluhende Mandelbaumchen, das der Herr Kleinerz meiner Mutter mitgebracht hat, denn von allen Blumen liebt sie Mandelbaumchen am meisten (I.K., 143). Моҳ аз паси пардаи тирезаамон зард метобид, модарам

косачаи пур аз бунафшаро дар рӯи миз дар паҳлӯи дарахти шукуфони бодом, ки онро ҷаноби Клайнертс барои модарам оварда буд, гузошт, чунки модарам беитар аз ҳама **гулҳо дарахтаки бодомро** дӯст медошт (I.K., 143). Луна казалась жёлтой сквозь наши шторы, моя мама поставила чашку с фиалкой на стол около цветущего миндального дерева, которое принес господин Клайнерц моей маме, так как из всех цветов она любила больше всего **миндальное дерево**.

Выражая своей семантикой эмоциональное состояние, лексема *lieben* относится к числу интерперсональных глаголов. Этот факт обусловлен объективными причинами. Состояние любви в данном значении является результатом возникших глубоких чувств со стороны одного лица по отношению к другому лицу, не присутствующему, но иногда возможны случаи, когда в валентностной структуре лексемы *lieben* появляется объект-лицо, имеющий и значение причины. Напр.: *Sie war in jenem Augenblick nur eine Frau, die **liebte**, hatte aber gleichzeitig ihre königliche Würde gewahrt* (C. W., 890) *Вай дар он лаҳза танҳо зане буд, ки **дӯст медошту** дар айни замон шаъну эътибори шоҳиширо нигоҳ медошт. На тот момент она была лишь женщиной, которая **любила**, но одновременно охраняла своё королевское достоинство. *Eigentlich verliebt war ich gar nicht in sie, ich **liebte** sie* (H. B., 18); *Шахсан ман тамоман ба ӯ **ошиқ набудам**, ман ӯро **дӯст медоштам**. Собственно, я вообще не был в нее **влюблен**, я **любил** её.**

*In bezug auf Joachim: Ich **liebe** ihn, gerade, weil er nicht der Vater meines Kindes war, und in den ersten Jahren war alles so einfach* (M. F., 200). *Он чи ки ба Йоахим дахл дорад: Ман ӯро **дӯст медоштам**, айнан барои он, ки ӯ падари фарзандам набуд ва дар тӯли солҳои аввал ҳамааш ҳамин хел одди буд. Что касается Йоахим, я **любила** его не за то, что он не был отцом моего ребёнка, и в течении первых лет всё было так просто.*

При передаче интерперсональных отношений присутствует вероятность конвертируемости по формуле: *Er liebt sie— Sie liebt ihn auch*. Поэтому лексема *lieben* может отражать и взаимную направленность. Наиболее ярко взаимная направленность прослеживается при употреблении глагола с взаимным местоимением *einander* и возвратным местоимением *sich* как

самостоятельного слова в функции взаимного действия: *Sie lieben sich [Vater und Kind] und essen Cornflakes zum Frühstück in einem lichtdurchfluteten Zimmer, sie laufen lachend überFrühlingswiesen* (D. D., 327). Онҳо (надар ва кӯдак) якдигарро **дӯст медоштанд** ва ҳангоми ноништа дар ҳуҷраи равшан ҳуворибирён меҳӯрданд, онҳо хандон аз болои марғзорҳои баҳори медаванд. Они **любили** друга (отец и сын) ели попкорн на завтрак в светлой комнате, они бегают, смеясь через весенние луга[1, 113].

Таким образом, по значению «чувствовать, испытывать сердечную склонность, влечение к лицу другого пола» дифференцируют в немецком и таджикском языках глаголы- **lieben** - *anbeten, gernhaben, hängen an, ins Herz geschlossen haben, lieb haben, mögen, sein Herz verloren haben, vergöttern, verliebt sein, vernarrt sein (geh), verehren, zärtliche Gefühle hegen, zugetan sein (ugs), anhimmeln, eine Schwäche/ Vorliebe haben, etwas übrig haben für, mögen, schwärmen (ugs), abfahren auf, Feuer und Flamme sein, toll finden, verrückt sein auf/ nach (ugs., bes. Jugendspr), stehen auf* [4, 102]- **дӯст доштан** (киро, чиро)-(**муҳаббат нисбат ба ки, чӣ ҳис кардан**)- **lieben** (Akk.-wen, was)- **любить** (кого, что); **ошиқ шудан** (**ба касе**)-**verlieben sich** (in Akk.), **verschießen sich** (in Akk.), **vernarren sich** (in Akk.), **verknallen sich** (in Akk.), **vergucken sich** (in Akk.)- **влюбиться** (в кого-либо).

Их синонимами, выражающими положительное отношение, являются в исследуемых языках глаголы – *gefallen, gernhaben, mögen, zusagen, behagen, imponieren, anmachen, ansprechen, entsprechen, passen; angenehm sein, Anklang finden, ansprechen, Behagen bereiten, bestechen, einnehmen, entzücken, liegen, schön finden, sympatisch sein, zusagen (geh), munden, ankommen, konvenieren* [4, 87] - **маъкул будан, дӯст доштан, таваҷҷӯҳ доштан, хеле дӯст доштан, нағз дидан, аз таҳти дил дӯст доштан**.

Braunbären gefallen mir mehr als Eisbären (D.D.,38)- **Бурые медведи нравятся** мне больше чем белые. - **Хирсҳои мала ба манн беиштар маъқуланд** назар ба хирсҳои сафед. (Б.М.)

Dem Jungen gefiel es nicht, daß Sejdachmat die Neuigkeit so spöttisch aufnahm (Т.А.,43)- **Ба писарак маъқул нашуд**, ки Саидахмад ин навигарио ин хел масхараомез пешвоз гирифт

(Ч.А.,19)- *Мальчику не понравилось, что Сайдахмат так насмешиливо принял новость. (А.Ч.,23)*

Sie hatten Elisa ganz gern, achteten sie mit einer Mischung aus Neugier und Schadenfreude, die sie für Mitleid hielten (W.S.,72)-Они любили Элизу, уважали её со смесью из любопытства из лорадства, которые они принимали за сострадание- Онҳо Элизаро дӯст медоштанд, ӯро бо омезиши аз кунҷковӣ ва бадхоҳӣ ҳурмат мекарданд ва инро онҳо чун дилсӯзӣ мепиндоштанд. (Б.М.)

Ich mag nur dunkle bittere Schokolade (S.O.,69)- Я люблю только тёмный горький шоколад.-Ман танҳо шоколади сиёҳи талхро дӯст медорам. (Б.М.)

Анализируя примеры, можно сделать следующие выводы:

а) в качестве объекта в исследуемых языках могут выступать как одушевленные лица, так и неодушевленные конкретные не-лица (вещи, предметы, объекты растительного мира);

б) в немецком и таджикском языках, в качестве субъекта всегда выступает одушевленное лицо;

в) в обоих языках глагол “любить” является двухвалентным, переходным.

Литература:

1. Бобоева М.М. Структурно-валентный анализ глаголов эмоционального состояния в немецком и таджикском языках / М.М. Бобоева. Вестник ТНУ, 2017, № 4/4, стр. 110-115;

2. Эберт Т. В. Семантика и валентность глаголов лексико-семантического поля lieben/ Т. В. Эберт.. Дисс. ... канд. филол. наук. –Тамбов, 2003. -185 с.;

3. Helbig G., Schenkel W. Wörterbuch zur Valenz und Distribution deutscher

4. Verben. - 3 Aufl. - Leipzig: Bibliographisches Institut, 1975. - 458 s.

5. Wörterbuch der Synonymie und Antonymie. - Frankfurt/Main: Fischer

6. Taschenbuch Verlag, 1990.

7. Айтматов Ч. Белый пароход. Повесть. -М.: Худож. лит., 1988. -703 с.;

8. Чингиз Айтматов. Повестҳо. Киштии сафед. -Душанбе: Ирфон, 1978. -303 с.

9. T. A. – Tschingis Aitmatow. “Der weisse Dampfer”. Verlag Volk und Welt. -Berlin,1977. //переведено от: После сказки. Белый пароход. -М.: Молодая гвардия, 1970. -217 с.
10. Б. М. – Бобоева Мадина – перевод автора.
11. Heinrich Boll. Der blasse Hund. - Koln: Verlag Kiepenhauer & Witsch, 1995. – 206 s.;
12. Dorris Dorrie. Bin ich schon? – Zürich: Diogenes Verlag, 1995. – 346 s.
13. Elfride Jelinek. Die Klavierspielerin. - Hamburg: Rowohlt Taschenbuch
14. Verlag, 1986.-285 s.
15. Max Frisch. Homo Faber. - Frankfurt/Main: Suhrkamp Verlag, 1977.
16. Ingrid Keun. Das Mädchen, mit dem die anderen Kinder nicht verkehren dürften. - Moskau: Verlag Progress, 1982. - 211 s.
17. Luise Rinser. Mirjam. — Frankfurt/Main : Fischer Taschenbuch Verlag
18. GmbH, 1987.-332 s.
19. Johannes Mario Simmel. Liebe ist die letzte Brücke. — München:
20. Drömersche Verlagsanstalt Th. Knaur, 2000. – 592 s.
21. Cornelia Wusowski. Elisabeth I: Der Roman ihres Lebens. – München:
- Franz Schneekluth Verlag, 1996. – 1161 s.
22. Remarque, E.M. Drei Kameraden / E.M.Remarque. Aufbau-Verlag GmbH, Berlin, 1998. - 398 S.
23. Anna Seghers. “Auswahl”. “Das Obdach”. –М.:1950. –104 s.
24. Gabriele Wohmann. “Ein unwiderstehlicher Mann// Erzählungen. Die Schwestern Germany, 1976. –141 s.

СТРУКТУРНО-ВАЛЕНТНЫЙ АНАЛИЗ ГЛАГОЛА LIEBEN (ДУСТ ДОШТАН) В НЕМЕЦКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

В данной статье приводится структурно-валентный анализ глагола «lieben» (любить, дуст доштан) в исследуемых языках. Проделанный анализ выявил большое сходство в структуре переходного глагола в немецком и таджикском языках.

Приведенные примеры в статье свидетельствуют об аналогичной структуре данного глагола эмоционального состояния в немецком и таджикском языках.

Субъект остается семантически неизменяемым элементом структуры. Его основными качественными характеристиками являются семы [лицо], [одушевленность], [конкретность]. Категориальные характеристики объекта, имеющие форму винительного падежа, более разнообразны в сравнении с субъектом благодаря широкому семантическому потенциалу глагола *lieben*.

Согласно словарным статьям, в качестве объекта могут выступать практически все предметы, явления, процессы и положения дел объективной действительности. Соответственно, объект имеет предметную или непредметную категориальную семантику.

Выражая своей семантикой эмоциональное состояние, лексема *lieben* относится к числу интерперсональных глаголов. Этот факт обусловлен объективными причинами. Состояние любви в данном значении является результатом возникших глубоких чувств со стороны одного лица по отношению к другому лицу, не присутствующему, но иногда возможны случаи, когда в валентностной структуре лексемы *lieben* появляется объект-лицо, имеющее значение причины.

Ключевые слова: анализ, структура, валентность, глагол эмоционального состояния, субъект, объект, сема, семантика, лексема, одушевлённость, неодушевлённость, конкретность.

ТАҲЛИЛИ СОҲТОР ВА ВАЛЕНТНОКИИ ФЕЪЛИ LIEBEN (ДӮСТ ДОШТАН) ДАР ЗАБОНҲОИ ОЛМОНӢ ВА ТОҶИКӢ

Дар мақола ҳулосаи таҳлили соҳтор ва валентнокии феъли «дӯст доштан» дар забонҳои олмонӣ ва тоҷикӣ ифода шудааст. Инчунин таҳлили монанди дар соҳтори феъли гузарандаи забонҳои олмонӣ ва тоҷикӣ ошкор карда шуд. Мисолҳои дар мақола овардашуда нишон медиҳад, ки соҳтори ҳамин феъли мазкур дар забонҳои олмонӣ ва тоҷикӣ бо ҳам шабохати бисёр доранд.

Субъект ҳамчун чузъи бетағйири унсури сохтори семантикӣ боқӣ мемонад. Вижагии асосии ин гуна сохтор [шахс], [исмҳои ҷондор], [мушаххас] мебошанд. Тавсифи мафҳумҳои объект, ки дорои пурқунандаи бевоситаанд, дар муқоиса бо субъект ба хотири доштани имконияти васеи феъли *lieben* мебошад.

Вобаста ба калимаҳои дар фарҳангҳо сабтшуда ҳамаи ашё, ходисаҳо, равандҳо ва ҳолатҳои воқеияти объективӣ метавонанд ба сифати объект амалан истифода шаванд. Бинобар ин, объект дорои дараҷаи семантикии воқеи ва ғайривоқеӣ шуда метавонад.

Вожаи *lieben* бо зохир намудани маънои семантикии ҳиссӣ ба шумури феълҳои байниашхос дохил мешавад. Ин ҳолат ба сабабҳои айни вобаста аст. Ҳолати дӯст доштан ба ин маъни натиҷаи ба вучуд омадани эҳсосоти амике аз тарафи як шахс ба шахси дигаре, ки дар ҳамин вазъият дида намешавад, вале дар ҳолатҳои дигар имкони зуҳури чунин шахс мавҷуд аст.

Калидвожаҳо: таҳлил, сохтор, валентноки, феъл, ҳолат, эҳсос, объект, субъект, маъно, семантика, вожа, исмҳои ҷондор, исмҳои бечон, мушаххас.

STRUCTURAL AND VALENCE ANALYSIS OF VERB LIEBEN (TO LOVE) IN GERMAN AND TAJIK

The article is the result of structural and valence analysis of verb "lieben" (to love) in Tajik and German. The analysis made revealed a great similarity in the structure of the transitive verb in German and Tajik. The examples of article show the similar structure of this verb of emotional state in German and Tajik.

The subject remains a semantically immutable element of the structure. Its main qualitative characteristics are the semes [person], [animation], [concreteness]. The categorial characteristics of an object having the accusative case are more diverse in comparison with the subject due to the broad semantic potential of the verb *lieben*.

According to the dictionary articles, almost all objects, phenomena, processes and conditions of objective reality can act as an object. Accordingly, the object has objective or non-subjective categorial semantics.

Expressing his emotional state with his semantics, verb *lieben* (to love) belongs to the number of interpersonal verbs. This fact is due to objective reasons. The state of love in this sense is the result of deep

feelings that arose from one person in relation to another person not present, but sometimes there are cases when in the valent structure of the *lieben's* lexeme there appears an object-person having the meaning of the cause.

Key words: analysis, structure, valence, verb of emotional state, subject, object, sema, semantics, lexeme, animate, inanimacy, concreteness.

Маълумот дар бораи муаллиф: Бобоева Мадина Маъруфовна - омӯзгори калони кафедраи забонҳои Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи М.С. Осимӣ, e-mail: madiba82@mail.ru; тел.: +992 881881470;

Сведения об авторе: Бобоева Мадина Маъруфовна - старший преподаватель кафедры языков Таджикского технического университета им. М.С.Осими, e-mail: madiba82@mail.ru; тел.: +992 881881470;

Information about author: Boboeva Madina Ma'rufovna - senior lecturer of the Languages Chair of the Tajik technical university named after M.S. Osimi; e-mail: madiba82@mail.ru; тел.: +992 881881470;

Маълумот дар бораи муаллиф: Низомова Сабоҳат Нуъмановна - омӯзгори калони кафедраи забонҳои Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи М.С. Осимӣ, e-mail: nizomova.sabokhat@mail.ru; тел.: +992 915043898;

Сведения об авторе: Низомова Сабоҳат Нуъмановна - старший преподаватель кафедры языков Таджикского технического университета им.М.С.Осими, e-mail: nizomova.sabokhat@mail.ru; тел.: +992 915043898;

Information about author: Nizomova Sabohat Nu'manovna -senior lecturer of the Languages Chair of the Tajik technical university named after M.S. Osimi, e-mail: nizomova.sabokhat@mail.ru; тел.: +992 915043898;

АДАБИЁТШИНОСӢ

УДК:891.58.092

P-88

САЙРИ ТАҲАВВУЛИИ ҒАЗАЛ ТО ЗАМОНИ КАЁНӢ

Мирзомуҳаммад Рустой

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ

Пеш аз он ки меҳвари маншаи сайри таҳаввул ва даврони таърихӣ ғазал ба баҳс бипардозем, лозим аст, як нигоҳ кӯтоҳе ба маънӣ ва мафҳим ғазал дошта бошем. *Ғазалро дар лугат – риштан (ресидан), ресмон, риштан ва тобидани мӯй ва ё налим ё ришта, ресидан - ресмон ресидан [1, 887] ва ё ресмоне, ки бо он ҷонварони ваҳширо мегиранд, маъно кардаанд. Навозиш кардан ва шӯхӣ бо маҳбӯб – сухан гуфтан бо занон ва шиқбозӣ кардан бо онон, ҳикоят аз ҷавонӣ ва ҳадис ва суҳбати шиқ ва васфи занон [2, 1035] ситоиш ва санои касе, гуфтугӯи духтарон ва писарони ҷавон, дӯст доштани сухан бо занонро низ ғазал гуфтаанд. Ба сустӣ овардан, мутаҳайир шудан, таваккуф кардан ва ё боз гаштани саги шикорӣ ба сабаб бонги оҳубарра, ҳамчунон ғазал итлоқ мешавад. Яъне вақте саги шикорӣ ба гирифтани сайдаш, ки ҳамон ғизола ё оҳубарра аст, наздик шавад ва ғизола аз тарси ҷонаш овози дармондагӣ сар диҳад, саг ба ногоҳ аз таъқиб ва гирифтани боз меистад ва дилаш бар он месӯзад. Ва ба ҳамин ҷиҳат номи оҳуро ғизол ва исм шеърро ғазал гузоштанд, ки ошиқ ба манзури дастбӣ ва тасхири қалби маъшуқ чун ғизола овози наҳифи дармондагӣ ва бечораагӣ сар диҳад ва ба гунае муҳаббат ва аҳд ва вафоро аз худ буруз дода ва ўро масхури илтимосҳо ва нолаву зориҳои хеш созад.*

Ғазал дар истилоҳи адабӣ шеър ба каломи музун ва муқаффо дар муошиқа ва васфу ҳоли занон ва ё ба шеъре соҳиби матлаъ ва мактаъ, ки бештар дар мадҳ ва навозиш маъшуқа ва мағозала ва сухан кардан бо ў буда бошад, гуфта мешавад. Ва ё ба як навъи вижае аз шеър итлоқ мешавад, ки қавофии мисрои байти аввал бо қавофии охири соири абёти он муттаҳидулвазн ва яксон буда ва байни ду то 15-16 ва ило бист байт суруда шуда бошад, аммо

ҳадди маъмул ва мутаваассити он 5 то 12 байт мебошад. Ҳамчунон ғазал дар назди шуарои порсигӯӣ ба шеъре гуфта мешавад, ки кулли абёти он бо мисраъи матлаъ ҳамвазн ва ҳамқофия буда бошад ва ин навъи шеър гоҳе ба нудрат ба 19 байт ва баъзан нисбати вусъат ва густурдагии мавзӯ то ҳудуди 26 байт низ мерасад, монанди баъзе аз ғазалиёти Сайидои Насафӣ. Аммо дар ин миён камтар аз панҷ байтро ғазали нотамом ва камтар аз се байтро ғазал нашоёд гӯянд [6, 124].

Қолаби ғазал, ки мароҳили мухталифе аз ҳаёти худро сипарӣ намудааст, мазомини гуногуне чун аҳволи даруни шоир, *зикри зебоии маъишӣ, мадҳу васфи ҳол ва замон, сӯзу гудози ошиқона ва шиқоят аз каммеҳрӣ ва белутфии мамдӯх, масоили ирфонӣ, иҷтимоӣ, фалсафӣ, ахлоқӣ ва тарбиятӣ ва ҳатто садои ислоҳгарӣ ва адолатхоҳиро* дар худ дорад.

Аммо ба гуфтаи профессор Абдуччаббор Раҳмонуф – донишманди тоҷикистонӣ, «дар ғазал – ташвиқи ишқи поки инсонӣ, ҳичри ёр, шодии васл, дарди ҳичрон ва дурӣ аз диёр ва дар як калом васфи маҳбуб ва тасвири таъсироти ошиқона нисбат ба вай бештар намудор аст». Ин донишманд барои таҳкими дидгоҳ худ, ба манобеи така мекунад, ки мувофиқ ба назарияи ҳудӣ ӯст. Аз ҷумла, шамс Қайси Розӣ бар ин бовар аст, ки «...ғазал бояд қофиядор, малеҳ ва (дорои) мазмуни мудрак бошад ва калимот ва ибороти дуруштро дар он роҳ набошад». Ҳамчунон соҳиби «Ҳафт иқлим» дар бораи моҳияти аслии ғазал, ба гунаи ошкортар ҳарфе дорад ва мерасонд: "Ғазал ғолибан зикри ҷамоли маҳбуб ва сифати ҳоли ошиқ бошад ва (бояд) мавоиз ва насоеҳ дар дигар ақсоми шеър дарҷ гардад, аз ҳар чӣ бунёд кунанд, агар висол бошад ва ё фироқ, ба ҳамон тамом кунанд" [3 , 44-45]. Бо ин васф ғазал тавъам бо вижагӣҳое, чун содагӣ, равонӣ, малоҳат, рангинӣ, зебой, хушоҳангӣ, гуворӣ, дилнишинӣ, рӯҳнавозӣ ва шӯрангезиаш яке аз олитарин ва ҷаззобтарин гунаҳои шеърӣ ба ҳисоб меравад, ки бо дурахшидан дар сабқҳои мухталиф – хуросонӣ, ироқӣ ва ҳиндӣ баландтарин ҷойгоҳ ва асаргузортарин нақшо дар рӯҳ ва равон ва андар қулуби тӯдаҳо ихроз ва ифоз намудааст. Рӯдакӣ, Дақиқии Балхӣ, Шаҳиди Балхӣ, Саной, Аттӣ, Мавлавӣ, Фаҳриддини

Ирокӣ, Саъдӣ, Ҳофиз, Ҳочуи Кирмонӣ, Амир Хусрави Дехлавӣ, Мирсаид Алии Ҳамадонӣ, Камоли Хуҷандӣ, Ҳасани Дехлавӣ, Носири Бухорӣ, Чомӣ, Навобӣ, Биноӣ, Ҳилолӣ, Мушфиқӣ, Соибӣ Табризӣ, Бедил, Сайидои Насафӣ, Толибӣ Омулӣ, Калими Кошонӣ, Зебуннисо, Ҷунайдуллоҳи Ҳозик, Мирзо Содиқӣ Муншӣ, Аҳмади Дониш, Савдо, Туғрал, Шамсуддини Шохин ва ҷамъи касире дигар шахсиятҳо ва бузургонеанд, ки ҳар як ба навбаи худ дар масири сароиш ва парвариши ғазал қадамҳои устуворе бардошта ва дар роҳи рушд, такомул ва шукӯҳмандӣ ин шева, заҳамоти қобили таваҷҷуҳе ба анҷом расонидаанд.

Дар бораи маншаи ғазал дидгоҳҳои мутафовите вучуд дорад. Муҳаққиқон русӣ ва тоҷикистонӣ ғазалро зодаи таронаҳои омиёна доништа ва мегӯянд, ки ин таронаҳо таҳти таъсири шеърӣ расмии арабӣ ба сураат ғазал даромадааст [4, 35]. Бисёре аз пажӯҳишгарон арсаи ғазал бар ин боваранд, ки: «тағаззул ба масобаи бунёди ғазал, аз пеши хони қасида мераҳад ва ба марзаи худиродият мерасад, яъне ғазал форсӣ- дарӣ, ки аз ҳамон дерина солҳо дар ҳисори дилгири қасидаҳо дилозурда буд, саранҷом фармон нашнохт ва аз итоат инон бартофт» [5, 28].

Доктор Шамисо донишманди эронӣ дар ҳамин замина чунин далел дорад: "... беҳтарин далел барои исбот ин нукта, ки ғазал идомаи такомули ҳаёти ҳамон тағаззул будааст, масъалае таҳаллус аст. Таҳаллус дар қасида дар васати шеър, байни ду бахш (васф ва мадҳ) қарор дорад, вақте бахши мадҳ аз байн рафт, байти таҳаллус байти поёнӣ шуд, мунтаҳо таҳаллус дар қасида исм бурдан аз мамдӯҳ аст ва дар ғазал овардани исм аз шоир» [5, 54].

Таърихи шаклгирии шеърӣ форсӣ низ ҳамин натиҷаро ба даст медиҳад, ки ғазал баъд аз қасида вориди қаламрави адабиёт форсӣ гардида ва ба шакли имрӯзии он дар осори баъд аз Саной Ғазнавӣ даромадааст ва агар қарор мебуд, ки ғазал аз ашъор ва сурудҳои омиёна сарчашма мегирифт, боист дар ҳамон ибтидои зуҳури шеърӣ порсӣ ин қолаб бинобар ҷаззобият ва инъитофпазириаш корбурди густурда меёфт ва шоирони зиёде дар ин масир қаламфарсӣ менамуданд. Аммо ба равшанӣ пайдост, ки ғазал дар воқеъ аз пайкари қасида ҷудо шуда ва дар

садаҳои пасин ба ҳаёти худ идома додааст. Бо ин вачҳ, ғазал ба унвони як қолаби мушаххас ва муътабар дар қанори қасида ва соири гунаҳои шеърӣ аз қарни шашум ба баъд тарвиҷ гардидааст.

Доктор Сируси Шмисо низ ҳамин иддаро бовар дошта ва менависад: «Оғози ривоҷи ғазал аз қарн шашум аст ва то оғози ин қарн шоири, ки ғанни аслии ӯ ғазалсиро бошад, суроғ надорем, аммо нуктаи муҳим ин аст, ки дар ин қарн таваҷҷуҳи аслии бархе аз шоирон, монанди Саной ва Атторм ба ғазал будааст» [6, 73].

Гарчанд аз аҳди Рӯдакӣ то қарн шашум ҳичро дар таърих адабиёт як давраи қасидасароӣ шинохта мешавад, аммо боз ҳам рағзҳои муайяни ғазалро дар таволии ҳамин аъсор (нимаи дувум асри савум то асри шашум), ки шеъри форсӣ сайр суудии худро мепаёмояд, дар миёни осори адибон ва шоирони қадим метавон мушоҳида намуд, яъне бо васф, ки асри шашум дар воқеъ оғоз пайдоиш ғазал ба мафҳуми дақиқи он мебошад, аммо бо он ҳам гуфта мешавад, ки аввалин хишти бинои ин қолаб, дар замони Рӯдакӣ ва Шаҳиди Балхӣ гузошта шуда ва нахустин ғазалро ҳам ҳамроҳ бо таҳаллус аз Абӯабдуллоҳ Ҷаъфар ибни Муҳаммади Рӯдакӣ машҳур ба вориси хунёгарон ва падари шеъри форсӣ медонанд. Дар ҳамин иртибот, устод Садриддин Айнӣ дар "Намунаи адабиёт тоҷик" ва адиби саршиноси дигар Абдулғанӣ Мирзоев низ бо таваҷҷуҳ ба сайри таърихӣ ғазал ба ин натиҷа расидаанд, ки устод Рӯдакӣ аввалин касе аст, ки дар тақомули ин жанри адабӣ (ғазал) нақши лозим ва сазоворе доштааст. Пас аз Рӯдакӣ дуҷумин шахсе, ки дар ғанни ғазалсиро пешгисватӣ намуда, Дақиқи Балхӣ аст.

Ба ҳар ҳол, он ҷӣ бориз аст, ғазал ва ғазалнигорӣ дар ҳамин сада (қарни шашуми ҳичро) роҳи сууд ва қамолро оғоз намуда ва баъдҳо шоироне, мисли Санойи Ғазнавӣ, Анварӣ, Заҳриддини Форобӣ, Ҷамолуддин Қамолӣ Исфаконӣ ва Саъдии Шерозӣ аз ҷиҳати забонӣ, Атторм, Хоқонӣ, Низомӣ ва Мавлавӣ аз ҷиҳати маъноӣ ғазалро ба сӯи таолӣ ва боландагӣ бурданд, то ин ки Ҳофизи Шерозӣ, ки қуллияташ мазҳари қамол ва қамолӣ шеъри форсӣ аст, ба унвони ғояи ғазал ба вуҷуд меояд. Дар як суҳан,

ғазали қарни шашум дар мавқеияти ҳадди васат миёни тағаззул ва ғазали садаи ҳафтум низ шинохта мешавад [6, 73].

Ҳаким Санои Ғазнавӣ бо сурудани ғазалиёти дилпазираш дар қарни шашум сарчашмае ба ғазалсроёни баъд аз худ мегардад ва метавонад ба ғазал, қолаб, ҳувият ва ранг ва руҳи тозае бахшад. Пас аз Саной шоири дигаре, ки илова аз доштан шуҳрати баланд дар қасидасарой, дар дигаргунӣ ва таҳаввули ғазал низ тавонистааст нақшофаринӣ намояд, Анвари Абевардӣ аст. Анварӣ болои забони шеър таваҷҷуҳ намуда ва талош варзида, то ба гунае миёни забони шеър ва забони гуфторӣ ва баёни сода талфиқе эҷод намояд.

Заҳириддини Форобӣ ва Ҷамолуддини Исфahонӣ низ аз ҷумлаи шуарое ҳастанд, ки ба ғазал таваҷҷуҳи зиёд карданд. Ашъори онон дар ҳақиқат муқаддимае бар мактаб ва сабки ироқианд ва ё марзеро миёни мактаб ва ё сабки хуросонӣ ва ироқӣ шакл медиҳанд. Лозим ба зикр аст, ки то ҳанӯз забон ва адабиёти форсӣ ба таври умда се сабкро озмуда ва осори зиқиматеро дар ин сабкҳо: *хуросонӣ* ё *туркистонӣ*, *ироқӣ* ва *ҳиндӣ* ба ҷой гузоштааст:

-сабки хуросонӣ ё туркистонӣ бештар ашъори ҳамосӣ, равонии калом ва содагии алфозро дар худ дошта, аз тақаллуфот ва саноеи бадеӣ холӣ мебошад. Рӯдакӣ, Шаҳиди Балхӣ, Унсурӣ ва Фаррухӣ аз ҷумлаи шоирони номдори ин сабк ба шумор мераванд. Ҷамчунон шоирон дар ин сабк умдатан содагии баён, равшании маънӣ ва зебӣ ва маҳоратро дар тасвирпардозӣ дар назар доштаанд.

-сабки ироқӣ, ки рӯҳияи ошиқона ва орифонаро дар худ дорад, сохтораш машхун аз вожаҳои арабӣ буда ва шоирон ин арса барои ороиш каломашон, умдатан аз саноеи бадеӣ истифода кардаанд. Ин сабк, ки баъд аз қарни шашум эҷод ва роиҷ гардидааст. Ҷамолуддини Исфahонӣ ва Ҷамолуддин Исмоилро метавон аз ҷумлаи пештозони он арса ба ҳисоб овард [1, 1162]. Аммо дар ин радиф метавон олитарин ашъорро марбут ба Саъдии Шерозӣ донист. Шахсияте, ки дар сароиш ва таснифи ғазали ошиқона ва орифона, яди тӯло ва маҳорати вижа ва хосе дошт.

-аммо дар сабки ҳиндӣ, ба таври умум аз тахайюлотии печида, киноёт, таркибот ва таъбироти дӯр аз зеҳн ва бисёр муғлақ истифода шудааст, мисли ғазалиёти Соибӣ Табризӣ, Мирзо Абдулқодири Бедил, Ҳақими Кошонӣ ва Урфии Шерозӣ [1, 1162]. Вале дар асл поягузори ин сабк Нуриддин Абдуррахмони Ҷомӣ гуфта шудааст. Аз шуарои ғайрипорсӣ дар ин сабк метавон аз марҳум аллома Муҳаммад Иқболи Лоҳурӣ ёд намуд [1, 1162]. Сабки ҳиндӣ, ки аз имтиззоҷ ва рушди сабки хуросонӣ ва ироқӣ ба вучуд омада, бистаре офарид, ки бо истифода аз манобеи мухталиф ва ба ямни шеваи рамзпардозӣ, худро аз пояи мавзӯи ишқи инсонӣ– носутӣ ба пояи ишқи илоҳӣ– лохутӣ бирасонад.

Садаи ҳафтуми ҳиҷрӣ аз як тараф мусодиф аст бо ҳамлаи муғул дар шарқ ва дур шудани шеър ва шоирон аз дарбор ва аз сӯйи дигар нуфузи тасаввуф ва ирфон ва аҷин шудани он бо қолаб ғазал, дар маҷмӯъ ин авомил боис мегардад, ки аз як тараф сабки хуросонӣ рӯ ба завол ниҳода ва шеваи дигаре ба номи сабки ироқӣ шакл бигирад ва дар дили он қолаб ғазал ба шукӯҳ ва эътилои худ бирасад. Намояндаҳои шохиси ин фасл Шайх Саъдӣ, Ҳоконӣ, Аттор, Мавлавӣ, Ҳоҷуи Кирмонӣ, Салмони Совҷӣ ва Ҳофизи Шерозӣ мебошанд.

Саъдӣ аз ҷумлаи шоироне аст, ки бо сурудани ашъори ноб, минҷумла ғазалиёти нағзи ошиқона, ҳам дар замон ҳудаш ва ҳам баъд аз ҳудаш ҳамвора мавриди таваҷҷуҳи шоирон қарор гирифта ва сармашки ҳубе барои давраҳои баъд гардидааст.

Ҳоконӣ низ яке аз чехраҳои таъсиргузори ин давра аст, ки ҳам аз лиҳози сохтор ва ҳам аз лиҳози муҳтаво, ғазалҳои ҳубе сурудааст. Аттор ва Мавлавӣ, ки дар ҳақиқат посдорони роҳи Ҳаким Саноианд, бо гунҷонидани масоили ирфонӣ дар ғазал, қуллаҳои шомихиро паймудаанд.

Аттор, ирфони Саной ва равонии баёни Анвариро ба наҳви аҳсан даромехт ва асоси сабкero гузошт, ки дар Ҳоҷу ва Ҳофиз охири мароҳили худро паймуд [4, 90]. Ва Мавлавӣ бо сӯзу гудози каландаронаи худ тавонист мондагортарин ғазалҳои таърихи адабиёти моро эҷод намояд. Натиҷа ин, ки ғазали ирфонӣ дар воқеъ бо Саной оғоз ёфт, бо Аттор идома пайдо кард

ва бо Мавлоно Ҷалолуддини Муҳаммади Балхӣ ба авҷ ва камоли худ расид.

Садаи ҳаштум бар он меболад, ки ҳазрати Ҳофизро дар оғӯш дорад, симои шигифтангезе, ки ғазали порсиро ба меъроҷ ва авҷи шукӯҳмандии худ расонид ва онро мондагор сохт. Ин шахсият номдори ғазал порсӣ бо истифода аз гузуштае пурбори адабиёт ва мушоҳидаи таҷрибиёт, ки ба василаи шоирони пеш аз ӯ, монанди Рӯдакӣ, Саной, Аттор, Мавлоно, Саъдӣ, Ҳоҷу ва дигарон сурат гирифта буд, тавонист камол ва боламдагии ғазали форсиро ба номи худаш сабт намояд. Ҳофиз дар ҳақиқат бо пайванд додани ду осори гаронарҷи шеър порсӣ, ки Мавлавӣ дар ғазали орифона ва Саъдӣ дар ғазали ошиқона аз худ бар ҷой гузошта буд, тавонист дарахти ҳамешасабзи дигареро тарбият намояд, ки то дам аз инсонун инсоният ва ишқу отифа аст, он дарахт боқӣ хоҳад монд. Ба қавли доктор Шамисо, «Ҳофиз дар асре мезист, ки аввалан, забон ба василаи Саъдӣ ба авҷи худ расида буд ва сониян, тасаввуф дар тамоми завоҷи зиндагии мардум нуфуз карда буд ва солисан касоне чун Мавлоно боби тозағӯии маъноиро гушуда буданд. Ҳунари Ҳофиз дар ин аст, ки тавонист Саъдӣ ва Мавлоноро ба устодонатарин нахв талфиқ кунад ва дар ин миёна аз худ низ мояҳои бисёр гузорад» [6, 123].

Таъсир ғазалёти Ҳофиз рӯйи муосирон ва давраҳои баъд аз ӯ, дар он ҳаде буд, ки ғазали порсӣ, барои муддати 150 соли дигар, ҳолати рукудро бар худ гирифт. Дар қарни нухуми ҳиҷрӣ (баъд аз Ҳофиз) шеър ва шоирӣ, алорағми таваҷҷуҳ ва рағбати дарборён ба он, аз асари такрори мазомин ва навовариҳои шоирони пешин, сабки ироқӣ рӯ ба завол ниҳод. Чун дар ин давра таваҷҷуҳ ба мадраса ва таҳсили улум бештар шуд, бинобар он шеър ба дасти авом афтод, ки ин масъала боис гардид, ки авом ба шеър шоири рӯй биоваранд ва дар ин ҳол аз фунуни балоғат ва шеър ғофил бошанд ва шеърҳои наздик ба ибтизоли адабӣ, ки ба забони кӯча ва бозор наздик аст эҷод намоянд "ва ин наздик шудани шеър ба забони авом мучиб шуд, ки маонӣ ва афкори бозорӣ ва алфози муҳовира, дар шеър роҳ ёбд ва тадриҷан мукаддамоти сабки маъруф ба ҳиндӣ дар Эрон, Осиёи марказӣ ва Афғонистон ва Ҳинд фароҳам ояд" [4, 124].

Шеърӣ ин давра (авоҳири қарни ҳаштум то авоили қарни даҳуми ҳиҷрӣ), чи аз лиҳози техникҳо ва шигардҳои шеърӣ ва чи ба лиҳози ҳузурдошти андешаҳои мутаолӣ, нисбат ба давраҳои қабл мелангад ва номовартарин шоир ин давра Ҳилолии Чағатой мебошад.

Ба бовари Суруши Шамисо, «ду сабке, ки баъд аз Ҳофиз дар ғазал маъмул гардид: яке сабке аст, ки ба ёдоварандаи каломи Саъдӣ ва Ҳоҷа Ҳофиз аст, дигар сабки шуароист, ки бештар дар банди маонии бориқанд ва шӯру лутфи каломашон камтар ва уюби лафзӣ дар шеършон бештарост. Аз шоирони сабки аввал мешавад, ки Мағрибии Табрзӣ, Қосими Анвор, Лутфуллоҳи Нишопурӣ, Шох Неъматуллоҳи Валӣ, Шарафуддин Алиӣ Яздӣ ва аз шоирони сабки дувум, Камоли Хуҷандӣ, Шайх Озарӣ, Котиби Туршизӣ, Хаёӣ, Бухорӣ, Бисотии Самарқандӣ, Тӯсӣ ва Амир Ҳумоюнӣ Асфарониро ном гирифт, ки эшон аксаран пайрави Амирхусрави Деҳлавӣ ва Ҳасани Деҳлавӣ ҳастанд» [6, 149].

Ба ҳар ҳол шахсиятҳои чун Мавлоно Абдуллоҳи Қомӣ бо доштани ғазалҳои орифона ва ошиқона, Бобо Фигонӣ бо содагии калом ва овардани ташбеҳот ва истиороти тоза дар ғазал ва Ваҳшии Бофиқӣ бо вижагии омӣна будан забон, тасреҳ мӯҷаро ва игроқ дар мавриди мамдух, аз ҷумла шуарои ҳадди фосили мактаби ироқӣ ва сабки ҳиндӣ ба шумор мераванд, аммо дар ин миён, Мавлоно Абдуллоҳи Қомӣ, ба ҳайси намоёнда ва давомдиҳандаи устувори роҳи Мавлавӣ, Ҳофиз ва Саъдӣ хотам-уш-шуарои сабки ироқӣ шинохта шудааст.

Хулоса, содагӣ ва авомзадагии шеър ва шоир, такрори офаридаҳои макотиби хуросонӣ ва ироқӣ, камтаваҷҷӯҳӣ ба маъно ва паём, беҳосият шудан ва ибтизоли таркибот ва мазомини ашъор ва вуруди он миёни кӯча ва бозор, боис гардид, то шеърӣ форсӣ барои раҳӣ аз ин вазъият, вориди фасл ва арсаи ҷадиди дигаре ба номи мактаби ҳиндӣ гардад, мактаб ва арсае, ки мавонӯ ва инсидодро напазируфта ва офаридаҳои он маъҷунӣ аз вожаҳои гуфторӣ ва истилоҳоти бадеъ, тасвирпардозӣ, таҳайюл ва мазомини бикр ва ороҳҳои ҳунари буд.

Бале, сабк ҳиндӣ бо вижагиҳо ва навоҳариҳои марбут ба ҳадаш ғазал, забон ва адабиёти форсиро аз авоили қарни даҳум

то авосити садаи дувоздахум ба ҷихат ва самти дигаре кашонид ва бо мазомини бикр ва тоза, ташбеҳот ва истиороти зариф ва матолиби гиро, сӯзанок, ошиқона ва пур мисл ва шеваи адам истифода аз авзони нодир, бо муваффақият тавонист адабиёти моро ба давраҳои бошукӯҳи гузашта пайванд диҳад

Аммо ин мактаб (мактаб ҳиндӣ) пас аз сипарӣ намудан як давраи пурҷалол, бинобар печида ва ғайриқобили ҳазм шудани мазомини шеър, аз як ҷониб ва адами тавҷеҳи ҳукумронони темурӣ дар Ҳинд ва ҳарачу марачи сиёсӣ, иҷтимоӣ ва ҷангҳои дохилӣ аз ҷониби дигар сабаб шуд, то рафта-рафта он завқи фароғири сабки ҳиндӣ фурӯкаш намуда ва дар ғарби форс (Эрони имрӯзӣ) шеваи бозгашт ба услуби қудам, муҷаддадан аҳё гардад ва дигар ғазаласроӣ, он равнақи қаблии худро аз даст бидиҳад. Ғазалсароёни номвари ин давра Ҳотифи Исфаҳонӣ, Озари Бегдилӣ, Кошӣ ва ғайра мебошад.

Сабки ҳиндӣ дар шарқ (Афғонистон) бар хилофи ғарби форс, муддати зиёде давом овард, аммо ба нисбати ҷавви истибдодии ҳоким бар кишвар, ғазалсароӣ баъд аз қарни дувоздах осеб دید ва шоирон ва адибон ҳар қадом, ба роҳҳои мухталифа рафтанд ва масирҳои ҷудогонае бар худ интиҳоб намуданд, масалан Муҳаммаднабӣ Восили Кобулӣ сарҳалқаи ғазалсроён (дар нимаи дувуми қарни 12) пайравӣ аз Ҳофизӣ Шерозӣ менамояд, Маҳмуди Тарзӣ дарғири забони муҳовара ва калимоти фарангӣ буда ва бисёр тараққиҳоҳ аст, Мустағнӣ, Абдулҳодии Довӣ, Зиё Қоризода дарғир бо масоили сиёсӣ, иҷтимоӣ, маршрутаҳоҳӣ ва ислохталабӣ мебошанд, устод Бетоб, Навид, Анвари Бисмил саройшгарони сабки ҳиндианд ва Ғуломнабӣ Ашқарӣ, Деҳқон, Орифи Чоҳобӣ ва Саиднодиршоҳи Каёнӣ ошиқона ва пурсӯзтар аз дигарон месароянд.

Дар авоили садаи бистуми мелодӣ, бо шаклгирии ҷараёни маршрутаҳоҳӣ дар кишвар таваҷҷуҳ ба навгароӣ ва гароиш ба таҳаввули маъноӣ дар ғазали форсӣ, қобили дарк ва рӯият аст ва шоироне чун Абдуллоҳ Орифи Чоҳобӣ, Маҳмуди Тарзӣ, Абдулҳодӣ Довӣ Парешон, Абдулалӣ Мустағнӣ ва Абдурраҳмони Лудин бо диди вижа ба буъди мухтавоии шеър, омили барпоии як ҷаҳиши қалон дар ғазали Афғонистон

гардиданд. Гарчанд ғаъолиятҳои ин шоирон ва амсоли эшон, бо ғурупоши ҷунбиш маршрутаҳои, рӯй ба уфул гузошт, аммо бо он ҳам сароғоз хубе барои тағйири масири ғазал дар кишвар гардид.

Китобнома:

1. Амид, Ҳасан. Фарҳанги Амид / Ҳасани Амид. –Техрон: Амир кабир, 1382. -887 саҳ.
2. Муин, Муҳаммад. Фарҳанги Муин / Муҳаммад Муин. -Техрон: Заррин,1386. -1035 саҳ..
3. Ҳумой, Ҷалолуддин. Фунуни балоғат ва саноеи адабӣ / Ҷалолуддини Ҳумой. –Техрон: Ҳумо,1383, -124 саҳ.
4. Раҳмонов Абдучҷаббор. Шамсиддини Шоҳин ва суннати ғазалсроӣ дар адабиёти тоҷик / Раҳмонов Абдучҷаббор. Душанбе: Пайванд, 2010.
5. Хуросонӣ, Шучоуддин. Ҳанҷараи сабзи ғазал – аз Ҷаъфари Рӯдакӣ то Восифи Бохтарӣ / Шучоуддини Хуросонӣ. -Кобул: Нуъмонӣ, 1384.
6. Шамисо, Сирус. Сайри ғазал дар шеърӣ форсӣ / Сирус Шамисо. –Техрон: Фирдавс. 1362. -312 саҳ.

САЙРИ ТАҲАВВУЛИИ ҒАЗАЛ ТО ЗАМОНИ КАЁНӢ

Ғазал яке аз анвои бонуфузи адабӣ дар адабиёти тоҷику форс ба шумор меравад. Муаллифи мақола баъди шарҳи маъноӣ луғавӣ ва истилоҳии «ғазал» гузориши муфассали илмие дар бораи пайдоиш ва марҳилаҳои ташаккули таҳаввули он дар робита бо давраҳои гуногуни таърихӣ дар адабиёт ироа медорад. Ҳамчунон ҷойгоҳи ғазал дар равангу ривоҷи мактабҳои сабкҳои адабӣ: хуросонӣ, ироқӣ, ҳиндӣ ва сабки баргашт аз лиҳози мавқеи истифодаи он дар эҷодиёти намоёндагони бузурги ин мактабҳои адабӣ нишон дода шудааст. Инчунин дар мақола сайри таърихӣ ғазал ва марҳилаҳои камолу заволи он дар давраҳои мухталиф тавсиф гардидааст.

Вожаҳои калидӣ: сабкҳои адабӣ, хуросонӣ, ироқӣ, ҳиндӣ, баргашт, қасида, тағазул, таҳаллус, ғазал, ошиқона, ислохталабӣ, тасвир, табиат, таҳаюл, ташбеҳ.

**ЭВОЛЮЦИОННЫЕ ОСМОТРА ГАЗЕЛЬ ДО
КИЯНИДСКИЙ ДИНАСТИИ**

Газель является одним из распространенным поэтическим жанром новоиранского периода. Автор статьи помимо лексического её значения обстоятельно объясняет вопросы происхождения и развития газели в различные исторические её периоды. Он также выясняет роль этого жанра в различных литературных школах и стилях, таких как хорасани, ираки, хинди и др. на примере их выдающихся представителей. Автор статьи прослеживает также основные веки развития газели, периода её подъёмом слава.

Ключевые слова: поэтические стили, хорасанский стиль, иракский, газель, образ, аллегория, природа, касыда.

**SOME OF MENTIONS ABOUT ROMANTIC POEMS
UNTIL THE PERIOD OF KAYANI**

Ghazal (romantic poems) is one of the literal necessities of Tajik-Persian literature. The author described the lexical meaning and the term "ghazal" during the different types of periods of literature. Also analyzed the place of ghazal in the schools of kinds like Khurosoni, Iraqi, Hindi and many others, which learn by summaries of poets and they always tried to use them in their literacy. Most of their literacy includes these kinds of literal types. The article conducts the history of ghazals and its processes of improvement. .

Keywords: literal types, khurosoni, iraqi, Hindi, return, poem, ghazals, nickname, romantic, images, nature, imagination, likewise.

Маълумот дар бораи муаллиф: Мирзомухаммад Рустой - муаллими кафедраи назария ва таърихи адабиёти ДДОТ ба номи С.Айнӣ, тел.: + 992 91 759 13 54, e-mail: M.Rustoyee@yahoo.com.

Сведения об авторе: Мирзомухаммад Рустой - преподаватель кафедры теории и истории таджикской литературы Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни, тел.: + 992 91 759 13 54, e-mail: M.Rustoyee@yahoo.com.

Information about the author: Mirzomuhammadi Rustoi - Lecture of Department of Theory and History of Tajik literature in Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni, phone: + 992 91 759 13 54, e-mail: M.Rustoyee@yahoo.com.

**БАЪЗЕ ОМИЛҲОИ МАЪРИФАТИ АДАБИЁТ: РӮЙКАРДҲО
ВА УСУЛҲОИ ТАҲҚИҚ**

*Раҳмонов Ҳафиз
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

Таваҷҷуҳ ба масоили назарияи адабиёт аз мавқеи вижагиҳои методологии муосири маърифату шинохти он дар паҳнаи адабиётшиносии русӣ ва ғарбӣ ва имконоти татбиқи он коркардҳои назарӣ дар илми назарияи адабиёти миллии ва умуман адабиётшиносии тоҷик аҳаммият ва арзиши баланд дорад.

Бояд гуфт, ки адабиётшиносӣ ҳамчун яке аз улуми бунёдии гуманитарӣ торафт дар таъсир ва равобити зичи ҳамдигарӣ бо илмҳои фалсафа ва эстетика, лингвистика, равоншиносӣ, этика ва мантиқ, бо истифода аз усулҳои илмию методии ҳатто улуми табиатшиносӣ ва дақиқ, чунон ки таҳқиқотҳои бист соли ахир гувоҳӣ медиҳанд, хеле мураккаб шуда, барои маърифати он даҳҳо дастгоҳҳои нави равишшиносӣ рӯи кор омадаанд.

Ин таҳаввулот шаҳодати он аст, ки муҳаққиқон ба маърифату шинохти ҳар як асари бадеӣ, ки объекти асосии омӯзиши адабиётшиносист, ҳамчун ба падидаи тому яклухти фарҳангӣ муносибат карда, диди фалсафаи эстетикӣ, нигоҳи амиқ аз равшанӣ дастовардҳои як силсила улуми гуманитарӣ ба осори бадеӣ ҳамчун навъи ҳунар афзалият пайдо кардааст. Таърихи адабиётшиносии садаи ахир гувоҳӣ медиҳад, ки баъди як навъе таназзул кардани фаҳму дарки марксистию сотсиалистии падидаву зухуроти адабӣ қойи онро даҳҳо равишҳои нави маърифати адабиёти бадеӣ ишғол кард. Ба эътибори як силсила таҳқиқотҳои солҳои ахир чунин нуқтаи назар мавқеъ пайдо кардааст, ки ба назарияи адабиёт ва таърихи адабиёт дар системаи улуми адабиётшиносӣ таҷдиди назар мебояд. Боистӣ, ки сохтор ва мундариҷаи ин илмҳо ба эътибори нуфуз пайдо кардани як идда равишҳо ва методҳои ҷадиди таҳқиқотӣ такмил дода шавад.

Вожаҳои калидӣ ё мақулаҳои асосӣ дар ин мухтасар метод ва методология (усул ва равишшиносӣ), рӯйкард ва ё бархӯрд ба

маъноӣ подходи русӣ аст, ки дар сурати рӯшан кардани онҳо манзараи баъдинаи гуфтор дақиқ хоҳад шуд. Метод ё усул ба маънии аслиаш – чараёни афкори таҳқиқӣ тавассути ин ё он мавод аст. Яъне маҷмӯи қоидаҳои муайян, воситаҳо ва меъёрҳои идрок ва амал, воситаи фаъолияти иҷтимоӣ дар шаклҳои гуногун мебошад. Методология ё равишшиносӣ бошад, назарияи метод ва таълимот дар бораи он аст. Ба таври хулоса, равишшиносӣ таълимот дар бораи сохтор, ҷанбаҳои мантиқӣ ва методу воситаҳои фаъолияти фикрист. Боз ҳам содатар гӯем, равишшиносӣ нуқтаи назар роҷеъ ба ташкили фаъолият аст. Ҳамин тавр, «равишшиносӣ сохтор ва рушди дониши илмӣ, воситаҳо ва методҳои таҳқиқоти илмӣ, роҳу усулҳои асосноккунии натоиҷи он ва механизму шаклҳои татбиқи донишро дар амалия ба таҳлил мегирад» [3, с. 168].

Дар муносибат ба адабиётшиносӣ бошад, методологияи он шохаи назариявии илмест, ки вазифаи он коркарди принсипҳои бунёди илм дар бораи адабиётшиносӣ ва фаслҳои мустақили он, омӯзиши роҳу усулҳои таҳқиқ аст. Дарк ва шарҳи падидаҳо, дарёфти сабабу омилҳои пайдоиш ва таъини моҳият ва арзиши онҳо вазифаи асосии методологияи адабиётшиносист.

«Назди адабиётшиносӣ асосан ду масъала меистад, менависад олими маъруф Г.Н. Поспелов, - аввалан, чаро дар ҳар халқ дар марҳила дар радифи дигар анвои шуури ҷамъиятӣ инчунин каломӣ гуфторӣ бадеӣ (адабиёт) мавҷуд аст ва арзиши он барои ин мардум ва қулли башар дар чист, чӣ моҳият, вижагӣ ва сабабу омилҳои пайдоиш дорад? Баъдан, чаро каломӣ бадеии ҳар мардум дар марҳилаи гуногун аст, ҳатто дар беруни марҳилаҳо ва барои чӣ адабиёт таърихан тағйир ва инкишоф меёбад, сабабаш чунин тағйирёбӣ ва дигар нави он дар чист?» [2, с. 15]. Аз ин пурсишҳо беихтиёр ба хулосае омадан мумкин аст, ки адабиётшиносӣ ба чунин равишҳо ё методологияе зарурат дорад, ки ба олимони соҳа дар фаҳму дарки қонунмандии рушди таърихӣ адабиёти бадеии халқҳои гуногуни олам кумак расонида тавонад.

Ҳолиё ҳам дар мавзӯи усулҳои нави тадвини таърихи адабиёт ва ҳам адабиётшиносӣ ва назарияи адабӣ баҳсҳои ҷолибе миёни донишмандони ин улум чараён дорад, ки мутаассифона, дар ҷомеаи илмӣ мо аҳён-аҳён аз онҳо ном бурда мешавад ва

татбики амалии онҳо низ ангуштшумор аст. Сухан сари рӯйкардҳои гуногуни равишшиносӣ баҳри омӯзиш ва донишони фактҳои адабӣ меравад, ки дар суханшиносии русӣ ва ғарбӣ аллакай ин навъи пажӯҳишҳо аз тариқи равиши мифопоэтикӣ (осори гаронарзиши Е.М. Мелетинский ва В.Н. Топоров), ки тибқи он осори адабии бадеӣ аз нигоҳи ҳузури образи мотивҳо ва вазъиятҳои мифологию фолклорӣ омӯхта мешавад, аз тариқи равиши фарҳангшиносӣ ё културологӣ, ки тибқи он асари бадеӣ дар контексти мақулаҳои фарҳангу маданияти марҳилаи рушди он мавриди идрок қарор мегирад (С. Аверинтсев, Д.С. Лихачев), равиши интертекстуалӣ ё байниматният, ки мувофиқи дастури он муҳаққиқ ба алоқаҳо ва равобити ҳамдигарии матни асли бо матнҳои дигар (Р.Д. Тименчик, Н.А. Фатеева ва диг.) таваҷҷуҳ мекунад, пайгирӣ мешавад. Илова ба инҳо, равишҳои шаклшиносӣ (структурализм), нарратологӣ (ривоятшиносӣ ва ё таҳқиқшиносӣ), постструктуралистӣ, деструктивистӣ ва ғайраҳо қайҳост, ки дар амалияи таҳлилу баррасиҳои осори адабӣ таҷриба шудаанд.

Сухан роҷеъ ба муосиргардони маърифат ва таҳқиқи адабиёти бадеӣ меравад, ба он далел, ки адабиёт ҳамчун ҳадафи маърифати илм роҷеъ ба эҷоди бадеӣ мавзӯҳои зиёди таҳқиқ, аз қабилӣ аломату нишонаҳои адабиёт ва осори адабӣ, таҳаввули таърихӣ адабиёт ва динамикаи он, равобити байнихамдигарии адабиётҳои миллӣ ва истикболи дучонибаи падидаҳои гуногуни адабӣ, сарнавишти таърихӣ асарҳои адабӣ ва таъсири онҳо ба фарҳангҳои ғайр, раванди эҷоди ҳудӣ каломӣ бадеъро дорад. Дар ин заминаҳо илмҳои бунёдии адабиётшиносӣ – назарияи адабиёт, таърихи адабиёт, адабиётшиносии қиёсӣ таърихӣ ва функционалиро таърихӣ, таърихи эҷоди асари бадеӣ ва ғайраҳо бояст бештар фаъол бошанд. Аз миёни улуми мазбур назария ва таърихи адабиёт қойҳои хоса доранд.

Аз сохторҳои муҳталифи назарияи адабиёт – функционалӣ, гносеологӣ, мантиқӣ мазмуну муҳтаво арзишмандтар аст, зеро маҳз аз ҳамин мавқеъ сохтусоз ва таҷзияи дохилии ҳудӣ эҷоди бадеӣ матраҳ мешавад.

Мазмуну муҳтавои назарияи умумии адабиёт боиси тавлиди таълимоти зиёде оид ба ин ё он ҷанбаи адабиёт мегардад, масалан, аз фалсафаи адабиёт, ки мавзӯи баррасии он вижаҳои

умумии эҷоди адабӣ: функсия, табиат, мавод ва предмети эҷод аст, инчунин, аз ҳуди назарияи асари бадеӣ, морфологияи адабиёт – гурӯҳҳои жанрӣ ва навъии осори адабӣ, аз назарияи дарки адабӣ – эстетикаи ретсептивӣ, назарияи амалкарди асарҳо ва назарияи рушди адабиёт бармеоянд. Дар навбати хеш, аз равишҳои номбурда назарияҳои комилаи мустақил ба вучуд меоянд, чунончи, аз фалсафаи адабиёт назарияи раванди эҷодӣ, аз назарияи идрок – назарияи коммуникатсия ё иртиботи адабӣ, аз назарияи асари бадеӣ – нарратология ё ривоятшиносӣ (тахкияшиносӣ) ҳосил мешаванд.

Чунин тақсимбандӣ ва шарҳи мухтасари илм ва назарияҳо аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки адабиёти бадеӣ бо мурури замон хеле мушқилфаҳм ва гуногунҷанба гардида, дар олами ҳунар торафт мақоми баландтаре касб мекунад. Барои нақд ва назарияи адабии тоҷик равиши морфологияи адабиёт ҳамчун таълимот дар бораи сохтмони дохилии олами ҳунар зарурат дорад, зеро ин таълимот миёни эстетика ва назарияи адабиёт иртиботи қавӣ ба вучуд оварда, сохтусози ботинии олами ҳунарро ҳамчун низоми гурӯҳҳо, навъҳо ва жанрҳо ошкор карда метавонад. Зимни ин равиши илмӣ мо дар ин маъруза раванди тӯлонии дарки адабиёти бадеиро ҳамчун навъи вижаи ҳунар шурӯъ аз Юнони бостон (адабиёт ҳамчун дарки бадеии олам ва тафовути он аз шаклҳои дигари фаъолияти маърифатӣ), назариёти Афлотуну Арасту то ба асрҳои XVII-XVIII, қонунмандии таҷзияи осори бадеӣ ба навъу жанрҳо пайгирӣ намудем, ки ҳоло имкони муфасссал баён кардани онҳо нест.

Ба қавли О. Вайнштейн, ки дар мақолаи «Муҳолифати назария ё этикаи мутолиа?» ироа шудааст, «ҳоло дар илм оид ба адабиёт на сохти умумии он, на анатомияи он, на рабобити ҳамдигарӣ ва таносуби ҷузъҳои таркибӣ ва комплекси илмҳои он мафҳум нест. Он ба конгломерати илмҳои табдил шудааст, ки ҷудо намудани онҳо дар заминаи принципҳои ҷиддии илмӣ имкон надорад. Танҳо имконот ва тасаввуроти субъективии ин ё он муҳаққиқ мизони мустақим гардониданашон шудаасту бас» [1, с.88-92].

Аз ин хотир бархе донишмандон, масалан, В.В. Курилов бар ин андешаанд, ки силсилаи фанҳои зарурат доранд, ки ба таҳқиқи ҳуди адабиётшиносӣ нигаронида шуда бошанд. Мавсуф

ин сиклро фароадабиётшиносӣ (металитературоведение) номидааст, ки вазоифи он муайян намудани мақом, предмет, вижагиҳо, таъинот, функсия, методҳо, таҳаввулот, забон, вазъи имрӯзу ояндаи ҳуди адабиётшиносист. Ҷузъҳои таркибии ин силсила – назария, методология, таърих, терминология ва барномарезии адабиётшиносӣ буда метавонанд [4, с.14].

Ин илм аз сикли дигар фанҳое иборат аст, ки бевосита ба ҳуди адабиётшиносӣ равона шудаанд. Мавзӯи омӯзиши он адабиётшиносӣ дар яклуктиву тамомият буда, вазифаҳояш – муқаррар намудани предмети он, баррасии ҷойгоҳи он – махсусият, асосҳо, функсияҳо, таъинот, методҳо, таҳаввулот, забон, ҳоли имрӯзу ояндаи адабиётшиносист. Табиист, ки дар радаи аввали масъалаҳои баррасишаванда – назария, методология, таърих, истилоҳот ва барномасозии адабиётшиносӣ қарор мегиранд. Ба қавли аксар муҳаққиқон, назария предмет, сохтусоз ва вазоифи адабиётшиносиро мавриди омӯзиш қарор медиҳад. Аммо чун ба паҳнои адабиётшиносӣ назар афканем, ин масъалаҳо фаҳмиши маҳдуди соҳаҳои назарияи адабиётро дар бар мегиранд. Воқеан, назария боистӣ, ки табиати адабиётшиносӣ, хусусиятҳои дохилӣ, ҷойи онро дар миёни илмҳои дигар, робитаашро бо ҳуди эҷодиёти адабию бадеӣ ва масоили ба инҳо монандро фаро бигирад. Мавқеи асосиро дар назарияи адабиётшиносӣ систематикаи он ишғол мекунад. Мураккабӣ ва серпахлуии объекти мавриди дарку фаҳми адабиётшиносӣ, тафовути вазифаҳои дарки санъати сухан ва дигар авомил худ аз худ мавҷудияти соҳаҳои дигари омӯзишро тақозо мекунад. Маҷмӯи онҳо ва муносиботи ҳамдигарии онҳо сохтор ё морфологияи адабиётшиносиро ташкил мекунад, ки мавзӯи омӯзиши систематикаи он низ мебошад. Методҳо, принципҳо ва меъёрҳои фаъолияти адабиётшиносӣ ба соҳаи методологияи он дохил мешаванд.

Масъалаҳои рушд ва таҳаввули адабиётшиносиро таърихи он меомӯзад. Таърихи адабиётшиносӣ мактабҳои гуногуни адабиётшиносӣ, таълифоти олимони алоҳида ва таърихи ташаккули ин ё он мафҳуми алоҳидаро мавриди баррасӣ қарор медиҳад. Ба қавли В.В. Курилов, он соҳаи фароадабиётшиносиро, ки ба таҳлили вазъи муосири адабиётшиносӣ машғул аст, номи аниқ ёфтани душвор аст, аммо ӯ истилоҳи «нақди

адабиётшиносӣ»-ро пешниҳод кардааст. Баъдан, ба таркиби ин илм соҳаи махсусро мавсуф ворид мекунад, ки он соҳа забони адабиётшиносиро мавриди баррасӣ қарор медиҳад, яъне онро истилоҳотшиносии адабиёт ном бурдан ҷоиз аст. Ва ниҳоятан, ба фароадабиётшиносӣ таҳияи барномаҳо, лоиҳаҳо ва равияҳое дохил мешаванд, ки таҳқиқоти ояндаи соҳаи адабиётшиносиро дар бар мегиранд. Намунаи ин корҳо «Проблемаи матн дар лингвистика, филология ва дигар илмҳои гуманитарӣ», «Аз навиштаҷоти солҳои 1970-1971», «Ба методологияи илмҳои гуманитарӣ»-и М.М. Бахтин, мақолаи В.Е. Хализев «Роҷеъ ба перспективаи таҳияи поэтикаи таърихӣ», барномаҳои барои таҳқиқот таҳиякардаи Л.П. Егорова ба шумор мераванд.

Бояд зикр кард, ки дар масъалаи ҳуди сохтори адабиётшиносӣ дар илми тоҷик асосан ду концепсияи маълуми адабиётшиносии русӣ то кунун нуфуз дорад. Тибқи концепсияи аввал, ки онро анъанавӣ гуфтан мумкин аст, ба адабиётшиносӣ – таърихи адабиёт, назарияи адабиёт ва нақди адабиёро дохил мекунанд. Ин сохторро уламои маъруфи назарияпардозии рус, аз қабили Г.Л. Абрамович, А.С. Бушмин, А.Н. Иезуитов, Б.С. Мейлах, А.С. Мясников, П.Н. Сакулин, А.Г. Цейтлин ҷонибдоранд.

Тибқи концепсияи дуюм, адабиётшиносӣ танҳо аз назария ва таърихи адабиёт иборат буда, нақди адабие, ки ба таҳқиқи объективии асарҳои адабӣ машғул нест, аз ин низом бароварда мешуд. Ин андешаро олимони В.Н. Перетс, Б.И. Ярхо ва Г.Н. Поспелов тарафдоранд. Аммо ин ду равия нуқтаи ҳамоҳангӣ доранд, яъне адабиётшиносӣ илм дар бораи адабиёт эътирофгардида, он ба фанҳои асосӣ ва ёвар (матншиносӣ, китобшиносӣ ва манбаъшиносӣ) ҷудо мешавад. Аммо баъзе муаллифони афкори дигаре пешниҳод карданд, чунончӣ, Ю.В. Манн фанҳои асосии адабиётшиносиро ба якҷумдараҷа (таърихи адабиёт, нақди адабӣ ва поэтика), ба гурӯҳи дуюм – назария ва таърихи адабиёт, таърихи поэтикаро мансуб донистааст [6, с.198].

А.В. Михайлов бошад, масъалаи марказии адабиётшиносиро поэтикаи таърихӣ номидааст, ки он кулли дигар соҳаҳоро дар худ синтез мекунад [7, с.18].

В.В. Прозоров муҳолифи он аст, ки матншиносию китобшиносӣ ва манбаъшиносӣ ба гурӯҳи илмҳои ёвар дохил

бошанд. Ба андешаи ин олим, чунин тақсимои нуфузи ин илмҳоро паст мекунад, зеро инҳо адабиётшиносиро бо далелҳо ва мавод таъмин мекунад. Ў пешниҳод кардааст, ки ин илмҳо (илмҳои ёвар) илмҳои таърихӣ ё ҳаёттаъминкунанда ва илмҳои асосӣ – болосохтӣ (надстройкаи) номида шаванд [9, с.28].

Бо вучуди ин, алҳол систематикаи муносири адабиётшиносӣ ба таҷрибаи ҷаҳонии адабиётшиносӣ чандон мувофиқ нест. Масалан, ба сохтори адабиётшиносӣ – адабшиносии қиёсӣ-таърихӣ ва функционалиро таърихӣ, ҳамчунин шарҳшиносӣ (герменевтика) дохил нашудаанд. То кунун масъалаи таносуби адабиётшиносӣ ҳамчун илм дар бораи адабиёт ва нақди адабӣ баҳснок боқӣ мемонад. Ақидаи аввал ин аст, ки модом нақди адабӣ адабиёти муосирро мавриди таҳлил қарор медиҳад, пас вай дар таркиби адабиётшиносӣ қарор дорад. Ва баъдан, нақде, ки ба пажӯҳиши илмии адабиёт машғул нест, набояд ба таркиби адабиётшиносӣ ворид шавад.

В.В. Курилов бар асоси ин гуногунрангии афкор навъҳои асосии таҷрибаи адабиётшиносиро, ки аз ҳам ҷиҳати масъалагӯзорӣ, мундариҷа ва натиҷаҳо тафовут доранд, дар панҷ қисм пешниҳод кардааст:

- фаъолияти илмӣ пажӯҳишӣ бар асоси омӯзиш ва дарки падидаҳои адабӣ ва дастрас намудани дониш аз он;

- фаъолияти фаҳмондадиҳӣ шарҳдиҳӣ, ки ба дарки моҳиятҳо ва маъниҳо нигаронида шудаанд;

- фаъолияти баҳодихӣ, ки ба мулоҳизот оид ба асарҳои адабӣ, оригиналӣ будани онҳо, аҳаммияти иҷтимоӣ фарҳангии онҳо таъсир дорад;

- фаъолияти рефлексивӣ ташкилӣ, яъне фаҳму дарк, тасвир ва тасдиқи меъёрҳо, қонунмандӣҳо ва принципҳои адабиёти мавҷуда ва ё оянда аз ҷониби адибон, мунтақидон ва мутахассисони эстетика. Натиҷаи ин фаъолият поэтикаи меъёрӣ, барномаҳои эстетикӣ ва манифестҳо шуданаш мумкин аст;

- фаъолияти васеи матншиносӣ, ки ба он артибутика, санагӯзорӣ, нақди матн ва шарҳи он, омода кардани матн барои ҷоп ворид аст;

- фаъолияти таҳсилотӣ, ки ба омода кардани воситаҳои таълимӣ, хрестоматияҳо, барномаҳо ва дигар васоити донишомӯзӣ барои мутахассисони ояндаи соҳа алоқаманд аст [4, с.46].

Дар заминаи ин фаъолиятҳо соҳаҳои зерини адабиётшиносӣ ба вуҷуд меоянд:

- илм дар бораи адабиёт;
- герменевтикаи адабӣ;
- нақди адабӣ;
- адабиётшиносии рефлексивию ташкилӣ;
- адабиётшиносии таҳсилотӣ;
- матншиносӣ.

Вобаста ба функсияҳои онҳо соҳаҳои илмӣ, герменевтикӣ, нақдӣ, амалӣ ва техникаи адабиётшиносиро ташкил медиҳанд. Ҳар яке аз ин соҳаҳо фанни худро хоҳанд дошт. Илм дар бораи адабиётро таърихи адабиёт, назарияи адабиёт, поэтикаи таърихӣ, адабиётшиносии қиссия таърихӣ ва функционалиро таърихӣ, таърихи эҷоди асари бадеӣ ташкил медиҳанд. Ба инҳо зерфанҳое насб мешаванд, ки дар маҳалли пайванди илм дар бораи адабиёт ва илмҳои ҳамсоя – ҳомашиносӣ, равоншиносӣ, илм дар бораи забони адабиёти бадеӣ ва кишваршиносии адабӣ қарор доранд.

Дар заминаи ин мулоҳизот баррасии таносуби назария ва таърихи адабиёт хеле бамавқеъ менамояд. Назарияпардозони номии рус - Г.Л. Абрамович, Ю.Б. Боров, А.С. Бушмин ва ҷанде дигарон назарияи адабиётро ҳамчун илми мустақил, аммо Г.Н. Поспелов ва пайравони ӯ илми хидматгузор эътироф кардаанд. Тафовути назарияро аз таърихи адабиёт онҳо дар вазифаҳои маърифатии онҳо ба мушоҳида гирифтаанд. Вазифаи асосии таърихи адабиёт равшан намудани манзараи васеи рушди адабиёт дар ин ё он минтақа, кишвар ва ё ҷаҳон аст. Барои ин муҳаққиқон равиши таҳаввулоти адабиёро дар кулл омӯхта, ба пуррагӣ ин таҳаввулотро аз рӯи марҳалаҳо, равиҳо, ҷараёнҳо ва жанру сабақҳо фаро мегиранд. Марҳилаҳои таърихӣ ин ё он адабиёти миллӣ, алоқаи байниҳамдигарии онҳо, сабабу омилҳои бавуҷудоии онҳо фаро гирифта мешаванд, яъне таърихи адабиёт шакли табиӣ ҳаёти эҷоди адабиёро инъикос мекунад.

Ҳадафи аслии назарияи адабиёт бошад, ошкор намудани моҳияти эҷоди адабӣ ва дар ягонагӣ баррасӣ кардани ҷузъҳои таркибии он аст. Назария бо кумаки низоми мафҳумҳо роҷеъ ба эҷодиёти адабӣ тасаввуроти умумии равобити воқеии аломату нишонаҳои онро пешниҳод мекунад. Вай ба суолҳое, аз қабилӣ

адабиёт чист, нақши он дар ҷӣ зоҳир мешавад, муносибаташ бо воқеият ҷӣ гуна аст, сохтмони дохилиаш ҷӣ навъ аст, посух мегӯяд, яъне назария ба аломату нишонаҳои умумӣ ва такроршавандаи падидаҳои адабӣ таваҷҷуҳ намуда, онҳоро ба мафҳумҳои образи бадеӣ, таҳайюл, лирика, роман ва ғайраҳо ифода мекунад. Дар маҷмӯъ, назария аз таърихи адабиёт ҳосиятҳои асосии падидаҳои адабӣ, қонунмандиҳои онҳоро пазируфта, воқеияти идеалӣ – низоми мафҳумҳо ва муқаррароту тасаввурҳоро ба вуҷуд меорад.

Аз ҷиҳати методологӣ назария ва таърихи адабиёт як объект – эҷоди адабиро баррасӣ мекунад, аммо ҳар яке аз онҳо предмети маърифати хешро доранд. Предмети таърихи адабиёт – ҷараёни таърихӣ адабӣ бо ҳама мушаххасоташ буда, предмети назария – вижагиҳои умумӣ ва аҳамиятдори падидаҳои ҳунарист. Қаробати ин ду илми мустақил дар зимни омӯзиши эҷоди адабӣ ҳангоми пажӯҳишҳои омехта беҳтар ба назар мерасад. Масалан, ҳангоми таҳқиқоте, ки ба поэтикаи таърихӣ мансубият доранд, дар ин навъи баррасиҳо назария ва таърихи адабиёт ҳамчун мавод яксон мавриди истифода қарор мегиранд. Ё навъи дигар – омӯзиши типологии падидаҳои адабӣ буда метавонад. Якҷо намудани баррасиҳои назариявӣ таърихӣ ба аксар таҳқиқот роҷеъ ба системаҳои бадеӣ, назарияи сабкҳои адабӣ ва назарияи жанрҳои алоҳида хос мебошад.

Дар ҳамин мавқеъ бояд зикр кард, ки илми адабиётшиносии тоҷик ба назариёти нав ва илми наво оид ба адабиёт эҳтиҷ дорад. Аз таълифи охирин ва қомилтарин китоб оид ба назария – «Назарияи адабиёт» 28 сол сипарӣ мешавад [8]. Дар ин муддати тӯлонӣ назария ва амалияи адабиётшиносӣ бо назардошти таҷрибаи илми адабиётшиносии ҷаҳонӣ хеле таҳаввул намуда, дахҳо равиҳо ва ҷараёнҳои нав зӯҳур намудаанд. Худи назар ву муносибат ба адабиёти бадеӣ ба қуллӣ тағйир ёфтааст. Мо ҳаргиз иддао надорем, ки асари дар боло номбаршуда батамом қуҳнагӣ пайдо кардааст, албатта, ин тавр нест. Ва умуман омӯзиши назарияи адабиёти даврони шӯравӣ, новобаста ба фишори мафкуравии ниҳоят пурзӯр бисёр ҷиҳатҳои мусбат дорад. Меросбарии идеяҳо ва принципҳои адабиётшиносии пешин ва таҷрибаи тафаккури назарӣ, баррасии адабиёт ҳамчун падидаи фарҳанги маънавӣ, ки ба идеалҳои олии ва барои

хонанда муносиб, таҷрибаи омӯзиши яклухти матни адабӣ-бадеӣ, кӯшиши сохтани назария дар асоси фалсафа, эътирофи алоқаҳои санъат бо контексти васеи иҷтимоӣ таърихӣ ва фарҳангӣ, муносибат ба адабиёт ҳамчун падидаи ҷамъиятӣ, ниҳоят виҷдони поки адабиётшиносон ва садоқат ба объекти омӯзиш – ин ҳама аз накуиҳо ва беҳтарин ғазилатҳои он адабиётшиносии, ки даврони шӯравӣ ҳукми амал дошт.

Ба ҷиҳатҳои манфии ин даврон – сиёсатзадагии шадид, аксаран на аз табиати ҳуди осори санъат, балки аз мавқеи материализми диалектикӣ ва таърихӣ баровардани ҳулосаҳо, меъёрият, догматизм, баста будани дари назарияи адабӣ ва ҷудо будани он аз афкори адабиётшиносии ҷаҳонӣ, устуракунонии муқаррароти пешбари эстетикаи марксистӣ ва ғайра, бешубҳа, монеаи рушди назарияи адабии пешқадам ва замонӣ будаанд. Метавон аз дастовардҳо ва ҷиҳатҳои манфии номбаршуда як идда усулу принципҳое ба қор овард, ки ба рушди илм дар бораи адабиёт дар марҳилаи кунунӣ ва баъд мусоидат хоҳанд кард, аз қабилҳои объективият, мувофиқат қардан ба таҷрибаи адабии муосир, тақия қардан ба эстетикаи фалсафӣ ва баррасии адабиёт дар контексти ҳастии башарӣ ва робитаи он бо таърихи фарҳанг, таърихият, гуногунрангии методологӣ, робита бо илмҳои дигари омехта ва ғайра.

Бояд дар ин замина зикр қард, ки дар соҳаи таълифи қутуби таърихи адабиёт солҳост, ки номутаносибиҳо идома меёбанд. Истифодаи усулҳои маъмули типологӣ, қиёсӣ таърихӣ ва таърихӣ назарӣ, сарфи назар шудани дигар методҳои таҳқиқи илмӣ – системавӣ сохторӣ, мифологӣ, раванковӣ, таърихӣ функционалӣ, таърихӣ назариявӣ ва ғайра, камъятиборӣ ба мақулаҳои калидии таҳлили ҷараёни адабӣ – равияҳо, ҷараёнҳо, методҳои бадеӣ, системаи жанрҳо ва сабақӣ дар таълифи қутуби таърихи адабиёт онҳоро қамранг ва ба ҳам шабеҳ намудааст.

Ҳанӯз дар замонаш Д.С. Лихачев дар асари бунёдаш «Рушди адабиёти рус дар асрҳои X-XVII: марҳилаҳо ва сабақҳо» аз зарурати консепсияи нави таърихи адабиёт – таърихи назариявӣ адабиёт қарак дода, ин нави таҳқиқро ба нави суннатӣ ё тасвирию эмпирикии таърихи адабиёт муқобил гузошта буд.

Чунин мулоҳизоти ин донишманди борикназар хеле ҷолиб аст: «Афкори муаллифон роҷеъ ба раванди инкишоф ва ё худ чараёни адабиёт дар кутуби таърихи адабиёт бо нақли мухтасари маводи маълум ва иттилооти сода марбут ба адибон ва осори онон омехта мегардад. Чунин иттилоот, албатта, бо мақсади таълим ва оммавӣ гардонидани адабиёт ва адабиётшиносӣ барои онҳое зарур аст, ки дониши худро дар бораи адибон ва осорашон дар перспективаи таърихӣ такмил кардан мехоҳанд. Аммо ҳадафи таърихи назариявӣ дигар аст. Дар хонанда як миқдор дониши зарурӣ, мутолиаи адабиёт дар назар дошта мешавад. Танҳо вижагиҳои раванди адабиёт, неруҳои ҳаракатдиҳандаи он, сабабу омилҳои пайдоиши ин ё он падидаву зухуроти адабӣ, махсусиятҳои ҷунбиши адабӣ – таърихии кишвар қиёсан бо рушди адабиётҳои дигар мамолиқ ба тадқиқ гирифта мешаванд» [5, с.24-25]

Ба ҳамин монанд намоёндогони равиши системавию сохторӣ ё ба шеваи дигар, структурализм, олимони амрикоӣ Р. Уэллек ва О. Уоррен дар тадқиқоти фундаменталиашон «Назарияи адабиёт» низ изҳори назар кардаанд: «Назди таърихи адабӣ проблемаи зерин меистад: тибқи имкон аз тавзеҳи марҳилаҳои таърих, аз шарҳи ҳоли адибон ва ташҳиси осори ҷудогонаи онҳо сарфи назар карда, таърихи адабиётро ҳамчун навъи санъат (хунара) таълиф кардан мебояд» [10, с.272].

Кӯтоҳи суҳан, назару афкори бисёре аз муҳаққиқони назарияи адабӣ, аз қабилӣ Д.С. Лихачев, И.Н. Неупокоева, Ж. Старобинский, Б.И. Пуришев, Вл. А. Луков, С.Н. Есин, А.Н. Иезуитовро метавон ба ин нукта хулоса кард, ки се таърихи адабиёт – таърихи раванди адабӣ, таърихи ашқоли бадеӣ ва таърихи тимсолҳо ё моделҳои шахсиятӣ якҷо метавонанд тасаввуроти комило аз адабиёт ҳамчун падидаи томи фарҳангӣ ба вуҷуд биёранд.

Дар ин замина таърихи адабиёт дар шакли тимсолҳои шахсиятӣ хеле мароқовар аст, зеро барои дар ин сатҳ эътироф шудани ин ё он адиб эҷодиёти ӯ бояд хеле пурахамият барои фарҳанги муосир бошад, баъдан, адиб боистӣ дар таносуб бо тимсолҳои шахсиятии пешин ва моделҳои умумии адабиёт қарор дошта, таъсир ва тақлиди моделҳои пешин мушаххас карда шаванд, ҳаёту осори нависанда дар таносуби дохилӣ ба эътибор гирифта шавад.

Гурӯҳе аз донишмандони Донишгоҳи давлатии гуманитарии Маскав бо сарвари проф. Вл. А. Луков назарияи моделҳои шахсии нависандагон ё тимсолҳои шахсиятиро ҳамчун унсури асосии таърихи адабиёт, яъне муаррифии таърихи адабиётро тавассути тимсолҳои аҳли эҷод (масалан, тимсолҳои Ҳомер, Анакреонт, Данте, Петрарка, Шекспир, Расин, Диккенс, Пруст, Камю, Хемингуэй, Брехт, Гарсиа Маркес, аз муаллифони рус - тимсолҳои Пушкин, Лермонтов, Гогол, Некрасов, Островский, Чернышевский, Тургенев, Лев Толстой, Достоевский, Чехов, Горкий, Есенин, Маяковский, Шолохов, Булгаков, Ахматова, Светаева, Твардовский, Солженицин, Бродский, Набоков хеле қобили истифода дар таълифи кутуби таърихи адабиёт меҳисобанд. Аз адибони пешин ва садаи XX-и форсу тоҷик тимсолҳои Рӯдакӣ, Низомӣ, Ҳофиз, Саъдӣ, Ҷалолiddини Балхӣ, устодон Айниву Лохутӣ, С. Улуғзода, Ф. Муҳаммадиев ва дигарон ба муқаррароти назариву амалии ин консепсия бояд мувофиқ бошанд.

Чунин назарияи аз ҳар ҷиҳат мароқангез барои таърихи нақди адабии тоҷик низ қобили истифода менамояд. Ба гурӯҳи мунаққидону суҳаншиносоне, ки ба ин гурӯҳ дохил мегарданд, шахсият ва осори А. Мирзоев, Ш. Ҳусейнзода, М. Шакурӣ, С. Табаров, Х. Шарифзода, А. Сатторзода мувофиқат хоҳанд кард.

Китобнома:

1. Вайнштейн, О. Сопротивление теории или этика чтения? // О. Вайнштейн // Вопросы литературы. – 1990. - № 5.
2. Введение в литературоведение: Учебное пособие для филол. спец. ун-тов // Г.Н. Поспелов, П.А. Николаев, И.Ф. Волков ва диг. – М.: Высшая школа, 1988. – 528 с.
3. Кохановский, В.П. Философия и методология науки. // В.П. Кохановский. – Ростов н/Дону: Феникс, 1999. – 576 с.
4. Курилов, В.В. Теория литературы в системе литературоведческого знания: автореферат дисс. ... докт. фил. наук: 10.01.08. Теория литературы. Текстология. / В.В. Курилов. – М., 2005. – 59 с.
5. Лихачев, Д.С. Развитие русской литературы X-XVII веков: Эпохи и стили // Лихачев Д.С. Избранные работы. Дар 3 ҷ. - Ҷ. 1. / Д.С. Лихачев. – М.: Современник, 1987. – 333 с.

6. Манн, Ю.В., Петров, Т.В. Литературоведение // Литературный энциклопедический словарь. / Под общ. ред. В.М. Кожевникова, П.А. Николаева. – М.: Советская энциклопедия, 1987. – 752 с.

7. Михайлов, А.В. Проблемы исторической поэтики в истории немецкой культуры. // Очерки из истории филологической науки. / А.В. Михайлов. – М.: Наука, 1989.

8. Мусулмониён, Р. Назарияи адабиёт. / Р. Мусулмониён. – Душанбе: Маориф, 1990. – 336 с.

9. Прозоров, В.В. О составляющих современного литературоведения // Филология. - Вып. 1. / В.В. Прозоров. - Саратов, 1996.

10. Уэллек, Р., Уоррен, О. Теория литературы. /Аз англисӣ тарҷ. А. Зверев, В. Харитонов, И. Ильин. / Р. Уэллек, О. Уоррен. - М.: Прогресс, 1978. – 328 с.

БАӢЗЕ ОМИЛӢОИ МАӢРИФАТИ АДАБИӢТ: РӢЙКАРДӢО ВА УСУЛӢОИ ТАӢҚИҚ

Адабиёт ҳамчун ҳадафи маърифати илм роҷеъ ба эҷоди бадеӣ мавзӯҳои зиёди таҳқиқ, аз қабилӣ аломату нишонаҳои адабиёт ва осори адабӣ, таҳаввули таърихӣ адабиёт ва динамикаи он, равобити байниҳамдигарии адабиётҳои миллӣ ва истиқболи дучонибаи падидаҳои гуногуни адабӣ, сарнавишти таърихӣ асарҳои адабӣ ва таъсири онҳо ба фарҳангҳои ғайр, раванди эҷоди ҳудӣ каломӣ бадеӣро дорад. Дар ин заминаҳо илмҳои бунёдии адабиётшиносӣ – назарияи адабиёт, таърихи адабиёт, адабиётшиносии қиёсӣ – таърихӣ ва функционалиро таърихӣ, таърихи эҷоди асари бадеӣ ва ғайраҳо амал мекунамд. Аз миёни улуми мазбур назария ва таърихи адабиёт ҷойгоҳи хоса доранд. Аз сохторҳои муҳталифи назарияи адабиёт – функционалӣ, гносеологӣ, мантиқӣ мазмуну муҳтаво арзишмандтар аст, зеро маҳз аз ҳамин мавқеъ сохтусоз ва таҷзияи дохилии ҳудӣ эҷоди бадеӣ матраҳ мешавад.

Муаллиф бо истинод ба таълимоти профессор Вл. А. Луков, назарияи моделҳои шахсии нависандагонро ҳамчун унсури асосии таърихи адабиёт, яъне муаррифии таърихи адабиётро тавассути моделҳои аҳли эҷод (масалан, моделҳои Ҳомер, Анакреонт, Данте, Петрарка, Шекспир, Расин, Диккенс, Пруст,

Камю, Хемингуэй, Брехт, Гарсиа Маркес, аз муаллифони рус - моделҳои Пушкин, Лермонтов, Гогол, Некрасов, Островский, Чернишевский, Тургенев, Лев Толстой, Достоевский, Чехов, Горкий, Есенин, Маяковский, Шолохов, Булгаков, Ахматова, Светаева, Твардовский, Солженицын, Бродский, Набоков, аз адибони форсу тоҷик – моделҳои Рӯдакӣ, Низомӣ, Ҳофиз, Саъдӣ, Ҷалолоддини Балхӣ, устодон Айнӣ, Улуғзода, Ф. Муҳаммадиев ва даҳҳо дигарон) хеле арзишманд ва қобили истифода дар таълифи кутуби таърихи адабиёт меҳисобад.

Инчунин дар мақола зарурати коркарди низоми категорияҳои зикр мешавад, ки боиси бунёди низоми мустақил – назарияи таърихи адабиёт ва ҳамчунин ташаккули таърихнигории таърихи адабиёт ҳамчун шохаи махсуси илм дар бораи адабиёт мегарданд.

Калидвожаҳо: эстетика, назарияи адабиёт, жанр, навъи адабӣ, модели шахсӣ, иртиботи адабӣ, дарки бадеӣ, асари бадеӣ, раванди эҷодӣ.

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ПОЗНАНИЯ ЛИТЕРАТУРЫ: ПОДХОДЫ И ПРИНЦИПЫ ИССЛЕДОВАНИЙ

Анализ теории литературы как научной дисциплины, ее задач, содержания, критериев выделения в самостоятельную область науки о художественной словесности, принципов ее построения - решающее условие дальнейшего развития теоретического литературоведения. В статье автор вкратце рассматривает соотношение теории и истории литературы как ведущих дисциплин. Теория обладает двойным статусом. С одной стороны - это особая форма знаний, соотносящаяся с гипотезой, а с другой - научная дисциплина, противостоящая истории. В методологическом плане теория и история литературы, осваивая один объект - литературное творчество, изучают его различные аспекты, то есть каждая имеет свой предмет познания. Предмет истории литературы - историко-литературный процесс во всей его конкретности и полноте, предмет теории - общие, существенные особенности поэтических явлений. Общеизвестно, что в литературе как объекте познания науки о литературном творчестве выделяются несколько предметов исследования. Это - существенные признаки литературы и художественных

произведений, историческое движение литературы и ее динамика, взаимоотношение национальных литератур и различных явлений, историческая жизнь произведений и их функционирование в своей и инонациональных культурах, процесс создания самых словесных творений.

В статье подвергается анализу некоторые способы построения истории литературы и методологические походы к ней. Автором уделено особое внимание, предложенное профессором Вл. А. Луковым, теории персональной модели писателя как элемента истории литературы, т.е. представление истории литературы через понятие персональных моделей.

Также в статье подвергается анализу мысль о необходимости разработки систему категорий, образующих самостоятельную систему - теорию истории литературы, а также формирование историографии истории литературы как особой области науки о литературе.

Ключевые слова: эстетика, теория литературы, жанр, литературные роды, персональные модели, литературные связи, художественное восприятие, художественное произведение, художественный процесс.

SOME ASPECTS OF LITERATURE KNOWLEDGE: APPROACHES AND PRINCIPLES OF RESEARCH

Analysis of the theory of literature as a scientific discipline, its tasks, content, criteria for singling out the science of artistic literature and the principles of its construction into an independent field is a decisive condition for the further development of theoretical literary criticism. In the article the author briefly examines the relationship between theory and the history of literature as the leading disciplines. The theory has a dual status. On the one hand, this is a special form of knowledge that relates to the hypothesis, and on the other hand, a scientific discipline that opposes history. In theory, the theory and history of literature, mastering one object - literary creativity, study its various aspects, that is, each has its own object of knowledge. The subject of the history of literature is the historical and literary process in all its concreteness and completeness, the subject of the theory are the general, essential features of poetic phenomena.

Well-known that in the literature as object of knowledge of a science about literary creativity some objects of research are allocated. These are essential signs of the literature and works of art, historical movement of the literature and its dynamics, mutual relation of national literatures and the various phenomena, historical life of products and their functioning in the cultures of foreign people, process of creation of the most verbal creations.

In article in details is exposed to the analysis some ways of construction of history of literature and methodological campaigns to it. By the author it is given particular attention, offered by Professor Vl. A.Lukovym, theories of personal model of the writer as element of history of literature, i.e. representation of history of literature through concept of personal models. Also in article the thought on necessity of working out system of the categories forming independent system - the theory of history of literature, and also formation of a historiography of history of literature as to special area of a science about the literature is exposed to the analysis.

Keywords: aesthetics, the literature theory, a genre, literary childbirth, personal models, literary communications, art perception, a work of art, art process.

Маълумот

Сведения об авторе: Рахмонов Х.А. – старший преподаватель кафедры теории и новейшей персидско-таджикской литературы филологического факультета Таджикского национального университета, г. Душанбе, ТНУ, проспект Рудаки, 17. E-mail – hafizrahmon@mail.ru. Телефон: (+992) 900-900-429.

Information about the author: Rahmonov Kh.A. - the senior lecturer of the department of the theory of the newest Tajik-Persian literature Faculty of Tajik Filology. Dushanbe citi, 17 Rudaki avenue. E-mail: hafizrahmon@mail.ru. Tel: +992 900-900-429.

НАЗАРИ НОСИРИ ХУСРАВ БА ЗАМОНИ Ӯ

*Бехронов Чумъа, Шозодамуҳаммадов А.
Дошингоҳи давлатии Хоруг ба номи М. Назаршоев*

Ҳаким Носири Хусрави Қубодиёнӣ яке аз симоҳои барҷаста ва шинохташудаи илму адаби асри XI-и форсу тоҷик маҳсуб шуда, бо осори гуногуншаклу мухталифмазмунӣ саршор аз афқору андешаҳои тозаю бикри хеш дар таърихи тамаддуни ҷаҳонӣ мавқеи хосаеро ишғол намудааст. Ашъори ин ҳақими суҳанвар вижагиҳои зиёд ва хусусиятҳои хосеро дорост, ки аз шуарои пешгузаштаву оянда фарқ мекунад. Он чӣ Носири Хусравро аз дигарон мутамоиз менамояд, навъи баён ва дарунмояи ашъори ӯ мебошад.

Ҳаким Носири Хусрав зодаи Қубодиён буда, дар моҳи зулқайдаи соли 394 ҳ. (1004 м) таваллуд шудааст. Ном ва номи падараш дар ашъори ӯ чанд бор, гоҳе Носир ва гоҳе Хусрав, омадааст. Лақаби «Хуччат» ё «Хуччати ҷазираи Хуросон», ки унвон ва дараҷаи мазҳабист, аз ҷониби халифаи Фотимӣ, Ал Мустансири Биллоҳ ба вай дода шуд ва дар абёташ хеле зиёд ба назар мерасад. Шоир дар оғози китоби «Сафарнома» худро Қубодиёнии Марвазӣ ном мебарад ва бинобар гуфтаи ҳудӣ шоир, насабаш ба Қубодиёнии Балхӣ, ки зодгоҳи ӯ буд, мерасад. Дар девони шоир низ ин гуфтаҳо борҳо таъкид мешаванд:

*Пайваста шудам насаб ба Юмгон,
К-аз насли Қубодиён гусастам [4, 614].*

Ба ҳамин сабаб, шоир дар ашъори худ ҳама ҷо аз Балх ба унвони ватан ва шахру хонаи хеш ёд мекунад. Бо таваҷҷӯҳ ба маълумоти баъзе таъкиранависон, мисли Давлатшоҳи Самарқандӣ, соҳиби «Тазкират-уш-шуаро» ўро Исфаҳонӣ доништаанд. Аммо шоир ба Марвазӣ будани худ дар «Сафарнома»-аш ишора кардааст: «Чунин гӯяд Абӯмуиниддин Носири Хусрав ал-Қубодиёнӣ-ал-Марвазӣ, ки ман марде дабирпеша будам ва аз ҷумлаи мутасаррифон дар амвол ва аъмоли султонӣ. Ба қори девонӣ машғул будам, муддате дар он

шуғл мубошарат намуда, дар миёни ақрон шӯҳрате ёфта будам» [5, 7]. Аз ин рӯ, дар ин масъала ҳеҷ тардиде ба назар намерасад.

Носири Хусрав баъд аз он ки муддате аз умри худро дар чунин айём гузаронид, андак-андак дучори тағйири ҳол шуд ва дар андешаи дарки ҳақиқати олам афтод. Бо уламои замони худ баҳс мекард, вале хотири ӯ зери тақлиду таҳаввул намерафт ва ҷавоби ин суолоти худро аз муддаиёни илму дин намеёфт. Аз ин рӯ, ҳамвора хотири музтариб ва андешаи nobasomon дошт. Шояд ба дунболи ҳамин тафаккурот бошад, ки муддате дар сафари Туркистону Синд ва дигар мамолики ғарб вақти худро гузаронидааст. Баъд аз чанде дар зеҳни шоир андешаҳои дигар оид ба чигунагии пайдоиши оламу одам ва сабабҳои асосии муноқишаҳои мазҳабӣ пайдо мешавад. Бинобар ҳамин, ӯ худ ба хулосае меояд, ки дар байни халқ касе аст, ки ӯ аз ин муаммоҳо огоҳ мебошад. Ва аз пайи ин андешаҳо, дарк мекунад, ки дар байни ҳар чизе, ки дар олам вуҷуд дорад, бо ҳамчинсонаш фарқ мекунад. Чун дар чинси мурғон ва шутурон яке тафовуте дорад ё инчунин дар байни китобҳо китоби Қуръон арзиши баландро сазовор аст:

Чун ёфтам аз ҳар кас беҳтар тани худро,

Гуфтам зи ҳама халқ касе бояд беҳтар.

Чун боз зи мурғону чу уштур зи баҳоим

Чун нахл зи ашҷору чу ёқут зи ҷавҳар.

Чун Қуръон аз кутубу чу Каъба зи биноҳо,

Чун дил зи тани мардуму хуршед зи ахтар.

Аз шофеиву моликию аз қавли Ҳанифӣ

Чустам раҳи Мухтору ҷаҳондовару раҳбар [4, 371].

Бинобар андешаҳои баъзе муҳаққиқон, аз қабili В. Иванов (1864-1910) бармеояд, ки Носири Хусрав пас аз хоб дидан ба сафар баромад ва дар шаҳри Миср, ки мақомгоҳи давлати Фотимиён буд ва маркази Исмоилиён шинохта мешуд, ба мазҳаби исмоилия гарамидааст.

Дар муқаддимаи девони ашъори Носири Хусрав, ки соли 2009 дар шаҳри Душанбе ба чоп расидааст, донишмандони тоҷик, марҳум Алимардони Амрияздон ва Нурмуҳаммади Амиршохӣ, дар ин бора чунин қайд кардаанд: «Бояд хотирнишон сохт, ки ҳамин порчаи рамзии дар «Сафарнома» ҷойдоштаро қариб тамоми ховаршиносону муҳаққиқони ҳаёт ва

осори Носири Хусрав сароғози табаддулоти чиддӣ дар ҳаёту ақидаи ӯ қаламдод намудаанд. Ба андешаи онҳо, ин «хоби ваҳӣ» боиси тарки шаробнӯшӣ ва азми ҳаҷгузорӣ кардани Носири Хусрави пайрави мазҳаби Шофеии аҳли суннату ҷамоат гардидааст. Аммо агар мо бо осори Носири Хусрав дуруст ошно шавем, фарз кардан мумкин аст, ки ӯ, шояд аз ибтидо пайрави мазҳаби шиаи исмоилия буда, хоби муъҷизавиро барои пинҳон доштани мақсади асосии сафараш чун рамзи истифода кардааст» [5, 12].

Ба ҳар ҳол, шоир тарки хизмати дарбор мекунад ва ба сафар мебарояд. Носири Хусрав, пеш аз ҳама, ҳамчун шоири баркамол ва олими донишманд роҳи сафарро пеш гирифт. Ӯ дар баробари зиёрати хонаи Каъба қасди дигаре низ дошта, дар давоми сафар ба мақсади ниҳони худ ноил гардидааст.

Шоир вазъи ҳоли худро пеш аз иқдом ба сафар дар «Сафарнома» чунин ба қалам медиҳад: «Гӯяд дар рабеъ-ул-охири соли 437 ҳиҷрӣ аз Марв бирафтам ба шуғли девонӣ ва ба Панҷдеҳи Марвруд фуруд омадам. Пас аз он ҷо ба Ҷузҷон шудам ва қурби як моҳ бибудам ва пайваста шароб хӯрдаме» [5, 2].

Бо ин тартиб, шоир замони дар дарбори Салҷуқиён хизмати худро тасвир намуда, хоёро, ки пеш аз сафараш дида буд ва он як сабаби сафари шоир махсуб мешавад, нақл намудааст. Шояд таъсири хоб барои бисёре аз мардуми одии он рӯзгор сабаби таҳаввулоте бошад, аммо на бад-он сон, ки дар мавриди Носири Хусрав, чун як олим ва донишманд мебинем, ки пас аз бедор шудан аз хоб, бесаброна иқдом ба тарки хизмати дарбор кунад ва дар муддати бисёр кӯтоҳе сафар дар пеш гирад. Пас аз таваққуфи андак дар шаҳрҳо ва манозили байни роҳ худро ба Миср бирасонад ва дар ҳудуди се сол ҳам он ҷо бимонад.

Мулоқот бо афроди гуногун дар роҳи сафар ва кӯмакҳое, ки ба ӯ шудаанд, нишонаи он аст, ки дар ҳангоми сафар ҳамфикрони худро дарёфт карда ва аз ёрии онҳо бархӯрдор гардидааст. Чунонки шоир дар «Сафарнома» ба яке аз ин мулоқотҳо ишора мекунад: «Вақте ки ман ба шаҳри Асвон будам, дӯсте доштам, ки ӯро Абӯабдуллоҳ Муҳаммад бинни Фалех мегуфтанд. Марде порсо ва босалоҳ буд ва аз тариқи мантиқ чизе медонист. Чун аз он ҷо (Асвон) ба Айзоб меомадам, нома навишта буд ба дӯсте ё вакиле, ки ӯро ба Айзоб буд, ки он

чӣ Носир хоҳад, ба вай диҳад. Ман аз он мард сад ман орд биситудам» [5, 68].

Носири Хусрав дар Миср ба василаи яке аз бузургони Фотимиён, ки аз гуфтани номаш худдорӣ мекунад ва танҳо ӯро «дарбони шаҳри илм» [7, 587] меномад, аз равия ва усули Фотимиён огоҳии комил ҳосил менамояд ва нисбат ба мазҳаби исмоилия имони устуворе пайдо мекунад. Шоири кунҷкову нозукбин дараҷаҳои (силсиламаротиб) мазҳаби исмоилияро тай мекунад ва дар муддати кӯтоҳ ба мартабаи ҳуччат, ки дараҷаи дувум баъд аз имом дар мазҳаби исмоилия шуморида мешавад, ноил мегардад.

Сафари шоир 7 сол давом намуда, аз ин байн 3 соли сафараширо дар Миср ба сар бурдааст. Ӯ дар ин се сол дар хидмати халифаи Фотимӣ Ал-Мустансири Биллоҳ (487-427х) даромадааст ва ба таҳсили илм низ машғул будааст. Шоир баъди ҳафт сол ба зодгоҳаш бармегардад.

Ҳаким Носири Хусрав баъд аз сафар ба ватани худ баргашта ва дар он ҷо шурӯъ ба таблиғи мазҳаби исмоилия мекунад, вале андак-андак душманону мухолифон нисбат ба ақидаи ӯ аз миёни мутаассибон зиёд мешаванд ва корро бар ӯ душвор мекунанд. Ҳатто онҳо нияти аз миён бардоштани ӯро низ доштанд. Шоири ҷаҳонгард зимнан гирифтори мухолифати бисёр шадиди Салҷуқиён, ки бо мазҳаби шиа доштанд, мегардад. Ӯ ногузир ба тухмати баддинӣ, қарматӣ ва мулҳидиву рофизӣ будан тарки ватан мекунад, то аз шарру озори мухолифон раҳой ёбад. Дар ин бора дар девони ӯ таъкидҳои зиёд ба назар мерасанд:

*Маро дунон зи хонумон биронданд,
Гурӯҳе аз намози хеш соҳун.
Хуросон ҷои дунон ғашт, гунҷад
Ба як хона-дарун озода бо дун [4, 47].*

Баъд аз муҳочират аз Балх, Носири Хусрав ба Нишопур ва Мозандарон паноҳ бурда, аз он ҷо ба Юмгон, яке аз навоҳии Бадахшон ва маҳалле дар миёни кӯҳҳо аст, меояд ва ҷойи зисти доимии худ интиҳоб мекунад ва то охири ҳаёташ дар ин ҷо мемонад. Зеро ин сарзамин ҳам ба Балх наздиктар буд ва ҳам барои таблиғи мазҳаб дар тамоми сарзамини Бадахшон

мусоидтар. Носири Хусрав то поёни ҳаёт дар Юмгон зиста, дар соли 1088 дар ҳамон ҷо аз олам даргузашт ва мадфун гашт.

Чунонки аз рӯзгори шоир бар меояд, Носири Хусавр дар рӯзгори пурталотуми таърихӣ, яъне дар замони сулолаи Ғазнавиён ва Салчуқиён умр ба сар бурдаас. Салчуқиён ҳам мисли Ғазнавиён роҳи зулму бедодиро пеш гирифтанд. Баъди бар сари қудрат омадани сулолаи Салчуқиён вазъият дар қаламрави Хуросон аз пештара бадтар гардида буд. Махсусан, дар замони султон Санҷар (1118-1157) беадолативу нооромӣ ба авҷи аълои худ расид. Кирдорҳои разилонаи хонадони салҷуқӣ дар ашъори тамоми шоирони ин давра равшан инъикос ёфтааст. Воқеан, ҳамаи мардум аз давлатдории онҳо ба дод омада буд. Донишманди эронӣ Забехуллоҳи Сафо дар китоби «Таърихи адабиёти Эрон» бедодгарии ин хонадонро яқсар баён намуда, аз ҷумла, дар бораи ғуломфурӯшӣ ва дигар кирдорҳои зишти онҳо чунин ёдрас мешавад: «Аз ғуломони турк, ки дар ин аҳд харидорӣ мешуданд, ба суратҳои мухталиф истифода мешуданд. Дастае аз онҳо бозичаи шахвати умарои ин аҳд буданд. Ва рафтори баъзе аз салотин бо ин бечорагон бисёр ваҳшиёна буд» [7, 71].

Ҳамаи ин воқеаҳои нангинро шоирону саханварони ин аҳд дар осори оварда, сабабгори асосии ин нобасомониҳоро ҳукмронони замонашон медонистанд ва онҳоро зер танқид қарор медоданд. Чунончи, дар тасвири шоири машҳури асри 11 Ҷамолiddин Абдураззоқи Исфahонӣ мебинем:

Алҳазар, эй гофилон з-ин ваҳшатобод, алҳазар,

Алфирор, эй оқилон, з-ин девмардум, алфирор.

Аз пайи қатли ману ту муш ҳамдасти паланг,

В-аз пайи қатли ману ту ҷӯбу оҳан гашта ёр [4, 248].

Албатта, шоирони дигари ҳамзамони шоирро низ метавон ёд кард, ки бо чунин равия шеър эҷод карданд ва ба муқобили қасратгарии замони худ мубориза мебуданд. Махсусан, Кисоии Марвазӣ, Заҳируддини Форёбӣ, Санoии Ғазнавӣ ва дигарон бо вазъияти замони худ даст ба гиребон буданд.

Носири Хусрав аз ҷумлаи он шоироне аст, ки бо муҳолифони сиёсӣ ва динии даврони худ мубориза бурда, то охири ҳаёташ дар ин ақида пойдор ва устувор монд. Ӯ дар муқобили қасидасарoён ва мухотибони қасидаҳои мадҳӣ истода, андешаҳо ва таҳайюлотҳои тозаеро бо ин жанр дохил намуд. Шоир вазъияти

замонаашро бештар дар ашъори худ, аз ҷумла, дар қасидаҳояш, баён сохтааст. Шоир дар қасидаҳои худ бештар мавзӯҳои фалсафӣ-динӣ ва ахлоқӣ, ки яке аз мавзӯҳои анъанавии қасидасарой мебошанд, баён менамуд.

Чунонки қаблан ишора намудем, шоир дар баробари инъикоси масоили гуногуни замон, аз қабил ахлоқу фалсафа, ҳикмату дин, тасвир намудани ҳасби ҳоли худ ва муносибати худро нисбати ҳукмронони замон ба таври возеҳу равшан баён сохтааст. Ҳаким Носири Хусрав, ки дар чунин давраи ғарбӣ таърихӣ ва ғарбӣ хуш ҳаёт ба сар бурдааст, таассуф аз он меҳрад, ки давлати нотақрори тоҷикон, Сомониён аз байн рафт ва давлатдорони аҷнабии Ғазнавиён Салҷуқӣ қудратро ба даст гирифтанд. Ӯ нисбат ба ин ҳонадони нафратӣ беандоза дошта, пайваста онҳоро дар ашъори худ маҳкум месозад. Дар ашъори Носири Хусрав эътироз нисбат ба давлатдории сулолаи Салҷуқӣ ниҳоят зиёд ба назар мерасад. Масалан, шоир қайд мекунад, ки сулолаи туркони бодиянишини салҷуқӣ, ки то ба даст даровардани ҳокимияти сиёсӣ, чун ғуломзани сарой буданд, имрӯз соҳиби чоҳу мансаб гардиданд. Бинобар ин, ӯ ба озодагон, яъне мардуми порсизабон, аз ҷумла шоирони маддох мурочиат менамояд, ки барои озодагон ҷои шарм аст, ки дар пеши ин кучиёни бодиянишин сари таъзим фуруд меоранд ва онҳоро ситоиш менамоянд:

Туркон ба пеши мардон з-ин пеи дар Хуросон

Буданд хору очиз, ҳамчун занон сарой.

Имрӯз шарм н-ояд озодагонро

Кадан ба пеши туркон пушт аз тамаъ дутӣ [5, 337].

Мусаллам аст, ки Носири Хусрав бино бар ишорати худӣ ӯ аз хонаводаи мухташам буда, сарвати зиёде ҳам дар Балх доштааст. Дар кӯдакӣ ба омӯхтани илму дониш машғул гардидааст ва дар ҷавонӣ ба дарбори салотин ва умаро роҳ ёфтааст. Чунонки: «Боргоҳи мулуки Аҷам ва салотинро чун султон Маҳмуди Ғазнавӣ ва писараш Масъуд дида...» [3, 3]. Ба ин тартиб дар ҷавонӣ, яъне то синни чиҳилсолагӣ ба мартабаи «дабирӣ» расидааст, вале баъдан дар андешаи дарки ҳақиқат афтод. Баъзе муаррихон сабаби тарки хизмати давлатиро дигарҳелтар маънидод менамоянд. Масалан, Бертелс чунин менигорад: «Намедонем чи иллате Носири Хусравро бар он дошт, ки ба Марвруд ба хизмати Салҷуқӣ дарояд. Шояд

битавон тасаввур кард, ки пас аз марги Масъуд ва ба рӯи кор омадани бародар ва душмани ҷонии ӯ Муҳаммад Носири Хусрав, ки аз наздикони Масъуд буд, ночор аз Балх ба Марв гурехта, ба Ҷағрибек паноҳ бурдааст» [6, 174].

Чунонки аз фасли аввали «Сафарнома»-аш равшан мегардад, Носири Хусрав аз Салчуқиён норозӣ будааст ва баъдтар аз онҳо ранҷу азобҳои зиёде дидааст. Бинобар ҳамин дар қасоиди худ, ки нисбати ин хонадон нафрат доштааст, пайваста норозигии худро баён месозад. Ӯ онҳоро «гурги биёбон», «қавми иблис» меномад ва аз рӯзгори гузаштаи Хуросон чунин ёд мекунад:

*Хуросон з-оли Сомон чун тухӣ шуд,
Ҳама дигар шудааст аҳволу сомон.
Зи бас дастону бедии бимондаст,
Ба зер дасти қавми зердастон.
Ба суратҳо неку мардумонанд,
Ба сиратҳои бад гурги биёбон* [4, 326].

Носири Хусрав замони подшоҳии Сомониёро, ки дар рӯзгори онҳо деҳқонони (асилзодагони) эронӣ қудрату эҳтиром доштанд, бо ҳасрат ёд мекунад ва ба андешаи ӯ Салчуқиён ҳаққи салтанати фармондорӣ Хуросонро надоранд, зеро дар як хона мардуми озоду бофарҳанг бо халқи кучманҷии саҳронишин истиқомат карданро раво намедонад:

*Хуросон ҷои дунон шуд, нагунҷад
Ба як хона дарун озода бо дун.
Ки авбоше ҳаме беҳону бемон,
Дар ӯ имрӯз хон гаштанду хотун* [4, 320].

Чунонки ишора гардид, шоир аз эронӣ будани худ ифтихор дошта, қайд мекунад, барои деҳқони эронӣ хеле зишт аст, ки пеши туркон сар фуруд оварад. Вай дар девони ашъори худ борҳо бо ҳасрат аз гузаштани замони Сомониён ёд мекунад ва сарони Туркро водор месозад, ки номаҳои «Шоҳони аҷам»-ро бихонанд, то аз бузургию шаҳомати шоҳони аҷам огоҳ гарданд. Ва аз онҳо боифтихор ёд мекунад:

*Ку-т Фаридуну кучо Кайқубод?
Ку-т хуҷаста алами Коваён?
Соми Наримон куву Рустам кучост,
Пешрави лашқари Мозандарон?
Бобаки Сосон куву ку Ардашер,*

Ку-ст? На Баҳрому на Нушервон! [4, 244].

Чун дар соли 1040 ҳокимият, баъди табаддулоти сиёсӣ, ба дасти Салчукиён мегузарад, Носири Хусрав, ки дар дарбори онҳо ба ҳайси дабир кор мекард, тамоми корҳои ноҷавонмардонаи онҳоро бо ҷашми худ мебинад ва ҳамеша ба онҳо бо ҷашми нафрат нигоҳ мекунад. Шоир таъкид менамояд, ки ман дар ин ҷо дӯсту рафиқи наздик надорам ва бехтар аст, ки аз ин дӯстони риёӣ худро дар канор гирам. Шоир ин вазъиятро дар ашъори худ чунин тасвир менамояд:

Рафиқе ман дар ин манзил надорам,

Ҳақиқат, дӯсте якдил надорам.

Аз ин муште рафиқони риёӣ,

Буридан бехтар аст аз ошноӣ [4, 24].

Масъалаи дигаре, ки дар ин давра ба миён гузошта мешуд, ин шикоят аз сохти давлатдории умарову ғуҷаҳои замон буд. Кам касе аз шоирон ба назар мерасиданд, ки онҳо тасаллути ғуломону корҳои ғайри инсонии ин қabilaҳои зардпӯст ва қатлу ғорати онҳоро ғош намекарданд. Маълум аст, ки ин андешаҳои носазо натиҷаи парешонии авзои сиёсӣ ва иҷтимоии он рӯзгорро нишон меод. Кирдорҳои ваҳшиёнаву разилонаи ин хонадонҳои турк дар тамоми ашъори шоирони ин давра равшан намоён аст. Аз ҷумла, Носири Хусрав, ки бо сохти давлатдории замони худ муқобил буд, дар ашъораш онҳоро пайваста зери танқид қарор меод. Шоир сарони рӯзгори худ – Ғазнавиён ва Салчукиёно, ки ноҷавонмардона ба тахт нишаставу зери ниқоби дин хештанро ғозиву ношири дину диёнат эълон мекунанд, ҳарису худҳо ҷоҳталаб мебуданд. Ў бо ҳасрат ишора мекунад, ки Хуросон, ки ҷои илму фарҳанг ва ҳикмат буд, имрӯз макони девони нокас ва хонаи бухлу кин шудааст:

Ҳоки Хуросон, ки буд ҷои адаб,

Маъдани девони нокас акнун шуд.

Ҳикматро хона буд Балху кунун,

Хонааш вайрон зи баҳти ворун шуд.

Мулки Сулаймон агар Хуросон буд,

Чунки кунун мулки деви малъун шуд [4, 226].

Бино бар андешаи Х. Шарифов: «Хусрав ҳаргиз обрӯи худро барои ба даст овардани тамаъ нахостааст ва маълум мешавад, ки нохушнудӣ ва рӯй наовардани Хусрав ба дарбори амирони турк

маншаи нажодӣ ҳам дорад» [6, 280]. Албатта дар ниҳоди шоир пеш аз ҳама ҳисси миҳанпарастӣ нухуфта, ҳаргиз намехоҳад, ки тахти аҷдодони Аҷамро бегонагон соҳиб шаванд. Бинобар ин, хитоб мекунад:

*Туркон раҳио бандаи ман будаанд,
Ман тан чӣ гуна бандаи туркон кунам* [4, 375].

Меҳвари асосии шеъри Носири Хусрав ақоиди мазҳабӣ ва ахлоқу одоби инсонӣ аст, ки ҳамаи таълимот ва матолиби ҳудро зери назари ин ду ақида қарор медиҳад. Ашъори сиёсии шоир бошад, бештар дар танқиду мазаммати амирон, шохон ва шоирони маддоҳ баён шудааст. Воқеан, шоир ҳаргиз аз сиёсат ва давлатдории шохони замони худ розӣ набуда, ҳанӯз аз замони дар дарбор хидмат карданиш нисбати онҳо нафрат доштааст. Бинобар ҳамин ба шоирони маддоҳи замонаш муроҷиат намуда, хитоб мекунад, ки тавассути суҳан, ки гавҳари пок аст, шахсони ҷоҳил ва бадгавҳарро мадҳу сано мекунанд ва бо суҳанони дурӯғи худ хоҳони силаву тамаъ ҳастанд:

*Ба илму ба гавҳар кунӣ мидҳат онро,
Ки моя-ст мар ҷаҳлу бадгавҳариро.
Ба назм андар ороӣ дурӯғу тамаъро,
Дурӯғ аст сармоя мар-кофариро* [4, 34].

Фазоили ахлоқӣ дар шеъри Носири Хусрав ба беҳтарин ва муассиртарин тарз баён шудааст. Ё аз самими қалб ва бо таҳайюли баланди шоирона тамсилоти зебоеро офаридааст. Шоир бар ақидаи худ устувор буда, ҳамеша онро нигоҳ медорад. Бо ин андеша ва ақидаи худ пайваста муҳолифонашро мазаммат менамояд ва онҳоро зери танқиди саҳт қарор медиҳад. Пеш аз ҳама, ба олимону фақеҳони дарборӣ ва инчунин қозиёне, ки барои гирифтани мансаб ҳамчун асо бар дари султон шабу рӯз истодаанд, метозад:

*Гар туро пушт ба султони Хуросон аст,
Ҳеҷ ғам нест зи султони Хуросонам.
Сад гувоҳ аст маро адл, ки ман з-Эзид
Бар туву бар сари султони ту султонам* [4, 219].

Маълум аст, ки бо марги Масъуд ва бар сари қудрат омадани бародари ӯ Муҳаммад Носири Хусравро водор кард, ки ба хидмати амири Салҷуқӣ гузарад. Вале мутаассифона туркони ҳақношинос ва саҳронишин, маънии тахту сарварии мулкро

сарфаҳм намерафтанд, ба кадрӯ қимати чунин шахси донишманду фозил расидан барои онҳо ниҳоят мушқил буд. Бинобар ҳамин шоир абадан аз хизмати дарбор даст кашида, роҳи дигареро пеш гирифт. Ба қавли Алии Даштӣ: «Туркони забоннофаҳм, ки дар авоил тулуи қудрати худро намедонистанд, кадр ва шаъни дабири забардаст ва бокамолеро боз шиносанд. Ва басе эътимоли маъқул меравад, ки бархурди хони салҷуқӣ ба куллӣ бар хилофи интизори Носири Хусрав буда, он ҳам Носири Хусраве, ки подшоҳи ғазнавӣ бад ӯ эҳтиром мегузошта ва «хоҷаи хатир»-ш меғуфтанд» [6, 166]. Осори ин зангу ноодамӣ дар дили шоир нухуфта, он бечавоб мондан наметавонист, бинобар ҳамин дар синни пирсолӣ ба Сулҷуқӣ чунин хитоб мекунад:

*Мар Туграли туркмону Чағриро
Бо тахт набуду бо меҳӣ коре.
Истода будӣ ба Бомӣён шере,
Биниашта ба изз-дар ба шир шоре.
Аз феъли бади ҳасони ин уммат
Ногоҳ чунин бихост оворе.
Иблиси лаъин бад-ин замин –андар
Зуррияти хеш дид бисёре [4, 330].*

Шикояту гилаҳои Носири Хусрав танҳо барои ҳудаш набуда, балки аз ҳоли тамоми мардуми мазлуми Хуросон, ки дар ранҷу азоб ҳастанд, афсӯс меҳурад. Ӯ ҳасрат аз он меҳурад, ки замини Хуросон пур аз мору гаждӯм гаштааст. Бинобар ин, ҳар зиёну душворие, ки аз сар меғузаронад, аз даст рафтани Хуросн ба дасти бегонагон афтодани он медонад:

*Ба хосса ту, ай наҳс, хоки Хуросон,
Пур аз мору гаждӯм яке поргинӣ.
Барошуфтаанд аз ту туркон, чӣ гӯям,
Миёни сагон дар яке арзанинӣ [4, 365].*

Шоир ҳар замон ба ёди сарзамини модариаш - Хуросон меафтад. Ба ёди зебоиҳо ва хотироти худ дар он ҷо, хотираҳое, ки бо ҷавонии ӯ пайванд ҳастааст. Акнун дар ҳазони умри хеш, ки бо ҳазон ва ҳаробии Хуросон пайванд ёфтааст, аз замона менолад, ки ҷавониашро аз ӯ ситонидааст. Шоир тавассути бод ба аҳли Хуросон салом фиристонида, меҳоҳад, ки ҷавоби худро низ аҳли ғазлу хирад бишунавад, то аз ҳоли онҳо бохабар гардад:

*Салом кун зи ман, ай бод, мар Хуросонро,
Мар аҳли фазлу хирадро, на ому нодонро.
Хабар биёвар аз эшон ба ман чу дода бувӣ
Зи ҳоли ман ба ҳақиқат хабар мар эшонро [4, 12].*

Ҳамчунин абёти зиёдро аз ашъори шоир метавон дарёфт кард, ки муносибати шоирро бо сохти давлатдорӣ замони инъикос намоёнд ва сабабҳои асосии оварагии ӯро низ аз ин усули давлатдорӣ бояд донист. Зеро барои Носири Хусрав барин шахси ҳақим ва донишманд ва хоҳони адолату ошоштагии кишвар, наметавонад дар назди ингуна шахсони аз тарзи давлатдорӣ намудан беҳабар зиндагӣ кунад ва ақидаҳои озодаандешонаи худро иброз намояд. Шоир танҳо тавассути сухани нешдори худ меҳодад решаи бегонагонро аз сарзамини модаринаш решақан созад. Ва дар дуоғи он аст, рӯзе фаро мерасад, ки Хуросон ба по хеста ин девони аҳримансириштро аз хоки худ берун месозад.

Китобнома:

1. Қаландаров, Х. Диспут Насир Хусрав и Кисаи // Словесность. Научный журнал Института литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ. – Душанбе: Шуджаиян, 2012. № 2.
2. Қаландаров, Х. Рӯдакӣ ва исмоилия / Ҳоким Қаландаров. Нашриёти эр-граф. -Душанбе 2012.
3. Муҳаққиқ, М. Шарҳи сӣ қасидаи Ҳаким Носири Хусрав/ Маҳдии Муҳаққиқ. -Техрон, 1374.
4. Носири Хусрав. Девони ашъор/ Носири Хусрав. Дар ду чилд. Бо кӯшиши Амрияздони Алимардон ва Нурмуҳаммади Амиршохӣ. –Душанбе. 2009.
5. Носири Хусрав. Дирӯз, Имрӯз ва Фардо/ Носири Хусрав (маҷмӯи мақолаҳо). Ҳайхати таҳририя. -Хучанд, 2005.
6. Носири Хусрав. Сафарнома / Носири Хусрав. –Душанбе: Бухоро. 2014. -284 с.
7. Худой Шарифов. Розӣ ҷаҳон / Худой Шарифов. - Душанбе, 2004.
8. Худой Шарифов. Сухане аз адабиёти милли (маҷмӯи мақолаҳо) / Худой Шарифов. –Душанбе, 2009.

НАЗАРИ НОСИРИ ХУСРАВ БА ЗАМОНИ Ӯ

Дар мақола муаллиф мухтасаран доир ба ҳаёт ва фаъолияти Носири Хусрав маълумот додааст. Инчунин дар асоси маводи илмӣ нуктаи назари Носири Хусрав, ба хусус, муносибати ӯ бо шоирони дарбории сулолаи Салҷуқиён мавриди таҳлил қарор гирифта шудааст. Муаллиф хулосаҳои худро дар асоси ашъори ҳуди шоир ҷамъбаст кардааст.

Калимаҳои калидӣ: Носири Хусрав, девон, Салҷуқиён, Ғазнавиён, шоир, Ҳуччат, Хуросон.

ВЗГЛЯД НАСИРА ХУСРАВА НА ЕГО ВРЕМЕНИ

В данной статье приведена вкратце биография Насира Хосрава. На основе научных материалов анализируются также и взгляды поэта на его эпоху в частности, его отношения к придворным поэтам Сельджукидской династии. Автор статьи подытожил свои выводы многочисленными бейтами из творчество самого поэта.

Ключевые слова: Насир Хусрав, диван, Селджукиды, Ғазнавида, поэт, Худжат, Хорасан.

GLANCE OF NASIR KHOUSRAW TO HIS LIFE TIME

There was researched life of Nasir Khousraw. Nasir Khousraw's biography was considered in short form. There were analyzed and proposed different aspects of poet's point of view and his attitude towards of courtiers of Saljuqs dynasty. Author of article conclude his inferences by using of verses from his poems.

Key words: Nasir Husrav, Divan, Salchuki, gasnavi, poet, Hujat, Huroson.

Маълумот дар бораи муаллиф: Бехронов Ҷумъа - мудири кафедраи адабиёт ва санъати Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев, номзади илми филология, тел.: +992 93 597 27 74, e-mail: Behronov75@mail.ru.

Сведения об авторе: Бехронов Джума – заведующий кафедрой литературы и искусства Хорогского государственного университета им. М. Назаршоева, кандидат филологических наук, тел.: +992 93 597 27 74, e-mail: Behronov75@mail.ru.

Information about the author: Behronov Juma – head of Department of Literature and art of the Khorog State University by name M. Nazarshoev, candidate of philological sciences, phone: +992 93 597 27 74, e-mail: Behronov75@mail.ru.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шозодамухаммадов А. - магистри кафедраи адабиёт ва санъати Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев, тел.: +992 93 597 27 74.

Сведения об авторе: Шозодамухаммадов А. – магистр кафедры литературы и искусства Хорогского государственного университета им. М. Назаршоева, тел.: +992 93 597 27 74.

Information about the author: Shozodamuhammadov A. – is a master of degree of Department of Literature and art of the Khorog State University by name M. Nazarshoev, phone: +992 93 597 27 74.

СИМОИ ЗАНОН ДАР ҚИССАИ МУОСИРИ ТОҶИК

Шоева Н.

*Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи
академик М.С. Осимӣ*

Бо вучуди Фазлиддин Муҳаммадиев, Ӯрун, Кӯҳзод, Сорбон, Саттор Турсун ва Абдулҳамиди Самад мо дар адабиёти бо тарзи тозаи нигориш ба шахсияти зан рӯ ба рӯ шудем, ки аз бисёр ҷиҳат муҳим ва диққатангез аст. Хусусияти умдаи наҳваи нигариши ин нависандагон ба масъалаи ҳузури зан дар қисса иборат аз он аст, ки онҳо ҳам насри моро бо шахсиятҳои гуногун ғанӣ гардониданд, ҳам сарнавишти занро дар вазъиятҳои мухталиф ба тасвир гирифтанд.

Фазлиддин Муҳаммадиев бо қиссаи «Одамони кӯҳна» наҳваи комилан навро дар шинохти мавқеи зан ироа карда, тарзи нави офариниши симои занро вазъ кард. Вай бо мушоҳидаҳо ва таҳлили нозук бар ҷаҳони ботинии қаҳрамонаш зоти мӯнис нуфуз карда, махсусиятҳои амалу кирдори онро дар контексти воқеияти мавриди тасвир ошкор месозад. Ӯрун Кӯҳзод бошад бо тасвири равшан ва ҷаззоби худ ба амали қаҳрамонони зани қиссаҳояш рағбати бештар дошта, бо ин усул ҷаҳони маънавии онҳоро боз мекунад. Сорбон дар шинохти зан ба ҳастии инсонии вай амиқтар ва васеътар нигариста, ҷанбаҳои ахлоқии шахсиятҳои занҳои гуногунро муҷассам месозад. Саттор Турсун ва Абдулҳамиди Самад зиёдтар ба ҷанбаҳои ахлоқии шахсияти зан диққат дода, дар ин замина таҳаввулоти маънавии симои ӯро ошкор сохтаанд, ки бисёр нуктаҳои муҳими омӯзанда дорад.

Дар чанд қиссае, ки Фазлиддин Муҳаммадиев таълиф кардааст, бо симои заноне вомехӯрем, ки хусусият ва моҳияти дидгоҳҳои хунарии ӯро дар шинохти ҷойгоҳи зан дар ҷомеаи тоҷикон сареҳан ифода мекунад.

Яке аз аввалин асарҳое, ки бо оғози он Фазлиддин Муҳаммадиев наҳваи бинишро ба масъалаи ҳузури зан дар қиссаҳо дигар кард «Одамони кӯҳна» (1962) мебошад. Тарзи

мутоибаомези нигориш ба нависанда имкон дод, ки ба сарнавишти зани ин қисса - Оишахон бо нигоҳи рангин ва маъниҷӯ нигарад. Аз ин ҷиҳат нависанда имконро фароҳам сохт, ки хонанда бо шахсияти тозаи зан, ки асоси воқеъ дорад, рӯбарӯ шавад. «Оишахон ҷавонзанест, ки ҳам хислатҳои шахсӣ ва ҳам симои ҷамъиятии ӯ нав аст» [2, 168]. Нависанда, пеш аз ҳама ба ошкор кардани маданияти шахсии ин зан кӯшида, дар ин замина бо қиёси мавқеияти ақлонии ӯ мавқеияти Оишахонро дар ҷомеа дар муқоиса бо қаҳрамонони дигари қисса рақам мезанад. Ин зан дар тасвири нависанда аз шахсияти дигари зани ҳамин қисса – Иқболхола комилан фарқ мекунад. Оишахон, ки ҷавонзан аст, бо хусусиятҳои фардиаш, бо ҳиссу андешаи солим ва бо ғиояш аз калонсолон фарқ мекунад. Нависанда таъсири навиҳои рӯзгорро дар хислати ин зан хеле мушоҳидакорона нишон додааст. Вай ҳамин гуна рӯҳияи ҷавонзанони давраи мушаххасро таҷассум мекунад.

Фазлиддин Муҳаммадиев бо усули комилан нав – дар қиёси «Одамони кӯҳна», ки бо аъмолшон ҳанӯз кӯҳнаву нодаркор нашудаанд, сарнавишти Оишаи ҷавонро тасвир мекунад. Қалами нозуки нависанда пайванди маънавиеро, ки миёни фарзанди замони худ- Оиша ва «Одамони кӯҳна» ҳаст, хеле амиқ муҷассам мекунад. Дар ин оина мо мебинем, ки Оиша зани комилан аз бандҳои суннатӣ озод буда, ба доираи назари васеъ, дарахти комил, зеҳни тез ва андешаи солим дар ҷомеаи ҷойгоҳ ва нақши муҳим дорад. Ин зан низ мисли «Одамони кӯҳна» машраби олий дорад, аз муросокорӣ дур буда, ҷавонзани фаъолу серҳаракат аст. Вай роҳи ҳақ мепоёнд ва ҳақиқатҷӯй аст. Ба ҳаводисе, ки дар муҳити ҷомеа ҷараён дораду ба пешрафти он монев мешавад, назар ва мавқеи ислоҳгар дорад. Нависанда бо офариниши ин образ ба мақоми нав ва дар таҳаввули занро дар ҷомеаи тоҷикони солҳои шастаъӣ мекунад.

Таҷрибаи эҷодии Фазлиддин Муҳаммадиев дар тасвири симои зан дурустии суҳанони зерини Соҳиб Табаровро таъкид мекунад, ки ҳанӯз соли 1988 дар мақолаи «Ифтихори халқи тоҷик» навишта буд: «аз рӯи осори бебаҳои Фазлиддин Муҳаммадиев, ки имрӯз дастраси аҳли ҷамъият мебошад,

чигунагии кудрати эҷодии нависандаро, ки он дар ҷустуҷӯ, безобитагӣ беқарорӣ, дар муҳолила ба бисёр ҳодиса ва воқеаҳои хурду калони гирду атроф, оламу одам, муносибатҳои шахсу коллектив, фард ва ҷамъият, ҷаҳони васеъу беканори табию иҷтимоӣ ва монанди онҳо зоҳир мегардад, равшан муайян кардан мумкин аст. Тамоми ҷустуҷӯ ва кофтуковҳои ғоявӣ-бадеӣ, адабӣ-услубӣ, ҳамаи даҳолати бевоситаи нависанда ба муаммо, масъала ва ҳодисаҳои мухталифӣ серзиддияти зиндагӣ, ки аввалҳо бо ғаъолияти журналистии Фазлиддин Муҳаммадиев алоқаманд буданд, наметавонистанд нависандаро то ба дараҷаи кашшофи асили мавзӯ ва муаммоҳои заруритарини адабӣ-бадеӣ, ихтирои образ, тип ва характерҳои барҷастаи адабӣ, махсусан типу характерҳои фаромӯшнашавандаи миллӣ, сабку услуби эҷодии фардӣ ва монанди онҳо наоранд» [1, 166].

Ҳамин тамоюли фикрӣ, ки моҳияти аслии тафаккури аслии нависандаро муайян мекунад, барои кашфи шахсияти занҳои гуногунсирӣ дар дигар қиссаҳои мусоидат намудааст. Аз ҷумла дар қиссаи «Варта» дар баробари образҳои мусбати занон – Нигор, Райҳон, Люлка симои манфии зани ҷоҳу молпараст ва кинтуз – Садаф хеле барҷаста тафсир шудааст. Нависанда бо тасвири ҷеҳраи манфии инсонии ин зан бар ин таъкид дорад, ки агар дар ҷомеа муҳити солими тарбия маҳаки эътибор набошад, озодии комил метавонад боиси нобудии наҷобати занона гардад, ки бар муҳаббат, шафқат, ростӣ, ифғат ва назокат асос ёфтааст. Бебандубории муҳити ҷомеаи солҳои ҳафтаи асри гузашта ҳамин гуна занони манфиатҷӯ ҷизпараст ва ишратпарастро аз зиндагӣ ба майдони адабиёт овард.

Нависанда дар ташреҳи бадеии омилҳое, ки ба пешрафти ҷомеа монеъ мешаванд, аз оғози ғаъолияти эҷодии назари мушаххас дошт. Бинобар ин бисёре аз симои занони осори ӯ нақше ё нусхае аз воқеияти сарнавишти занони он рӯзгор дошта, моҳиятан барои имрӯз низ хидмати маърифатбахшӣ доранд. Дар ин боб мушоҳидаи зерини адабиётшинос Абдуҳолиқ Набиев ҷолиби диққат аст. Вай менависад: «Диққат диҳед, хонандаи мактаби миёна Заррина дар иртибот бо иштирок ба маросими

худааш, ки бибиаш Иқболхола ба муносибати ба синни 63- солагӣ расидан баргузор карданӣ аст, ба Юсуфзода чӣ гуфтани аст: «Медонед –ку ман комсомолка ҳастам . Чӣ кор кунам, дар ҳавлӣ монам ё ба ягон ҷой баромада равам?» Юсуфзода хеле дер ба таги гап сарфаҳм рафта маслиҳат додааст, ки комсомолка бояд дар хона монад ва бомаҳорат «ташвиқоти зиддинӣ» низ барад. Дар ин кори аз ташвиши Заррина пайдост, ки ӯ дар баробари масъулияти узви комсомол буданаш тарс аз он дорад, вагарна иштирок дар маърака барояш саволе ба миён намеовард. Юсуфзода, дар дами аввал, пурсиши Зарринаро зиёдатӣ медонад ва фақат баъди ба «таги гап сарфаҳм» рафтан, аз мавқеи «хушёрӣ идеологӣ» ба аъзои комсомол маслиҳат додааст. Яъне, нависанда дар ин маврид хеле нозук побанди вазъи мураккабе будани иштирокдорони асарро махсус таъкид мекунад, ки умуман ба шароити он давру замон хос буд» [5, 151]. Ба ин маънӣ, яке аз тарзҳои бархурди Фазлиддин Мухаммадиев бо шахсияти зан, мавқеи идеологии ӯ дар ҷомеа мебошад. Дар ин равиш мо ду типи зан – яке хурофотпарастӣ пойбанд ба оинҳои кӯҳна, дигаре ҳозиразамони навназар ва гоҳе саҳт сиёсатиро мебинем, ки Иқболхола ва Заррина намоди ҳамингуна чехраҳои занона аст.

Фазлиддин Мухаммадиев дар тасвири чехраи занони озоду пешқадам ба решаҳои иҷтимоии ҳаводисе, ки боиси тазйифи ҳуқуқи зан ва пешрафти он шудааст, диққат додааст. Дар қиссаи «Зайнаббӣ» дасти даҳлати мутаассибон ба сарнавишти зани равшанбин - Зайнаббӣ хеле дақиқ нишон дода шудааст, ки қурбони таассуб ва кӯтоҳбинӣ мегардад. Чунонки ҳуди нависанда таъкид кардааст, қиссаро дар асоси ҳуҷҷат ва хотираҳо доир ба ҳаёт ва фаъолияти Зайнаббӣ Қурбонова навиштааст [6, 193]. Қисса роҳи зиндагии кӯтоҳ, вале бобаракати як нафар зани равшанфикрро, ки шаби 22- уми июли соли 1926, баъди он ки дар маҷлиси комитети иҷроия, ки зери роҳбарии Зайнаббӣ Қурбонова мегузарад, қарори тақсмоти заминҳои бойҳо қабул мешавад, душманони соҳти нав ба хонааш даромада ӯро қатл мекунад, таҷассум мекунад [4, 40].

Фазлиддин Мухаммадиев аз зумраи нависандагоне буд, ки ба равиши таҷаддудхоӣ дар ҷомеа саҳт гароиш дошт. Аз ин мавқеъ вай хостори пешрафти занон, муносибатҳои солими оиладорӣ ва

мухити холӣ аз таассубу манфиатхоҳӣ буд. Дидгоҳи ӯ оид ба мавқеияти зан дар қиссаи «Шоҳии япон» чунин баён шудааст: «Занро дӯст доштан, иззаташро ба ҷо овардан шарт аст. Хусусан дар ин замона, ки зану мард дар ҷамъият баробар кор мекунанду қисми гаронтари заҳмати рӯзгор ва ташвишҳои бачакалонкунӣ дар зиммаи зан аст» [3, 368].

Дар қиссаи «Шоҳии япон» шахсияти занон аҳамияти меҳварӣ доранд. Робия – зани акаи Барака тимсоли модар ва ҳамсари меҳрубон аст, ки ин хислати ӯ ба арӯси фарзандаш - Гулбахор низ бетаъсир нест. Судя Нисо Ҷонибекова, ки «зани хушсурату баландболо, зани бисёр соҳибфаросат» [3, 391] аст, аз чехраҳои дигари қисса ва таҷассумкунандаи воқеияти ҷомеаест, ки даступои занро барои пешрафт боз медорад. Дар қисса робитаҳои оилавии хонадони акаи Барака бо миллатҳои дигар дар мисоли Элзахола ва духтари «хушрӯ» - и ӯ Сабина воқеъбинона ва бо ҳадаф тасвир шудааст, ки ифодагари вазъи ҳузури занони «бегона» дар ҷомеаи тоҷикон буда, таҷассумгари ғояи дӯстиву рафоқати инсонҳо сарфи назар аз миллату наҷод мебошад.

Он чӣ нависанда дар тафсири бадеии ин мавзӯ дунбол мекунад таблиғ ва таъкиди ғояи шинохти хилқати занаст, ки ҳам ҷанбаи манфӣ ва ҳам мусбат дошта, ҳадафаш таъсир ба зехнияти хонандагон барои ибратгирист. Ин ҳадаф аз тарзи тафаккури нависанда, ки гароиши сахте ба низоми синфӣ ва идеологии Шӯравӣ дошт, бармеояд. Аз ин мавқеъ, зан дар осори ӯ хатти меҳварии иҷтимоӣ дошта, то ҷое сиёсат раванди фаъолияти ӯро зерин таъсир медорад. Бо вучуди ин, ҷустуҷӯҳои адибони дигар дар ин замина таъсири мусбат гузоштааст.

Китобнома:

1. Бақозода Ҷ. Ҳиссиёти оӣ ё сохта? –Нависанда ва идеали замон./ Ҷ. Бақозода. – Душанбе: Адиб, 1987. – С. 101 – 109.
2. Marjorie Boulton: The Anatomy of thenovel. – London, 1975. – p.21
3. Муҳаммадиев Ф. Сози мунаввар. / Ф. Муҳаммадиев. – Душанбе: Ирфон, 1969 – 274 с.

4. Набавӣ А. Мақоми Фазлиддин Муҳаммадиев дар ташаккули насри ҷадиди тоҷик. Ҷусторҳо ва ибтикорот дар наср. / Абдуҳолиқи Набавӣ. – Душанбе: Адиб, 2009 – С. 143-164.

5. Табаров С. Бақонокии мактаби эҷодии Ф. Муҳаммадиев. Ҳаёт, адабиёт, реализм. Китоби 5. / Соҳиб Табаров. – Душанбе: Адиб, 1989. – С.177 - 188.

6. Табаров С. Ифтихори халқи тоҷик. –Ҳаёт, адабиёт, реализм. Китоби 5. / Соҳиб Табаров. - Душанбе: Адиб, 1989. – С. 156 – 177.

СИМОИ ЗАНОН ДАР ҚИССАИ МУОСИРИ ТОҶИК

(Дар мисоли эҷодиёти Фазлиддин Муҳаммадиев)

Он чӣ нависанда дар тафсири бадеии ин мавзӯ дунбол мекунад табиғ ва таъкиди ғояи шинохти хилқати зан аст, ки ҳам ҷанбаи манфӣ ва ҳам мусбат дошта, ҳадафаш таъсир ба зехнияти хонандагон барои ибратгирӣ. Ин ҳадаф аз тарзи тафаккури нависанда, ки гароиши саҳте ба низоми синфӣ ва идеологии Шӯравӣ дошт, бармеояд. Аз ин мавқеъ, зан дар осори ӯ хатти меҳварии иҷтимоӣ дошта, то ҷое сиёсат раванди ғайриқонунии ӯро зери таъсир медорад. Бо вуҷуди ин, ҷустуҷӯҳои адибони дигар дар ин замина таъсири мусбат гузоштааст.

Вожаҳои калидӣ: Муҳаммадиев Ф., образи занон, повести муосири тоҷик, сохтори иҷтимоӣ.

ОБРАЗ ЖЕНЩИНЫ В СОВРЕМЕННОЙ ТАДЖИКСКОЙ ПОВЕСТИ

(на материале творчества Ф. Мухаммадиева)

Когда писатель приступает к художественному изображению образа женщин - это и есть в какой – то мере определение и пропаганда самой сути женской натуры, её иллюзий как положительные, так и отрицательные. Здесь превалирующую роль играет собственное мышление самого писателя, тесно связанное с общественным строем и советской действительностью. По этой причине женщина в произведениях прозаика была тем стержнем, на котором в той или иной степени сказались влияние политической обстановки страны. Однако,

взгляд Мухаммадиева на женщин сформировался далеко не без положительного влияния других его современников.

Ключевые слова: Мухаммадиев Ф., образ женщины, современная таджикская повесть, общественный строй.

**THE IMAGE OF WOMEN IN CONTEMPORARY
TAJIK STORY**

(on the basis of F. Mukhammadieva)

When a writer begins to describe the artistic image of the image of women as a kind of the definition and promotion of the very essence of female nature, illusions, and positive and negative Strahan. Here the dominant role played by the writer's own thinking, which is closely linked with the social order and the Soviet reality. For this reason, a woman in the works of prose was the pivot on which to some extent was influenced by the political situation of the country. However, creative pursuits and other writers were at a positive influence.

Keywords: Muhammadiev F., the image of women, modern Tajik story, the social order.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шоева Н. – муаллими калони кафедраи забонҳои тоҷикӣ ва русии Донишгоҳи техникии Тоҷикистон, номзади илми филология, тел.: +992 93 754 62 54, e-mail: idiiev64@mail.ru.

Сведения об авторе: Шоева Н. – старший преподаватель кафедры таджикских и русских языков Таджикский технический университет, кандидат филологических наук, тел.: +992 93 754 62 54, e-mail: idiiev64@mail.ru.

Information about the author: Shoeva N. is a senior teacher of Department of Tajik and Russian Languages Tajik technical University, candidate of philological sciences, phone: +992 93 754 62 54, e-mail: idiiev64@mail.ru.

ТАРАННУМИ СУЛҲУ ВАҲДАТИ ТОҶИКОН ДАР ШЕЪРИ
УСТОД ЛОИҚ ШЕРАЛӢ

Шоев Абдуҳамид Абдунабиевич

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Устод Лоиқ Шералӣ (1941-2000) шоирест, ки бо қадамҳои устувор ба адабиёти солҳои 60-и тоҷик ворид шуда, бо осори арзишманду мондагори худ набзи каломи бадеъро моҳиятан, тағйир дод. Аз тарафи дигар, вай анъанаҳои рокиди дар қайди сиёсати вақт мондаро ба таҳрик овард.

Аз ҷумла, писандидатарин жанрҳои адабӣ, ғазал, қасида, рубой, дубайтӣ ва ғайра, ки аз дафтари шеъри ҳамзамононаш ба нудрат ёфт мешуд, зи нав тавон бахшид. Афкори миллиро дар шеъраш густариш дод. Вай ҳеҷ гоҳ пеши касеву хасе дасти тамаъ набурда ва завқу истеъдоди эҷодияшро пайбанди сиёсатбозиву ҷоҳталабӣ накардааст. Шоир халқу Ватани худро хеле зиёд дӯст медошт ва хизматашро қарзи ҳамешагии хеш медонист ва дар ин роҳ тамоми ҳастиашро бахшид.

Халқи адабпарвари тоҷик ба фарзанди шоири худ муҳаббат, самимият ва эҳтиромро қоиладар мебошад. Аз ҳамаи ин шоири донишманду огоҳ илҳом гирифта, ба имрӯзу ояндаи миллат бетараф набуд.

Устод Лоиқ он ҷунонки аз ашъораш ва таълифоти дӯстон, ҳамсафон ва алоқамандонаш меҳонем, шахси озоду озодиписанд будааст ва шояд яке аз сабабҳои дар маҳдудаи сиёсати шӯравӣ гирифтаи нашудани вай дар ҳамин низ бошад, ки ҳамеша ғояҳои миллиро дар эҷодаш пайгирӣ мекарду халқи худро дар озодӣ дидан меҳост. Вақте 9-сентябри соли 1991 Тоҷикистон истиқлолият ба даст овард, устод Лоиқ аз аввалинҳо шуда, онро падидаи нек ва ормони ҳамешагии тоҷикон ба қалам дода, ҳамагонро самимона муборакбод намудааст:

Навиди роҳату шодӣ муборак!

Умеди хонаободӣ муборак!

Ало, эй тангмайдон миллати ман,

Туро даъвои Озодӣ муборак!

Ва:

Хуҷаста бошадо иқболи тоҷик!

Ба парвози навин шаҳболи тоҷик!

Гар истиқлолаш истиқбол дорад,

Ҳумоюн бод истиқлоли тоҷик!

Ва:

Дилу ҷонам фидои номи тоҷик!

Ки пайдо шуд яке паймони тоҷик!

Ба ҷои ҳайкали Ленин, ало халқ,

Пай афкан пайкари армони тоҷик [3, 204]!

Бо ҳамин андешаҳои нек устод Лоиқ ба Истиқлолияти тоҷиконро тараннум карда, марому мақсади миллигароёнаи худро, ки пештар аз ин дар ашъораш зухур карда буд, тақвият бахшид.

Аммо дере нагузашта ғоҷиани бузурге миллати тоҷикро домангир шуд, ки ба ҳастии як миллати таърихан куҳан ва нав ба истиқлолрасидаро таҳдид мекард. Устод Лоиқ чун шахси огоҳ, эҷодкор ва шоири миллат аз оқибатҳои бади ин ғоҷи, ки пеш аз ҳама ба давлату давлатдорӣ ва истиқлоли миллӣ таъсири манфӣ дошт, бетараф набуда, дар ғами миллат буданро сидқан аз ҳаммиллатони хеш тақозо кардааст:

Дар ғами номуси миллат

Камтарин тоҷик агар чун ман бисӯзад,

Аз фурӯғи рӯзи миллат

Бемухобо хонаи душман бисӯзад!

Баҳри истиқлоли миллат

Камтарин тоҷик агар чун ман бисӯзад,

Аз тулӯби фоли миллат

Решаи манҳуси Аҳриман бисӯзад!

Дар раҳи фардои миллат

Камтарин тоҷик агар сидқан бисӯзад,

Бо сару савдои миллат

Кошкӣ, эй кошкӣ чун ман бисӯзад [3, 48]!

Чунонки мебинем, фоҷиаи миллат фоҷиаи шоир, дарди миллат дарди шоир буда, ўро саҳт нигарон кардааст. Ин ҷо шоир ба ҳамватанонаш хитоб карда, ки дар чунин ҳол нангу номуси миллат, истиқлолият ва фардои онро ба дасти қувваҳои аҳриманӣ нагузоранд, «ба сару савдои миллат» бошанд ва ба худ оянд. Ҳамаи ин ба ҷаҳони моддӣ шоири миллат Лоик Шералӣ таъсири худро гузошта, ўро дилгиру озурдахол намуда буд:

Ғарқи дарёи ғамонам, роҳи ободӣ, қуҷоӣ?

Як қалам шаққу ғумонам, роҳи ободӣ, қуҷоӣ?..

Ҳиммате, эй қорвонкаш, то мабодӣ қорвонқуш

Аз ҳалокат деҳ амонам, роҳи ободӣ, қуҷоӣ [3, 101]?

Шоир бо таассуфу ҷусторҳои ноҷиёна роҳи наҷоту ободиро танҳо дар сулҳу дӯстӣ ва ваҳдату якдилӣ ва ҳусни тафохум дарёфта, миллати ҷабрдидаи худро ба ин роҳ даъват кардааст,

Миёни мову ту ваҳшат набошад,

Ғуноҳе муҷиби нафрат набошад.

Илоҷи иллати носури миллат,

Ба ҷуз ваҳдат, ба ҷуз ваҳдат набошад [3, 173],

ки меҳвари ин мухтасар аст.

Пас аз кашмакашиҳои бемаънӣ ва низоъҳои миллатқуш ҳалқи тоҷик дар муддати на чандон тӯлонӣ ба афкори фарзонагони хеш аз ҷумла Лоик, ки аз рӯзҳои аввал оҳанги созандагӣ ва ягонагиро тараннум мекард, ҳамоҳанг гардид ва бад-ин васила фарҷоми неки роҳ оҳиста-оҳиста намоён шуд. Устод Лоик ба ҳалқи худ хитоб мекунад, ки «беҳтарин дороии мо – миллати мо, ваҳдати мо асли мост» ва мо бояд барои он талош дошта бошем онро аз дасти «сад раҳзан» бираҳонем ва соҳибони ҳақиқиаш гардем:

*Махзани мо-миллати мо, ваҳдати мо, асли мост,
Лек з-он махзан, ки бошад моли сад раҳзан, чӣ суд [3, 92]?*

Устод бовар дошт, ки рӯзе ин миллати соҳибмахзан, соҳибмаърифат ва соҳибтаъриху соҳибхирадаш ба худ омада, паи ободиву осоиш шуда, ҷанги пурнанги миллаткушро аз хеш дур мекунад ва дӯстро аз душман фарқ менамояд ва аъмоли бахаторафтаро ба ислоҳ меорад. Ба ин хотир, ӯ аз ин хокбум, ки ба қавли ҳудаш:

*Ҷон ба қурбони ту, эй меҳани хунинкафам,
Будӣ байтушиарафам, гаштай байтулҳазанам.
Душманат чор тараф аҷнабию хонагиянд,
Тани танҳо ба чӣ ниру сафи аъдо ишканам?
Дӯст душманнасақу душмани ту дӯстнамост,
Рост гӯям, бипаронанд зи чашму даҳанам [3, 90],*

ба ҷое фирор накардааст [1, 15].

Зеро ӯ худро бе ин сазамин тасаввур карда наметавонист ва ҷавҳару пояи инсонии ҳуду ҳамватанонашро маҳз дар ин ҷо, дар ватан, дар Тоҷикистони азиз дидааст. Дар он лаҳзоти мушкилу ҳузновар, ки душманони аҷнабию хонагӣ ҳукми қатли ватанро карда буданд, дили пурэхсоси шоири огоҳу ояндабинро нолон ва дидаашро пуроб намуда буд:

*Гирям аз он ки туро ҳукм ба куштан карданд,
Эй ту ҳам появу ҳам мояи инсон буданам [3, 90]!*

Дар вақеъ, ҳамаи аркони шахсияти инсон ба ватан марбут аст ва берун аз он ҳеҷ. Шояд паҳлӯҳои дигари он ҷои дигар падид ояд, вале паҳлӯҳои маънавии он танҳо ба зодгоҳ, ки маҷмуан, ватан ном дорад, саҳт вобаста мебошад. Дар ин маврид устод Лоик бисёр хуб фармуда, ки:

*Ҳар чӣ дорам дар ин ҷаҳон Ватан аст,
Ватан асту мадори ҷону тан аст [3, 108].*

Биноан, ватан барои ҳар шахси соҳибхирад азизу гиромӣ ва ивазнашавандааст ва ба қавли шоири ватандӯстӣ мо, бехтарин «дороии ҷаҳон» ва «мадори ҷону тан» мебошад. Ин вижагиҳо шабоҳату ҳаммаъноии ватану модарро тақвият додаст, ки дарёфти навест, дар шинохти мафҳуми Модар-Ватан. Ба маънии дигар шоир мафҳуми мазкурро чунин ба қалам дода:

*Ёрон ҳама ҷо, вале Ватан дар як ҷост,
Ҳар санги Ватан мисоли ҳайкал зебост.
Олам ҳама ҷо азиз, лекин бар ман,
Модар яктост, Тоҷикистон яктост [2, 282].*

Бо ин афқору қазовати солим шоир мафҳуми модарзаминро низ талқин менамояд ва ҳисси гуманистии худро ошкор месозад, вале дар паҳнои сайёраи ҳаёт, Ватан-Модар-Тоҷикистонро аз ҳама азизтар донистааст. Зеро модар ва Тоҷикистон ягонаанд ва онҳоро дар ҷои дигар пайдо кардан мумкин нест.

Он чунонки дар фавқ ишора рафт, устод Лоик дар замони ҷанги шахрвандӣ, аз хоки Ватан, агарчи мушкilotи зиёде дошт, берун нарафтааст. Шоир сарзаминеро, ки дар замони амну осоиш ёро бо сад нозу неъмат парварда, шахсияташро ташаккул ва рушд дода, «Лоиқи замон» гадонида буд, наметавонист дар вақти нооромӣ ва «кафани хунин» дар тан доштани тарк кунад. Бинобар ин, бар ивази ҷонаш ҳам бошад, сулҳу якпорчагиашро орзу мекард ва баҳри амалӣ шудани он чизеро дарег наметодид. Ӯ дар ашъори худ борҳо ба дастандаркорони ҷанг - «камондорон» хитоб карда, ки аз баҳри ҷанги миллаткуш гузаранд ва миллатро дар амон гузоранд. Аз ҷумла, дар шеъри «Илтиҷо аз камондорон» ин маъниро бо як эҳсоси баланди ватандорӣ чунин ба қалам додааст:

*Камонмардон!
Камон аз дуи бигзоред,
Ба ёди қуштагони хештан хомӯи бигзоред!
Ки аз тири заминиву ҳавоитон*

*Ҳавои зиндагимон нест.
Зи барқи тиратон шабҳо
Сафои зиндагимон нест.
Ҳама тире, ки андар тирдон доред,
Ба қалби ман бияндоzed,
Ба қони ман фурӯрезед,
Ҳамин як қалби ман омоҷгоҳи тиратон бошад,
Валекин қони мардум дар амон бошад.
Агар як ман бимирам, ҳеҷ боке нест,
Фардо Модари тоҷик
Ҳазорон Лоиқи лоиқтаре аз ман биёрад боз... [3, 37]!*

Ин ҷо шоир фидоии миллат будани худро бори дигар садоқатмандона ба миён гузоштааст. Ба ин нигоҳ накарда ӯ аз миллати фарҳангсолори худ фарзандони асилро, ки дорои хасоили закркардааш бошанд, умедвор шудааст. Ин нишонаи миллатшиносӣ, раиятдӯстӣ ва хоксорию ҷавонмардӣ ва ба ояндаи насли миллати тоҷик нигоҳи нек доштани шоир аст.

Он рӯзҳои хубе, ки устод Лоиқ шоирона дар ҳақи халқи худ орзумандона тараннум мекард, фаро расид. Гуфтушуниди байни тоҷикон ба марҳилаҳои самарабахши худ наздик гардида, муждаи тафохум, якдилӣ, ваҳдат ва баҳамоиро фароҳам овард.

Дар идомаи як ғазали зебо шоир ҳодисаи тазодро шарҳ дода, мегӯяд, ки «ин ҷо тазоди наздикшавии тоҷик ба тоҷик, тазоди вақт аст». Тоҷик набояд зи ҳам дуру тазоде дар миён дошта бошад:

*Тазод ин ҷо, тазоди вақт ҳам ин ҷост,
Ки бо тоҷик тоҷик мешавад наздик [3, 150]!*

Шоир дар байти баъдӣ чун шоҳиди вақеа таъкид мекунад, ки тоҷикон вақте ба ҳамдигар оғӯши дӯстӣ ва ҳамдигарфаҳмию тафохумро кушоданд, ҳамагон дар вартаи ҳалокат гирифтор буданд:

*Ба ҳам оғӯш бикишоданд дар он соат,
Ки тоҷик буд андар вартаи муҳлик [3, 150].*

Ба таъкиди устод Лоик тоҷикон дарк карданд, ки дар таърих чунин ҷанге набудааст. Ҳамчунин донистанд, ки таҳриқгари он кӣ будааст!? Пас аз ин «бародарвор» роҳи наҷотро ҷустанд, то фардоиёро аз ин амали нанговару миллаткуш бираҳонанд. Ин оғози сулҳи тоҷикон, ки ояндаи осудаю пурнури халқро таъмин хоҳад кард:

*Чу донистанд к-андар арсаи таърих
Набуда ҳеҷ ҷанге инчунин муҳлик,
Чу донистанд к-андар паҳнаи гетӣ
Кӣ будасту кӣ дод ин ҷангро таҳриқ,
Бародарвор роҳи нурро ҷустанд,
Ки фардоро раҳонанд аз шаби торик.
Кунун оғози сулҳ асту рафоҳи халқ,
Бувад ояндаи пурнурамон наздик [3, 150]!*

Устод Лоик дар ин ғазал марҳилаи бисёр хассосу пурҳаяҷони миллатро дар замони ҷанги шаҳрвандӣ ба риштаи тасвир кашидааст. Вақте ки ба таърихи сипаришудаи ин солҳо назар мекунем, дармеебем, ки тоҷикон то ба сулҳу ваҳдат расидан чӣ қадар монеаҳо, азҳамгурезиҳо, сарпечихо, манишҳои бесуд, аз ҳам гузаштанҳо ва дар маҷмӯъ, талафоти бузурги моддӣ ва маънавиро паси сар кардаанд. Шоири дардошноӣ мо ҳамаи инро ба як шуру шавқӣ ба худ хос ва эҳсоси баланди ватандорӣ баён карда, ки бисёр равон, самимӣ, табиӣ ва ҳақиқӣ баромадааст. Метавон гуфт, ки ин ғазал дар асли муҳтавои худ баробар ба як асари таърихист. Зеро шоири огоҳ бо ишораҳои сабуку нишонрас ва амиқу таърихӣ тавониста, ки марҳилаҳои гуфтушуниди тоҷиконро аз соли 1992 то соли 1996 баён кардааст.

Соли 1997 барои мардуми ҷангзада ва азияткашидаи мо, соли пурфайз буда, он дар таърихи миллат ба нақшҳои заррин сабт шуда, дарси ибратомӯзи фаромушнаванде бахри имрӯзиёну ояндагон хоҳад буд. Ин рӯйдоди бузургро, пеш аз ҳама, Лоик Шералӣ бо боварии катъӣ, азми

мардонагии фарзонагону соҳибназарони миллат, ки рӯ ба ваҳдат оварданро ҳамаҷониба дарк карда буданду роҳи наҷоти миллатро дуруст дарёфт намуда буданд, хеле зебо ва бо эҳсосоти баланд ба қалам додааст. Вай дар ғазали «сулҳи деринтизори худ», ки бо санъати тазод дар мафҳуми ҷангу сулҳ тарҳрезӣ шудааст, сулҳро «рахми Парвардигор ва нури ӯ» доништааст:

*Раҳми парвардигори мо омад,
Нури ҳақ бар диёри мо омад [3,151].*

Мо тоҷикон ба сулҳ наздик шудем ва онро оқибат ба даст овардем. Таърих ёд надорад, ки низои байниҳамдигарӣ, дар як муддати кӯтоҳ ба сулҳу осоиш расида бошад. Шоир дар идомаи ғазал барои ифода кардани моҳияти ҷангу сулҳ дар ҳар мисраъ калимаву ибора ва таркиби ҷолиберо манзури хонанда намудааст, ки аз хондани онҳо кас ба вачд меояд. Аз ҷумла, ӯ ин ҷангро «ҷанги бунёдсӯз, вазнинкунандаи зиндагӣ, нодору гадокунандаи мардум; ҷои тирборон, ахтари наҳс, сари хазонфишон, зору низоркунандаи одамон» ва ғайра доништааст, ки ҳақиқати бебаҳсест дар хусуси рӯзгори мардуми ҷангзада, ба вижа зиндагии онрӯзаи миллати мо.

Дар баробари ин, шоир сулҳро ба як хушӣ ва эҳсоси хоса тараннум карда, онро дар муқобили ҷанг «бунёдкор, хотифи зиндадор, фурсати шоҳкор, Юсуфи дилфикор, фотиҳа бар мазор, тири барор, ахтари саъд, гулфишони баҳор, нангу ному виқор, вақти ҷуду нисор ва сулҳи деринтизор» ба қалам додааст, ки ҳамагӣ қобили қабул ва дорои арзиши адабӣ, илмӣ ва эстетикӣанд. Ин ҷо шоир барои ифшо кардани моҳияти сулҳи бадастомада, халқро ба сӯи ҳаёти шоиста ва расидан ба ҳамаи орзую омоли хеш раҳнамун сохтааст. Дар маҷмӯъ шоир ҷангро ба тамоми паёмдҳои бадаш маҳкум ва сулҳро бо тамоми самарҳои некаш истикбол кардааст. Бо ин ҷангро ба замони гузаштаи дур партофта, сулҳро ба замони ҳозираю оянда созгор ҳисобидааст.

Шоир ҷангро воқеъбинона, «бунёдсӯз» ва сулхро «бунёдкор» маънидод кардааст. Чунки ҷанг то ба ҳол сари касеро сила накардааст ва паёмади он ҳамеша вайронист. Ҷое, ки сулҳу ҳамдигарфаҳмист, он ҷо осоиш ва бунёдкорист. Дар ҳар ду ҳолат ҳам андешаҳои устод Лоик ба воқеият созгор мебошад:

*Ҷанги бунёдсӯзи мо бигзаист,
Сулҳи бунёдкори мо омад [3, 151].*

Зиндагӣ дар замони ҷанги шаҳрвандӣ, бо он ки арзишмандтарин чиз барои инсон аст, қимати худро аз даст дода буд. Ба ин хотир шоир фармуда:

*Зиндагӣ сахттар зи мурдагӣ буд,
Ҳотифи зиндадори мо омад [3,151].*

Манзури шоир аз таъбири «ҳотифи зиндадор» сулҳ аст, ки мардум ба умеди «зиндагии бартар» ба сар мебурд. Ин дар ҳолат, ки ҷанг ҳонаи халқро сӯхта хароб карда, ба бекорю нодорӣ ва маҳрумиятҳои дигар мубтало намуд. Бо расидани сулҳ ҳамаи ин охишта рафъ шуда, «фурсати шоҳкор»-ро фароҳам овард:

*Кӯю барзан пур аз гадоён буд,
Фурсати шоҳкори мо омад [3,151].*

Шоир дар байти навбатӣ талмеҳи хеле зеборо бо танини ҷадид ва корбурди ба худ хос ҳолати миллати тоҷикро, ки аз торикию сиёҳрӯзии ҷанг ҷоеро дида наметавонист, аз омадани сулҳу рафтани торикиӣ дар чашмаш равшанию биной паид омадааст, хеле ҷолиб ба риштаи тасвир кашидааст:

*Пири Канъоно, чаҳми ту равшан!
Юсуфи дилфигори мо омад [3, 151].*

Аз тарафи дигар омадани гурезаҳои иҷборӣ ба ватан ва дидани дидори волидайнӯ ёру дӯст низ аз мадди назари шоир дур нест.

Чунонки дар боло ишора шуд, ҷанг чунин вазъиятест, ки инсони комил ҳеҷ як ниёзи моддӣ ва маънавии худро қонеъ карда наметавонад:

*Мурдаҳо норизо зи мо буданд,
Фотиҳа бар мазори мо омад [3, 151].*

Пас мусаллам аст, ки ривочи ҳама қор ба тинчию оромӣ ва суҳлу осоиш вобастагӣ дорад. Дар байти дигар устод Лоиқ дар «ҷорсӯи тирбон»-и ҷанги шаҳрвандӣ, ки ҳама арзишҳоро ба дулоби худ фуру қашида буд, «яке тири барои мо» ба ҳадафи олии ҳеш - сулҳ расид, гӯён мефармояд:

*Ҷор сӯ буд тирборонҳо
Яке тири барори мо омад [3, 151].*

Бад-ин минвол «ахтари наҳс»-и ҷанг, ки осмони ватанро печонида гирифта буд, бо руҳ намудани «ахтари саъд» нопадид шуд:

*Ахтари наҳс аз сари мо рафт,
Ахтари саъд ёри мо омад [3, 151].*

Ин ҷо шоир аз адабиёти шифоҳӣ, махсусан, нақлу ривоёти халқӣ ва пиндорҳои эшон, ки дар адабиёти соҳавӣ шугун ном буда мешавад, маънӣ ҷустааст. Ҳамчунин ин маънӣ дар ашъори устод Рӯдакӣ ва баъд мавриди таваҷҷуҳ қарор гирифтааст, ки марҷааш ҳамоно адабиёти шифоҳист.

Дар пиндори мардум руҳ намудани баъзе ситораҳо дар осмони дунё аз ҷумла, ситораи думдор, ки мувофиқи гардиши худ дар фурсату вақти муайян падида мешавад, нигаронкунанда ба ҷилва омадааст. Ба ин маъно: «Ҳазорон шуру шар аз кавкаби думдор бархезад»-гуфтаанд. Манзури шоир бо вучуди ин, «ахтари наҳсу ахтари саъд» моҳиятан

чангу сулҳ аст. Дар идомаи байти фавқ шоир байти зайлро бо хазонфишони чанг ва гулфишони сулҳ, ки яке нимоди нестӣ ва дигаре нимоди самар аст, иброз медорад:

*Аз сари мо хазонфишон бигзаит,
Гулфишони баҳори мо омад [3, 151].*

Устод Лоиқ чунонки дар боло ишора рафт, сарзамини камзамину кӯҳсори Тоҷикистонро хеле гиромӣ медошт. Ҷое ба эҳтироми устод Айнӣ ва Турсунзода аз кӯҳсору обшори ин сарзамини биҳиштосе ёд карда, маҷмӯан ҷовидонагии онҳоро дар ҳамбастагӣ бо ин табиати зебо таманно кардааст, ки шаҳодати меҳри бепоёни шоир ба арзишҳои моддӣ ва маънавии ватанаш мебошад:

*Ёдгори Айниву ин кӯҳсорон зинда бод!
Шеърӣ Турсунзодаву ин обшорон зинда бод [2, 344].*

Ин ду абармарди таърих, ки ҳамсони қуллаҳои кӯҳсори сарбафалаккашидаи тоҷикон эътибор доранду намоди омӯзандаи сарбаландиву виқор ва нангу номи миллат маҳсуб меёбанд, аз ҳаммиллатони хеш сипосу эҳтироми бештареро интизор доштанд. Барои ин устод Лоиқ аз номи миллат аз ҳамаи бузургонамон бахшиш пурсидааст:

*Кӯҳсоро, бибахш пастии мо,
Нангу ному виқори мо омад.
Ҳоли зору низори мо бигзаит,
Вақти ҷуду нисори мо омад [3, 151].*

Дуруст фармудаанд, ки гузаштаре надонида, имрӯзу ояндаре соҳтан душвор аст. Дар воқеъ, миллати тоҷик як муддати муайян ба гузаштаи худ безътиной кард ва дороиҳои моддию маънавии худро ба қадраш нарасида, бегонаситой намуд, ба «ба ҳоли зору низор» гирифтӣ шуд. Инак, бо омадани сулҳ ҳамаи ин дар қанор монд ва «вақти ҷуду нисор» даррасид:

*Чанги девонавори мо бигзаит,
Сулҳи деринтизори мо омад [3, 151].*

Афкори омӯзандаи устод Лоик Шералӣ моро ба хулосае меорад, ки ба қадри сулҳу ваҳдат, истиклолияти давлатӣ ва ҳамаи сарватҳои моддию маънавии худ бирасем; ҳурмату эҳтироми ҳамдигарро ба ҷо орем, аз маҳалчигиву маҳалгарой дур бошем, манфиатҳои миллатро аз манофеъи шахсӣ боло гузорем, аз беганопарастӣ ифротгарой канораҷӯӣ кунем, сухани созанда дошта бошем, пояҳои сулҳу ваҳдат, дӯстиву рафокатро устувор намоем ва давлату миллати худро аз ҳама гуна таҳдиду хатарҳои дохиливу берунӣ эмин нигоҳдорем.

Китобнома:

1. Турсон, А.Н. Ҳамин як қалби ман оморҳои тиратон бошад (Зикри хайри дӯсти ҳамнаслу ҳамсилкам Лоик Шералӣ) / А.Н. Турсон, // Марсияи хуршед. Таҳияи Сафар Абдулло. - Москва, 2001.-352 саҳ.
2. Шералӣ, Л. Куллият. Иборат аз ду ҷилд. Ҷилди 1 ашъор. Мураттибон: Б. Алавӣ, Р. Лоикзода, муҳаррир М. Акбарзод. /Л. Шералӣ. -Душанбе: Адиб, 2008.-560 саҳ.
3. Шералӣ, Л. Фарёди бефарёдрас. Маҷмӯаи ашъор./ Л.Шералӣ. -Душанбе: Адиб, 1997.-240 саҳ.

**ТАРАННУМИ СУЛҲУ ВАҲДАТИ ТОҶИКОН ДАР
ШЕЪРИ УСТОД ЛОИК ШЕРАЛӢ**

Дар ин мақола воқеоти солҳои 90 то соли 1997, ба сулҳу ваҳдат расидани тоҷикон дар мисоли ашъори Лоик Шералӣ мавриди баррасӣ ва омӯзиш қарор гарифтааст, ки натоиҷи он ба ҳамаи олоқамандони адабиёт муфид хоҳад буд.

Калидвожаҳо: сулҳ, ваҳдат, чанг, шеър, байт, шоир, Лоик Шералӣ, миллати тоҷик, таърих.

**ВОСПЕВАНИЕ МИРА И ЕДИНСТВА ТАДЖИКОВ В
ЛИРИКЕ ЛОИКА ШЕРАЛИ**

В этой статье опираясь на творчество Лоика Шерали, проанализированы события 1990-1997-ых годов, а также вопрос достижения мира и единство в стране. Согласно автору результаты данного исследования могут быть полезными, и востребованными в литературных кругах.

Ключевые слова: мир, единство, война, стих, бейт-четверостишие, поэт, Лоик Шерали, таджикская нация, история.

PEACE AND UNITY OF TAJIKS CHANTING IN LOIK SHERALI'S LYRICS

In 1990-1997th the situation and the agreement on Peace and Unity analyzed and studied in this article based on Loik Sherali's lyrics. Materials and results of this study can be useful and in demand in literary environment.

Keywords: peace, unity, war, poem, quatrain, poet, Loik Sherali, Tajik Nation, history.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шоев Абдухамид Абдунабиевич – муаллими кафедраи назария ва таърихи забони тоҷикии ДДОТ ба номи С.Айнӣ, номзади илми филология, e-mail: sayron80@mail.ru.

Сведения об авторе: Шоев Абдухамид Абдунабиевич - преподаватель кафедры теории и истории таджикской литературы Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни, кандидат филологических наук, e-mail: sayron80@mail.ru.

About author: Shoev Abdukhamid Abdunabievich - Lecture of Department of Theory and History of Tajik literature in Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni, candidate of Philological Sciences, e-mail: sayron80@mail.ru.

САӢДИ ВА ӢАӢОНГАРДИ

Беҳрӯзи Забеҳулло

*Ходими илмӣи Маркази мероси хаттии Академияи илмҳои
Ҷумҳурии Тоҷикистон*

Туризм ё худ сайёҳӣ дар дунёи муосир ба як санъати муҳими даромадзо ва судовар табдил шудааст. Имрӯзҳо таваҷҷуҳ ба сайёҳӣ ва бунёди зербиноҳои зарурӣ барои ҷалби сайёҳон аз саросари дунё, баҳши аъзами даромади бархе кишварҳои ҷаҳонро ташкил медиҳад. Бинобар иттилои Созмони ҷаҳонии туризм дар соли 2016 мизони даромади кишварҳо аз санъати туризм дар маҷмӯъ 1200 млрд доллар будааст. Тоҷикистони азизи мо низ ба хотири доштани табиати бикру зебо, ҳавои пок, кӯҳҳои осмонбӯс, сангҳои гаронбаҳо, дарёву рӯдхона ва чашмаҳои софу зулол, гиёҳҳои шифобахш, меваҳои тару тоза, хушкборҳои ширину давобахш, манзараҳои афсунгару дилфиреб, дашту дамани сабзу хуррам, мардумони шоду меҳмоннавоз, фарҳанги бостонӣ кишваре бисёр ҷаззоб барои ҷалби сайёҳон аз саросари олам аст.

Аммо дар мақолаи зер муаллиф мекӯшад, ки ҷойгоҳи сайёҳӣ ва аҳамияти ҷаҳонгардиро дар осори СаӢди – пири ҷаҳонгардони олам мавриди таҳлилу баррасӣ қарор диҳад. Таҳқиқоти адабиётшиносӣ нишон медиҳад, ки тавсифи табиат аз мавзӯоти меҳварии осори шоирони сабки Хуросонӣ будааст. Саромади шоирони табиатгарои аҳди қадим сардафтари адабиёти форсу тоҷик устод Рудақӣ аст. Ба дунболи ӯ шоирони дигаре, ки по ба арсаи адабиёт гузоштаанд ба монанди Фирдавсӣ, Дақиқӣ, Унсурӣ, Манучехрӣ, Фаррухӣ, СаӢди Салмон ва дигарон, мавзӯи васфи табиат ва зебоиҳои онро бо фасоҳату латофату зебӣ, тавсиф қардаанд, ки мо дар ин фурсат аз овардани намунаҳои шеърӣ онҳо худдорӣ менамоем. Дар радифи мавзӯи васфи табиат ва зебоиҳои он, мавзӯи ҷаҳонгардӣ ва сайёҳӣ низ дар адабиёти гузаштаи мо ба таври пурра инъикос ёфтааст. Ҳаштсаду анде сол пеш СаӢдии Шерозӣ сафари

тулонии худро дар “ақсои олам” шурӯъ кард ва пас аз сӣ сол сайру сайёҳат осори мондагоре барои мо ба ёдгор гузошт. Ӯ худ дар ибтидои “Бӯстон” мефармояд:

*Дар ақсои олам бигаишам басе,
Ба сар бурдам айём бо ҳар касе.
Таматтӯъ зи ҳар гӯшае ёфтам,
Зи ҳар хирмане хӯшае ёфтам [2, 13].*

Дар ҳақиқат аз хирмани бобаракати Саъдии ширинсухан метавон дар ҳар мавзӯи дилхоҳе хӯшаи пурборе пайдо кард бахусус дар мавзӯи сайёҳӣ ё худ ҷаҳонгардӣ. Аввалин нуктаи ҷолиб дар ин робита вучуди вожаҳо ва ё истилоҳоти марбут ба санъати туризм дар осори Саъдӣ аст. Дар “Бӯстон”-у “Ғулистон” мо ба роҳати бо вожаҳои монанди *сайёҳ*, *ҷаҳонгард*, *ҷаҳондида*, *хӯшиманд*, *ҳақоиқшинос*, *ҷаҳонгашта*, *донишандӯхта*, *сафаркарда*, *суҳбатомӯхта*, *офоқ* ва *ақсои олам* бармехӯрем, ки далолат бар таваҷҷуҳи Саъдӣ ба ин мавзӯи муҳим дорад. Саъдӣ дар осори худ ҳар ҷо, ки хоста касеро ба некӣ тавсиф кунад аз ӯ, ба унвони *ҷаҳондида*, *сарду гарм чашида*, *хӯшиманд* ва ғайра ном мебарад:

*Ҳақоиқшиноси ҷаҳондидае,
Ҳунарманди офоқгардидае [2, 63].*

Аз нигоҳи Саъдӣ мардуми сайёҳу ҷаҳонгард, афроди огоху бедордил ва муштоқи илму ҳикмат буда, бо ҷаҳонбинии фароҳе, ки доранд барои бани башар хидмат мекунанд. Албатта, сафар кардан дар он замон барои мардони ҷаҳонгард, хатарҳои фаровоне дар пай дошт ва ҳар кас тавон ва ҷуръати қабули ранҷи сафарро надошт. Аз ин рӯ, Саъдӣ барои мусофирону ғарибон эҳтироми баланде қоиладор аст ва дар саросари осораш, подшоҳон ва дигар табақоти ҷомеаро баҳри гиromидошти ҷаҳонгардон ташвиқ кардааст:

*Зи дарёи Аммон баромад касе,
Сафар карда ҳомуну дарё басе.
Араб дидаву турку тоҷику Рум,*

*Зи ҳар ҷинс дар нафси покаш улум.
Ҷаҳонгаштаву донишандӯхта,
Сафаркардаву суҳбатомӯхта [2, 28].*

Аз аҷоиботи рӯзгор ин аст, ки бо вучуди ин ки дар асрҳои миёна мафҳуми тиҷорат ва мусофирату туризм равнаки чандоне надошт, аммо Саъдии ширинсухан бо пазируфтани тамоми саҳтиҳо ва хатарҳои барҳоста аз сафар дар тури чаҳонгардии беш аз сисолаи хеш, мушоҳидот ва таҷрибаҳои нодире касб карда ва барои ворисони худ ба ёдгор гузоштааст. Гузашта аз ин, бо вучуди дар он замон набудани санъати туризм, созмонҳои сайёҳӣ Саъдӣ дар ин бора чунон қисса мекунад, ки гӯё ҳамасри мо бошад. Бисёре аз хотирот, мушоҳидаҳо, дидгоҳҳо ва дидаю шунидаҳои Саъдӣ, ки ҳосили сафарҳои ӯ ба шаҳру мамолики гуногун аст, бо меъёрҳо ва талаботи имрӯзии санъати сайёҳӣ ҳамхониву созгорӣ дорад.

Саъдӣ 800 сол пеш нақши гардишгарон дар равнаки иқтисодии як мамлакатро дарк карда ба подшоҳони давраи хеш борҳо тавсия додааст, ки эҳтироми мусофирро ба ҷой оранд, зеро сайёҳону мусофирон таблиғари фарҳангу тамаддуни як кишвар маҳсӯб мешаванд.

*Бузургон мусофир ба ҷон парваранд,
Ки номи накӯӣ ба олам баранд.
Ғарибошно бошу сайёҳдӯст,
Ки сайёҳ ҷаллоби номи накӯст[2, 25].*

Вожаи “ҷаллоб” ҳам истилоҳи иқтисодӣ буда дар қадим ба касе меғуфтаанд, ки бори бозаргонро аз шаҳре ба шаҳре мекашонандааст. Саъдӣ дар ин байт сайёҳон, гардишгарон ва чаҳонгардонро ба ҷаллоб ташбеҳ кардааст, ки дар сурати бархӯрди хуб ва муомилаи нек бо онон, онҳо ба мубаллиғи фарҳангу тамаддун ва расму ойини кишвари дигаре табдил мешаванд. Саъдӣ, ки худ солҳои тулонӣ ва дар шаҳру мамолики гуногун сайру сайёҳат кардааст, аз ҳоли сайёҳу ғарибу мусофир ба хубӣ огоҳ аст. Аз ин рӯ, бо шинохте, ки дорад ба ҳокимон ва

мардуми одӣ мураттаб тавсия мекунад, ки аз назари отифӣ бо сайёҳу ғарибу мусофир муносибати инсонӣ дошта бошанд, зеро мардуми ғариб беш аз дигарон ба лутфу меҳрубонӣ ва таваҷҷуҳи мардуми маҳаллӣ ниёз доранд:

*Сафаркардагон лоуболӣ зиянд,
Ки парвардаи мулку давлат наянд.*

Муҳимтарин ниёзи сайёҳу мусофир дар мулки бегона, ҷойи хоб, хӯроки гарм ва амнияти ҷонӣ мебошад. Аз тарафи дигар, ранҷи дурӣ аз ёру диёр ва хонаводаву хешу табор аз дигар мушкilotест, ки гиребонгири мардуми ғарибу мусофир аст. Бинобар ин, Саъдӣ ёриву ҳимоят аз мусофиронро аз ойинҳои ҷавонмардӣ медонад.

*Ба шукри он, ки ту дар хонаиву аҳлат пеш,
Назар дареғ мадор бар мусофиру дарвеш [5, 43].*

Саъдӣ дар Бӯстон қисса мекунад, ки дар билоди Рум шуниданд, ки марде сахӣ ва хушрафтор зиндагӣ мекунад. Гуруҳе аз сайёҳон, ки Саъдӣ низ дар миёни онҳо будааст ба суроғи он мард мераванд. “Ману чанд сайёҳи сахронавард, бирафтем қосид ба дидори мард”. Зоҳиран, марди сахӣ бо чехраи боз ва муомилаи нек аз онҳо пазиroy мекунад, аммо дар поён ба онҳо кумаки молӣ (нону тӯшаи роҳ) намекунад. Саъдӣ дар поёни қисса бо баёни таъбири “дарवेशро тӯша аз бўса беҳ” аз забони як ҳамсафари хушзавқи худ ба ин маънӣ таъкид мекунад, ки барои мардуми ғарибу мусофир аз гапи хуш дида, додани нону ғизо муҳимтар аст:

*Ба хидмат манеҳ даст бар риши ман,
Маро нон деҳу кафш бар сар бизан.
Қаромат ҷавонмардию нондеҳист,
Мақолоти беҳуда табли тухист [2, 106].*

Дар ҳикояте дигар Саъдӣ аз ҷавонмарде ситойиш мекунад, ки дари меҳмонсарояш ҳамеша ба рӯйи мусофирону ғарибон боз будааст:

*Зи дарвеш холӣ набудӣ дараи,
Мусофир ба меҳмонсарой андари* [2, 92].

Дар дунё муосир ин гурӯҳи мусофирону ғарибон низ зиёданд, ки акнун ба онҳо муҳоҷири меҳнатӣ мегӯянд ва барои ҳифзу ҳимояи онҳо бархе санадҳои ҳуқуқӣ амал мекунанд ва давлатҳо уҳдадори риояти ин асноди байналмиллалӣ ҳастанд. Саъдӣ бар ин бовар аст, ки ин гурӯҳи мусофирон аз назари инсонӣ ба меҳрубонию тараххум бештар ниёз доранд, зеро имкон дорад, ки ҳар фарде дар шароити онҳо қарор бигирад.

*Магардон ғариб аз дарат бенасиб,
Мабодо, ки гардӣ ба дарҳо ғариб* [2, 88].

Пири ҷаҳонгардони олам муътақид аст, ки ранҷи ғарибию мусофират саҳттар аз тангдастию бечорагӣ дар Ватан аст. Барои ғариб нӯшидани як катраи оби Ватан баробари нерӯи нӯшдоруест, ки мурдари дубора зинда мекунад.

*Ғарибе, ки ранҷ орадаи даҳр неш,
Ба дору диҳанд обаи аз шаҳри хеш* [2, 248]

Ин нуктаро набояд фаромӯш кунем, ки сафар кардан дар рӯзгори Саъдӣ кори бисёр саҳту саҳмгине будааст. Мушкили таҳияи либосу хӯрок, макони амну гарм, офатҳои табиӣ, набуди роҳҳои васею ҳамвор, таҳдиди роҳзанон ва ғайра аз ҷумла хатарҳои буданд, ки ҳар сайёҳу мусофир бояд дар назар мегирфт.

*Шабе хуфта будам ба азми сафар,
Пайи қорвоне гирифтаи саҳар.
Баромад яке саҳмгин боду гард,
Ки бар чашими мардум ҷаҳон тира кард* [2, 277].

Бинобар ин, сафар кардан ранчу машаққати зиёде металабид ва ҳар касе низ ҷуръати сафар кардан надошт. Вай дар боби дуввуми “Гулистон” мефармояд: “Тане чанд аз равандагон муттафиқи сайёҳат буданду шарикӣ ранчу роҳат. Хостам, то мувофақат кунам. Мувофақат накарданд” [1, 196]. Далели ради пешниҳоди Саъдӣ ин буда, ки дузде дар либоси дарвешон худро шарикӣ онҳо карда ва шабона моли онҳоро ба ғорат бурдааст. Чун Саъдӣ дар он ҷамъ фарди ношинос будааст, онҳо ба далоили амниятӣ, аз ҳамроҳии бегона сар боз задаанд. Дар он рӯзгор сайру сайёҳат ва ҷаҳонгардӣ яке аз одоби муҳими дарвешону сӯфӣён будааст. Аз ҳамин ҷиҳат Саъдӣ сайру сайёҳатро шуғли мардона медонист:

Агар порсое сайёҳат накард,

Сафаркардагонаш нахонанд мард [2, 243].

Ин тавсияҳо бештар барои гурӯҳи муҳочиронест, ки аз рӯйи зарурат ва эҳтиёҷ ба кишварҳои дигар бо мақсади пайдо кардани зиндагии бехтар, мусофират мекунанд. Ва шарту шароити муносибат бо ин гурӯҳ дар қонунҳои байналмилалӣ низ ба таври возеҳ зикр шудааст.

Аммо туризм ё худ сайёҳӣ падидаи наву дигар аст, ки имрӯзҳо ба як санъати муҳими судовар барои аксари кишварҳо табдил шудааст. Дар ин замина, низ Саъдӣ назариёти ҷолибу ихтисосӣ баён кардааст, ки то кунун қобили истифода ҳастанд. Яке аз унсурҳои асосии рушди санъати туризм дар ҷаҳони муосир ҳамин таблиғот (реклама) ба шумор меравад ва Саъдӣ дар ҳамон айём ба ҳубӣ ин нуктаро дарк карда ва ба ҳокимони даврони хеш риояти онро тавсия намудааст:

Ба некию бадӣ овоза дар басити ҷаҳон,

Се кас баранд расулу ғарибу бозаргон [3, 59].

Яке аз самтҳои дигари ҷалби сармоя ва туризм, тазмини амниятӣ ҷонии гардишгарон ва таъмини амнияти сармояи сармоягузoron махсӯб мешавад. Ин ҳамон нуктае ҳаст, ки қабл аз сафар ба ҳар кишваре инсон дар бораи он таҳқиқ хоҳад кард. Саъдии бузургвор низ подшоҳону ҳокимони ҳамасри худро дар ин бора ба такрор ҳушдор додааст:

*Шаҳанишаҳ, ки бозоргонро бихаст,
Дари хайр бар шаҳру лашкар бибаст.
Накӯ боядат ному некӣ қабул,
Накӯ дор бозоргону расул [2, 24-25]*

Саъдӣ дар идомаи ин мавзӯ мефармояд, ки дар кишваре, ки амният ва адолати иҷтимоӣ вучуд надошта бошад, ҳеҷ бозаргон ва сармоягузори хориҷӣ дар он ҷо сармоягузорӣ намекунад, балки сармоягузори дохилӣ низ аз он мамлакат фирор хоҳанд кард:

*Кай он ҷо дигар ҳӯимандон раванд,
Чу овозаи расми бад бишаванд.
Шуниданд бозоргонон хабар,
Ки зулм аст дар буми он беҳабар.
Буриданд аз он ҷо хариду фурӯи,
Зироат наёмад, раият бисӯхт [2, 25].*

Дар баробари зарурати гиromидошти сайёҳону ҷаҳонгардон, Саъдии ҳақиқшинос моро ба зиракии сиёсӣ низ даъват кардааст. Зеро эҳтимол дорад, ки дар либоси сайёҳу ҷаҳонгард, фитнагарону ҷосусон низ ворида ҳар кишваре шаванд ва ҳадафи ғаразолуди худро пайғирӣ кунанд. Дар ин маврид Саъдӣ тавсия мекунад, ки масъулони давлатӣ бояд бо зиракию хушёрӣ, ҳубу бадро аз ҳам ҷудо намоянд ва дар ҳар сураат бо онҳо муносибати муносиб намоянд:

*Накӯ дор зайфу мусофир азиз,
В-аз осебашон барҳазар бош низ.
Зи бегона парҳез кардан накӯст,
Ки душман тавон буд дар зилли дӯст [2, 25].*

Шайх Саъдӣ ба мардуми одӣ низ тавсия медиҳад, ки ҳангоми муносибату муошират бо мардуми бегона роздору амонатдор буда, сирри кишвари худро ба онҳо фош накунад, мабодо ҳамнишини онон ҷосус бошад ва аз ин иттилоот дар ҷиҳати табоҳии кишвар истифода кунад:

*Манеҳ дар миён роз бо ҳар касе,
Ки ҷосус ҳамкоса дидам басте.*

*Агар ҷуз ту донад, ки азми ту чист,
Бар он рою дониш бубояд гирист [2, 86].*

Дар идома Саъдӣ таъкид мекунад, ки дар сурати ошкор шудан ва ё шиносии афроди фитнагар дар миёни сайёҳону гардишгарон, масъулони давлатӣ бо онҳо тибқи қонунҳои башарӣ бархӯрд намуда, ин тоифаро бидуни таҳқиру озор аз кишвар ихроҷ (депортатсия) намоянд:

*Ғарибе, ки нурфитна бошад сараш,
Маёзору берун кун аз кишвараи.
Ту гар хаши бар вай нагирӣ равост,
Ки худ хӯи бад душманаи дар ҷафост [2, 25]*

Дар ин абёти шайх Саъдӣ ба вузӯҳ бобати риояи ду асли Эълумияи ҳуқуқи башар: асли риояи ҳуқуқи инсон ва ҷилавгирӣ аз таъбизу хушунат, таъкид гардидааст.

Шайхи Шероз Ҳангоми ривояти достонҳои “Бӯстон” ва “Ғулистон” бо баёни ҳакимона аз шаҳру мамолике ном мебарад, ки худ дар он ҷо ҳузур доштааст. Ӯ дар ҳикоеҳои кӯтоҳ, тасвири беназир ё панди дилпазир аз хотироту мушоҳидоти хеш дар бораи қавму миллатҳои мухталиф ва расму оинҳои онҳо ривоят кардааст. Вижагии ҳосси ҳикмату пандҳои Саъдӣ дар он аст, ки ҳамаи онҳо ҳосили мушоҳида, таҷриба ва дидаву шунидаҳои айнии ҳуди шоир аст, ки дар тӯли сафари беш аз сисолаи хеш ба даст овардааст. Саъдӣ номи шаҳру сарзаминҳое, ки дида ва мушоҳидоти хешро ҳамчун ҷомеашинос ривоят кардааст, меоварад: Бағдод, Басра, Санҷор, Кӯфа, Бакр, Восит, Ҳичоз, Сафо, Ҳабаша, Миср, Мағриб (Марокаш), Лубнон, Тароблус (Либия), Ҳалаб, Димишқ, Рум, Исфохон, Кеш, Кошғар (Чин), Балхи бомиён ва Суманот (Ҳиндустон). Ҳосили ин се даҳа сайру сайёҳат ин шуд, ки Саъдӣ ба яке аз бузургтарин адибони давраи замони хеш табдил шавад.

Дастоварди дигари Саъдӣ аз сафари сисолаи хеш барои ояндагон, омӯзиши хештандорӣ ва таҳаммулпазирӣ дар баробари дину ақоиди бегонагон аст. Пири ҷаҳонгарди мо дар бобҳои ҳаштуми “Бӯстон” чунин қисса мекунад:

*Буте дидам аз оҷ дар Суманот,
Мурассаъ ҷу дар ҷоҳилият Манот [2, 259]*

Ва бутпарастон муратаб ба зиёрати он бут меомаданд ва аз ӯ барои рафъи мушкilotи хеш мадад меҷӯстанд. Саъдӣ бо бараҳмане аз он даёр, ки муддате ҳамхучра низ будаанд, назари худро дар бораи ботил будани ин амал баён кардааст:

Мугеро, ки бо ман сару кор буд,

Накӯгӯю ҳамхучраю ёр буд [2, 259]

Бараҳмани ҳамхучраи Саъдӣ аз ин гуфтори вай хашмгину нороҳат шуда, дигар бараҳманонро алайҳи ӯ мешӯронад ва ҷони Саъдӣ дар хатар қарор мегирад. Саъдӣ барои раҳой аз ин вазъият чорае намебинад магар ин ки аз роҳи мадоро бо онҳо дар гуфтугӯ шавад ва ҳатто бути мавриди парастии ононро ситойиш кунад:

Фурӯмондам аз чора ҳамчун ғарик,

Бурун аз мудоро надидам тариқ [2, 260]

Ба ҳамин тартиб, Саъдии ҷаҳонгашта ва гарму сарди рӯзгорро чашида, аз роҳи мадоро ва таҳаммулпазирӣ ҷони худро аз шарри бараҳманон наҷот медиҳад. Қобили зикр аст, ки дар таърихи адаби форсӣ тоҷикӣ ҳеҷ шоиру нависандае ба андозаи Саъдӣ сайру сайёҳат накарда, агарчи Носири Хусрав ва “Сафарнома”-и ӯ дар ин робита машҳур аст, вале бояд бидонем, ки муддати сайру сайёҳати Носири Хусрав ҳафт сол буда, аммо сафари Саъдӣ беш аз сӣ сол тӯл кашидааст. Ҷаҳонгардӣ ва сафари тӯлонӣ Саъдиро ба як донишманд, ҷомеашинос, воизи номдор ва сайёҳи зираку доно табдил мекунад, ки ҳаштсад сол пеш дар замоне, ки ҳеҷ гуна созмону кумитаи расмӣ барои таблиғи сайёҳӣ вучуд надошт, бо тақрибиёт ва дидгоҳҳои арзишманде дар ин замина даст ёфтааст.

Таъсири ҳамин сайру сайёҳат ва маниши озодагии Саъдӣ буд, ки ба дур аз тангназариву таассуб, андешаҳои умумибашарию дар осори худ матраҳ кард ва зимни ошноӣ бо мардумони гуногун ва фарҳангҳои мухталиф фармуд:

Банӣ Одам аъзои якдигаранд,

Ки дар офариниши зи як гавҳаранд [1, 85]

Дар поёни мақола хати сайри Саъдии ҷаҳонгардро бо абёти “Бӯстон” тартиб додаем, ки шайх шахсан дар ин шахру мамолик

буда, қиссаву ривоят ва ҳикматҳои пандомӯзе аз ин кишварҳо барои мо ба армуғон овардааст:

1. Дар ахбори шоҳони пешина ҳаст,
Ки чун Тукла бар тахти **Зангӣ** нишаст [2, 44].
2. Шундаам, ки бигрист султони **Рум**,
Бари некмарде зи аҳли улум [2, 45].
3. Хирадманд марде дар ақсои **Шом**,
Гирифт аз ҷаҳон кунҷи ғоре мақом [2, 46].
4. Ғариб омадам дар саводи **Ҳабаш**,
Дил аз даҳр фориғ, сар аз айш хваш [2, 287].
5. **Якero** ба чавгон маҳи **Домғон**
Бизад, то чу таблаш баромад фиғон [2, 287].
6. Ба **Санъo**-дарам тифле аз сар гузашт,
Чӣ гӯям, к-аз онам чӣ бар сар гузашт [2, 288].

Илова бар номи шаҳру мамолики гуногун дар “Бӯстон”- у “Гулистон”-и Саъдӣ номҳои укёнусу баҳр, дарёву рудхона, кӯҳу биёбон, халиҷу бандар ва номи подшоҳону ҳокимон, ҳакимону орифони маъруф, анвои либосу таъом ва расму ойини мардумони мухталиф зикр шудааст, ки маводи муҳиме барои илми таърих, ҷомеашиносӣ ва равоншиносӣ маҳсуб мешаванд.

Китобнома:

1. Саъдии Шерозӣ. “Гулистони”- Саъдӣ. Матни комил ва шарҳи он. –Душанбе: Бебок, 2017. – 591 с.
2. Саъдии Шерозӣ. Куллийёт. Бӯстон. Ҷ.4. –Душанбе: Адиб, 1990. – 303 с.
3. Саъдии Шерозӣ. Мавоиз / Муфрадот. - <https://ganjoor.net/saadi/mavaez/mofradat/sh59/>
4. Саъдии Шерозӣ. Куллийёт. Ҷ.1 / Қасоид, марсия/ -Душанбе: Адиб, 1988. – 432 с.
5. Саъдӣ. Мавоиз ва муфрадот. <https://ganjoor.net/saadi/mavaez/mofradat/sh43/>

САЪДӢ ВА ҶАҲОНГАРДӢ

Бо таваҷҷуҳ ба эълони соли 2018 ба унвони соли сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ, дар ин мақола муаллиф кӯшиш кардааст, ки тавсифи ҷаҳонгардӣ ва корбурди истилоҳоти сайёҳӣ дар

осори Саъдии Шерозиро мавриди таҳлилу баррасӣ қарор диҳад. Пажӯҳиш нишон медиҳад, ки ҳанӯз беш аз 800 сол пеш ҳангоми анҷоми сафарҳои худ, Саъдӣ ба бархе масоили муҳим дар баҳши сайёҳӣ аҳамият дода ва дар осори худ барои риоя ва иҷрои онҳо барои ояндагон тавсияҳои хубу судманде пешниҳод кардааст. Баъзе аз тавсияҳои шоири ҷаҳонгарди мо бо гузашти асрҳо, ҳануз ҳам барои равнақи санъати туризм дар ҷаҳони муосир, муфиду созанда ҳастанд. Дар поёни мақола муҳаққиқ ба воситаи абъти шоир харитаи сафари пири ҷаҳонгардони оламро ба тасвир кашидааст.

Вожаҳои калидӣ: Саъдӣ, сайёҳӣ, мусофир, муҳоҷир, кишвар.

СААДИ И ТУРИЗМ

Учитывая объявление 2018 года туризм и народного искусства в Таджикистане, в этой статье автор попытался проанализировать описания туризма и применение некоторых доказательств в работах Саади Ширази. Исследование показывает, что более 800 лет назад, во время своих путешествий, Саади сосредоточился на некоторых важных вопросах в туристическом секторе и предложил полезные рекомендации в своих работах во имя будущего. Некоторые из приключений нашего поэта-туриста полезный и продуктивный способ повысить туристическую индустрию в современном мире. В конце статьи исследователь изображает географию путешествия поэта с помощью его абаятам.

Ключевые слова: Саади, туризм, путешественник, эмигрант, страна.

SAADI AND TOURISM

Given the announcement of 2018 tourism and folk art in Tajikistan, in this article the author tried to analyze tourism descriptions and the use of some evidence in the works of Saadi Shirazi. The study shows that over 800 years ago, during his travels, Saadi focused on some important issues in the tourism sector and suggested useful recommendations in his works for the sake of the future. Some of the adventures of our poet-tourist are a useful and productive way to enhance the tourism industry in the modern world.

At the end of the article, the researcher portrays the geography of the poet's journey with the help of his abayats.

Keywords: Saadi, tourism, traveler, emigrant, A country.

Маълумот дар бораи муаллиф: Бехрӯзи Забеҳулло - ходими илмии Маркази мероси хатии АИ ҶТ, тел.: +992 93 759 25 21, e-mail: sapeyama@mail.ru

Сведения об авторе: Бехруз Забеҳулло - научный сотрудник Центра письменного наследия АН РТ, тел: +992 93 759 25 21, e-mail: sapeyama@mail.ru

About the author: Behruz Zabehullo - Researcher Co-worker of the Centre of Manuscript Heritage of the Academy of Sciences of Tajikistan. Phone: +992 93 759 25 21. E-mail: sapeyama@mail.ru

ФОЛКЛОРШИНОСӢ

УДК: 39 А-97

ФАРҲАНГИ СОКИНОНИ ДИЁРИ САЙИДОИ НАСАФӢ

Рӯзӣ Аҳмадов

Институти забон ва адабиёт ба номи

Абӯабдулло Рӯдакии АИ ҶТ

Диёри Сайидо, ки дар аҳди бостон бо унвони Кешкрӯд маъруфу машҳур буд, ҳоло низ яке аз водиҳои ҳосилхези хушбоду ҳавои сарзамини Ховарон аст. Сокинони Кешкрӯд тибқи иттилои таърихнигорон ва сарчашмаҳои бостонӣ то истилои араб ва баъди ба ин сарзамин сар даровардани қавмҳои гуногун, асосан, суғдинажоди эрониясл будаанд. Баъди тасаллути арабу муғул ва баъзе қавмҳои дигар мардуми бумӣ аз ҷониби омадагон дар шаҳру водиҳо таъйиқ дида, ночор рӯ ба ҷониби кӯҳистон ва дараҳо овардаанд.

Бо гузашти айём баъзе анъана ва расму оини мардуми таҳҷойӣ, алалхусус, забон, рӯзгордорӣ ва фарҳанги тоҷикон ба омадагон бе таъсир намондааст. Агарчи арабҳо ба қавми тоҷик дини мубини Ислом ва суннатҳои онро оварда бошанд ҳам, худ низ аз фарҳанги ғании мардуми муқимӣ бе баҳра намонда, ҳатто бо тақозои рӯзгор дар натиҷаи равобити бисёрҷонибаи иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ ва махсусан, фарҳангӣ забони дари тоҷикии форсиро дар ин водӣ ва ҷойҳои дигар низ қабул намудаанд, ки роҷеъ ба ин масоил аз ҷониби олимони фарҳангшинос ва муаррихин баъзе қорҳо анҷом пазируфтааст.

Таъсири мутақобилаи фарҳангӣ ҳанӯз дар асрҳои миёна байни арабу қавмҳои ориёӣ сурат гирифта бошад, байни мардумони туркнажод баъди қарни 14 дар замони ҳокимияти хонҳои турк дар ин сарзамин бештар ҷараён доштааст.

Фишороварӣ ва безътиноӣ нисбат ба фарҳанги мардуми таҳҷойӣ аз ҷониби омадагон сабаб гардида буд, ки ҳатто ҳазмшавии (асимилятсия)-и забони тоҷикӣ бо гуфтори туркии ўзбакӣ ба вуҷуд ояд. Чунин шароит ва омилҳо сабаб гардидаанд, ки номи баъзе шаҳру деҳ, кӯҳу дара, чашмаву рӯд ва номи мавзеоҳо тағйир биёбанд, ки табдили номи шаҳри бостонии Нахшаб (Насаф) ба Қаршӣ яке аз мисолҳои барҷастаи он

мебошад. Қавми тоҷик дар шаҳру маҳалҳои кӯҳдоман ва деҳоти баландкӯҳи водии Қашқадарё сарчамъ умр ба сар бурда, забон, анъанот, урфу одат, касабакорӣ ва фарҳанги бостонии ниёғони хешро бо суннатҳои волеаш чун мардуми дидагон маъфуз дошта, ба сад мушкилӣ ва хориву зорӣ то рӯзгори мо оварда расонидаанд.

Шаҳрҳои бостонии Насаф, Кеш (Шаҳрисабз) Ғузур, Яккабӯғ ва Косон (шояд номи қадимааш Кошон бошад), марказҳои фарҳангӣ, тичоратӣ ва илмиву ҳунарии сокинони ин водӣ мебошанд. Дар шаҳрҳои Насафу Кеш анъанаҳои бостонии ҳунармандӣ ва касабакорӣ равнаки тамом доштанд. Бесабаб нест, ки Сайидо 231 намуди косибиву ҳунармандиро дар баҳши «Шахрошӯби» ашъораш васф намудааст. Косибони бофандаву қаннот, кулолон ва заргарону банноҳои чирадаст гули сари сабати аҳли ин шаҳрҳо будаанд. Хосаттан, ҳунарҳои бофандагиву қаннодӣ дар байни сокинони ин водӣ ба авҷи аълоаш расида буд. Ҳалвоҳои бо лаззату алачаҳои нафису нозуки ҳунармандони шаҳри Насаф ва гирду навоҳии он, сӯзаниву зарфҳои дилрабои кулолону гулдузони Кеш (Шаҳрисабз) дар Машрику Мағриб ва бисёр бозорҳои Ховару Урупо шӯҳрати беандозае доштаанд.

Доираи адабии шаҳрҳои Насафу Кеш ба олами тамаддун олимону адибон ва донишмандону файласуфони бузургро эҳдо намудааст. Шоиру нависанда, файласуфу муаррих, машшоқи ҳофизон ва табибу меъмори машҳуре, ки аз Насафу Кеш ба дунёи ҳастӣ омадаанд, таҳаллуси адабӣ ва касбии хешро ба номи зодгоҳашон-Насафӣ, Кешӣ Шаҳрисабзӣ ва Косонӣ номидаанд.

Муайиддини Насафӣ (асри 12 шоири номии замони худ будааст), файласуфи беҳамто Абуғуроби Нахшабӣ (асри 12 барҷастатарин намоёнҳои тариқати нақшбандия Азизи Нахшабӣ (асри 13), муаррих файласуф ва шоиру нависандаи барҷаста Наҷмиддин Умари Насафӣ (асри 13), нависандаи борикбин ва шоири мумтоз Зиёуддини Нахшабӣ (охири асри 13 таваллуд шуда, соли 1350 фавтидааст), Мирҳоча Аюби Баракоти Шаҳрисабзӣ (музикдон, сароянда ва оҳангсози тоҷик, ки охири асри 14 ва аввали асри 15 зиндагӣ кардааст ва соҳибдевон будааст), Маҳмуди Насафӣ (хофиз ва оҳангсози тоҷик) охири асри 15 ва аввали асри 16), Аҳмади Косонӣ (асри 16), Насими

Маҳрам Хоча Амиршариф (асри 16 дар Насаф таввалуд шуда, ба қавли Малехо ӯ «дури якто ва чавҳари бебаҳо» будааст), шоири ҳунарманди тавоно Сайиди Насафӣ (асри 17), Ҳувайдуллои Насафӣ (асри 18), Самандархочаи Насафӣ (асри 19), Нисории Насафӣ (асри 19) ва бисёр донишмандони соҳаи фикҳ, кайҳоншиносӣ, мусиқиву меъморӣ ва умуман аҳли қаламу фарҳанг фарзандони арҷманди водии Кешкрӯд мебошанд. Гузаштагони Амир Хусрави Деҳлавӣ, Мирзо Абулқодири Бедил ва шоираи мумтоз Зебуннисо низ аз аҳли Кеш будаанд. Тибқи ҳикояти дар «Ҳафт Кишвар» овардаи шоир ва нависандаи рангинбаёни қарни 15 Султонмуҳаммад Фаҳрии Ҳиравӣ маълум мешавад, ки «Бузургмехр аз бузургзодагони аҳли Нахшаб буда, ба тавассути ҳозирҷавобиву донишмандиаш ба дарбори Сосониён роҳ ёфта, ба вазирии Кубод мушарраф гардидааст». [5, 264]

Дар аввали асри 20 ва махсусан, дар даврони Шӯравӣ аз ин марзу бум як идда донишмандон ва адибу олимони мумтоз чун мударрис ва табиби ҳозиқ Мулло Абдукарим (эшони мударрис, ки ҳамсабаки устод Садриддин Айнӣ будаанд), Академик Абулғанӣ Мирзоев, докторҳои илми филология Начмӣ Сайфиев, Шокир Мухтор, Субҳон Амирӣ, Чумъа Ҳамроҳ, Дилмурод Ҳомидов додсентон Миср Эшнӣёзов, Раҳмон Раҷабов, Нуриддин Бозорзода рӯзноманигорон Дорои Дӯст, ва Мақсудов Алӣ, номзади илми филология ва шоир Киrom Остон, номзади илми санъатшиносӣ Дилмурод Ҳошимов шоир ва корманди давлатӣ Содиқи Кешрӯдӣ ва даҳҳои дигар иқтисоддонҳову пизишкон ва муаррихин ба воя расида, дар ҷумҳуриҳои Тоҷикистон, Ёзбекистон ва ҷойҳои дигар адои хизмат менамоянд.

Дар натиҷаи кӯшишу ғайрати фолклоршиносон ва олимони лаҳҷашиноси Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ ва олимони забоншиноси ДДМТ маводи фаровон гирдоварӣ шуда, баъзе паҳлӯҳои эҷодиёти шифоҳии мардум ва лаҳҷаи бисёр маҳалҳои тоҷикнишини вилояти Кешкрӯд баррасӣ ва таҳқиқ гардидааст. [7]

Соли 1998 ва 2000 се ҷилди маҷмуаи фолклори тоҷикони водии Қашқадарёро бо шодравон Рашид Қодиров таҳия ва тадқиқ намуда, ба таърифи расонидаем, ки дар ин ҷилдҳо анқариб тамоми намудҳои жанрҳои фолклорӣ дастраси хонандагон гардидаанд.

Чилди аввал, асосан, фарогири афсонаҳо дар бораи корномаҳои фарзандони одамӣ алайҳи қувваҳои аҳриманӣ- дев, албасти, чину шаётин, одамони бадкирдору маккор, ашхоси худбину манфиатталош буда, афсонаҳои сеҳрангез ё тилисмӣ мебошанд. Дар чунин афсонаҳо мардум орзуву ормони инсонҳои давраҳои бостониро ифода намуда, ҳамеша неруҳои аҳриманиро мағлуб месозанд ва ҷиҳати хушгузаронии рӯзгори хуррам толошҳо варзидаанд.

Гӯяндагони мумтози асарҳои фолклорӣ қариб дар тамоми рустоҳои тоҷикнишин мавҷуд буданд, ки бо истеъдоди суҳангӯӣ дар шабҳои тӯлонии зимистон дар меҳмонхона ва ҷойхонаву ҷойҳои ҷамъиятӣ қиссапардозӣ намуда, ба шунавандагонашон шодиву сурур ва рӯҳу равони тоза мебахшониданд. Бинобар ин дар тамоми деҳаҳои тоҷикнишин мардум онҳоро эҳтиром мекунанд ва изаташонро ба ҷо меоранд. Чунин ашхоси суҳангӯву суҳандон ҳам дар байни мардон ва ҳам дар байни бонувон гули сари сабати маърақаҳои мардумӣ мебошанд.

Мутолиаву баррасии асарҳои насрии фолклории тоҷикони водии Кешкрӯд моро ба чунин натиҷагирӣ меорад, ки инсонҳо пайваستا дар баробари неъматҳои моддӣ офаридан ғаму андӯх, шодиву сурур, комгорову нокомӣ ва тамоми таҷрибаҳои аз зиндагӣ андӯхтаи хешро ба тавассути эҷодиёти шифохӣ- қиссаву афсонаҳо, достону ривоятҳо ва латифаву суруду таронаҳо аз замони қадим то рӯзгори мо оварда расонидаанд. Дар афсонаҳои доир ба ҳайвонот ақида ва андешаҳои давраи ибтидоӣ - тотемистиву анимистӣ, яъне эътиқоди ҳосе ба растанӣ ва ҳайвонот ва мисли инсонҳо ҷондор ва соҳиби ақлу фаросат тасаввур намудани тамоми мавҷудот ифода меёбад.

Дар афсонаҳои ҳаётиву маишӣ бошад, тарзи рӯзгузаронӣ, муносибати қавмию қабилавӣ ва хешу табории инсонҳои даврони бостон мунъакис гардидааст. Инчунин ҷаҳонбиниву андешаҳои фалсафӣ, умеду орзуҳои аҳли заҳмат мунъакис мегардад, ки чунин асарҳои насри ривоятиро аз байни тамоми сокинони водии Кешкрӯд сабт намудаем. Аммо достонгӯиву достонсароӣ на дар ҳама маҳалҳои ин водӣ яқсон мебошад. Ин намуди асарҳои шифохӣ мардумӣ, асосан, дар байни сокинони Деҳконобод, Ғузор ва Қамашии ин водӣ сукунат доранд, интишор ёфтааст. Достонсароён ва ровиёни мардумии қавми

хардурӣ (хар даравӣ) чун Норбоев Атокул, Қўраев Бегалӣ, Қувватов Қумъа, Атокулов Хушвахт иҷрогарони моҳири дostonсаройии «Гўрўғлӣ», «Алпомиш» ва қиссаҳои мардумӣ мебошанд. Онҳо дostonҳои мардумиро бо ду тарз: тавассути асбобҳои мусиқӣ: дотор ва думбра ба таври хос месароянд ва гоҳе бидуни олоти мусиқӣ чун афсона қисса мекунанд. Тибқи мушоҳида ва навиштаҳои фолклоршиносон бармеояд, ки дostonсароёни мазкур худ тоҷик бошанд ҳам гаҳ гоҳе ҳангоми дар чашну маросимҳои мардуми ўзбек ширкат варзидан бо хоҳиш ва дархости аҳли маърака ба забони ўзбекӣ низ дostonсарой мекунанд. Ҳатман ба дostonсароҳои тоҷикони хардурӣ, ки бо забони ўзбекӣ сурат мегиранд, таъсири дostonсаройии ровиёни ўзбек ба мушоҳида мерасад ва ин ҳодиса дар натиҷаи робитаҳои мутақобилаи фарҳангиву адабӣ ва дўстии халқҳои тоҷику ўзбек ҷомаи амал пӯшида бошад ҳам, ба андешаи мо, сабабҳои дигаре низ дорад. Дар байни мардуми эронитабор аз даврони бoston дostonҳои шавқовар ва махсусияти анғезандаи дўст доштани ватан ва ватанхоҳӣ яке аз омилҳои муҳими дўст доштани ватан мебошанд. Беҳуда байти шоире арзи ҳасти накардааст, ки гуфтааст:

Ҳар киро меҳри Ватан дар дил набошад кофар аст,

Маънии ҳуббулватан фармудаи пайғомбар аст.

Дар баъзе рустоҳои дурдасти кўҳии вилояти Кешкрўд, ки мардуми он дур аз ихотаи ўзбекҳо сукунат доранд ва забони ўзбекиро тамоман намедонанд, чун мисли рустои Ғелони ноҳияи Шаҳрисабз дар даврони гузашта байни мардуми ин деҳаҳо дostonҳои васфгарии қаҳрамонӣ интишор ёфтааст. Ба андешаи мо ин равия яке аз сабабҳои ба анъаноти бostonии дostonсаройии мардуми эронинажод марбут мебошад, ки ба майлҳои озодандешӣ ва меҳру муҳаббат ба анъаноти фарҳанги ниёгон барои бунёди давлати пуриқтидори миллии мисли Оли Сомон ва Қушониёну Сосониён иртибот дорад. Чунин андеша Абулқосими Ғирдавсии бузургро водор намуда буд, ки «Шоҳнома»-ро эҷод намояд, Абуалии Синоро ба илҳом оварда буд, ки ба забони дарию тоҷикии форсӣ асарҳои тиббӣ офарида ба истилоҳоти тиббии мардумони мо асосгузор шавад. Ва Сайидои Насафиро ба вачд оварда, ҷиҳати эҷоди ашъори «Шаҳрошўб» ва «Баҳориёт» ва ба дигар шеърҳои ишқиву ошиқӣ

ва пуршӯри дилпазири пурмаонии бикру такомул ва бо тавсиядиҳандаи мактаби адабии «сабки ҳиндӣ» илҳом бахшад.

Бояд хотирнишон намоем, ки дар эҷодиёти шифоҳии бадеии тоҷикони водии Қашқадарё мавқеи афсонаҳои панду ахлоқӣ ва ҳазломез назаррас аст. Ҳикояҳои саргузаштиву воқеии ровиёни мумтоз чун Нуралиев Хитой (Хитойбобак), Исматов Муъмин, Яъқубов Юсуф, Юсуфов Облокул, Боймуродов Муъмин, Ҳамдамов Шариф ва дигарон хеле ҷолиб аст. Кас ҳангоме ки қиссаҳои саргузаштии Хитойбобакро меҳонад ва ба тасвирҳои шоиронаи ӯ ошно мешавад, хоҳ нохоҳ қиссаҳои дилангези «Самакми Айёр» ба хотираш меояд. Кас аз қиссапардозии ин ровии мумтоз мутаассир мегардад ва аз рӯзгори талхтар аз заҳри фарзандони ҷафодадаи миллати хеш дар гузашта огоҳ мегардад. Чанде аз қиссаву ривоятҳои гирдоварандаи мо дар бораи рӯзгор ва осори шоирону нависандагон, олимону табибони ҳозиқ чун Абуалии Сино, Ҳофизи Шерозӣ, Саъдии Шерозӣ, Абдулқодири Бедил, Лукмони Ҳаким эҷод шудаанд, ки басо ҷолибу хотирмонанд ва мо чунин ривояту ҳикоятҳоро дар чилди дувуми фолклори тоҷикони водии Қашқадарё нашр намудаем.

Қиссаҳо пиромони Рустами Достон, Фаридун, Ҷамшед, Раҳши Рустам ва Искандари Мақдунӣ хеле дилангез ва хотирмонанд ва собит месозанд, ки онҳоро гузаштагонамон беҳуда эҷод нанамудаанд ва дар чунин қиссаҳои мардумӣ ва ривоятҳои халқӣ дӯстиву рафоқат, ёриву бародарӣ ва меҳру муҳаббати байни халқҳои тоҷику ўзбек инъикос ёфтааст. Махсусан ривоятҳои дар бораи Абдурахмони Ҷомӣ ва Алишери Навоӣ эҷод намудаи тоҷикони водии Кешкрӯд аз он шаҳодат медиҳанд, ки дӯстиву рафоқат, робитаҳои фарҳангиву адабӣ дар байни ин ду халқи бародар ва мардумони дигар решаҳои ҳаётиву таърихӣ доранд.

Мо се нафар: Рашид Қодиров, Салоҳуддин Фатҳулоев ва инҷониб моҳи сентябри соли 1987 барои гирдовардани фолклор ба ноҳияҳои Китоб, Шаҳрисабз, Деҳқонобод, Ғузор, Косон, Яккабӯғ, шаҳру деҳоти атрофи Насаф (Қаршӣ), сафари хидматӣ доштем. Дар деҳаи Бешкӯтани ноҳияи Деҳқонобод дар манзили директори мактаби деҳа Эшбой Қандаҳоров суҳбати мо бо нафақахӯр ва итирокчи ҶБВ Қандаҳоров Аъзам доир ба ривоятҳои мардумӣ ва дигар намунаҳои жанри фолклорӣ бо

шавку завқ сурат гирифта буд, ки онро дар магнитофон сабт намуда будем. Қандаҳоров дар бораи Ҳазрати Алӣ, рӯди Панҷ ва зани оқилу донову марди танбал ва мавзеи Гавургон ривоятҳои ачибу ғарибро қисса намуда буд. Тибқи ривояти Гавургон замоне дар ин сарзамин одате мураввач будааст, ки аз рӯи он пиронсолонро пеш аз маргашон писаронашон ба ғоре бурда мемонданд, ки номи он Гавургон будааст. Барои пиронсолон барои чанд рӯз обу нон гузошта бар мегаштаанд. Шахсе падарашро ба сандуке андохта пуштора карда мебарад ва дар назди Сангисафед дам мегирад. Падараш аз даруни сандук қаҳ қаҳ меҳандад. Писараш таачубкунон мепурсад: «Эй падар, манку шуморо барои мурдан бурданиям, шумо чаро ба ҷойи гиря меҳандед, сабаби хандастон чист? Пирамард мегӯяд:

- Ман ҳам падарамро оварда, дар ҳамин Сангисафед дам гирифта будам, туро ҳам писарат рӯзе ба ҳамин ҷо меоварад ва нафасашро рост хоҳад қад. Ҷавон ба ҳаёл меравал ва тасмим мегирад, ки падарашро ба Гавургон набарад ва ўро аз мардум пинҳонӣ нигоҳубин мекунад ва дар чандин мушкилиҳо бо маслиҳати ў ба қомебиҳо мушарраф мегардад.

Дар яке аз ривоятҳои мардумии водии Кешкрӯд, ки «Сангтӯда» унвон дорад, Бобурро Шайбонӣ таъқиб мекунад. Бобур мебинад, ки ҷангу ҳок ниҳоят зиёд аст ва яқин мекунад, ки қўшуни Шайбонӣ афзун аст ва роҳи гурезро пеш мегирад. Дар асл Шайбонӣ бо ҳилае ба думи аспҳо шоҳи дарахтонро баста аспҳоро давонда, ҷангу ҳокро ба осмон мепечонад ва Бобур беҳабар аз ҳилаи Шайбонӣ роҳи гурезро пеш мегирад ва Шайбонӣ ўро то ҳамон Сангтӯда таъқиб мекунад ва дар охири ҷанг меҳаҳад, шумораи аскарони талафшудаашро муайян кунад, амр медиҳад, ки ҳар кадоми аскарҳои зиндамонда яктоӣ санг гирифта, дар ҳамонҷо партофта гузаранд.

Қўшунҳои Шайбонӣ сангҳоро партофта мегузаранд ва ин Сангтӯда миқдори қўшунҳои боқимондаи Шайбонӣ гӯе мебошад.

Насри ривоятии тоҷикони Кешкрӯд хеле гуногун ва сермӯҳтаво мебошад. Мо дар ҷилди дувуми маҷмӯаи «Фолклори тоҷикони водии Қашқадарё» 21 афсонаи дар бораи ҳайвонот, 11 афсонаи ҳаётии маишӣ, 6 афсонаи ҳаҷвию ҳазломез, 84 нақлу ривоят ва 21 латифаро ба дасти ҷоп расонидаем. Инчунин дар

чилди аввал 28 афсонаи сеҳромезро пешкаши ҳаводорони эҷодиёти шиғоҳӣ намудаем. [7]

Аз жанрҳои хурди фолклорӣ мақолу зарбулмасал, чистон, байт, дубайтиву рубоӣ, китға, суруду таронаҳо ва дуову шугун, боварҳо дар байни тоҷикони водии Кешкрӯд хеле маъмул аст. Мо намунаҳои онҳоро гирд оварда, дар маҷмӯаи фолклории чилди савуми эҷодиёти шиғоҳии тоҷикони Қашқадарё пешкаши хонандагон намудаем. Ҷили савуми «Фолклори тоҷикони водии Қашқадарё» комилан ба қоидаҳои илми фолклоршиносӣ таҳия гардида, бештар барои мутахассисони адабиёти шиғоҳӣ, лаҳҷашиносон, адабиётпазӯҳон, мардумнигорон ва дигар дӯстдорони адабиёти шиғоҳӣ таҳия гардидааст. Мо дар ин маҷмӯа барои осон шудани истифодаи маводи фолклорӣ тамоми матнҳоро шуморагузорӣ намудаем, матнҳои фолклорӣ, ки дар солҳои гуногун сабт гардидаанд ва ҳар як ғӯянда тибқи салиқаи хеш албатта ба онҳо баъзе тағйирот дароварда бошад, онҳоро мо ба инобат гирифтаем. Дар чунин ҳолат пас аз матни аслии мақол ё зарбулмасал намунаҳои ба ҳам наздики онҳоро бо харфҳо ишора намудаем. Масалан, менигарем ба ин мақол:

Аввал андеша, вонгаҳ гуфтор.

Пас аз матни аслии вариантҳои ба ҳам наздики онҳоро бо харфҳо овардаем:

А) *Аввал андеша баъд гуфтор.*

Б) *Аввал андеша баъд гуфтан.*

В) *Аввал кор, сонӣ гуфтор.*

Ҳамин тавр, 1812 мақолу зарбулмасале, ки аз байни тоҷикони водии Қашқадарё гирдоварӣ шудаанд бо тавзеҳ ва вариантҳояшон шомили маҷмӯаи «Фолклори тоҷикони водии Қашқадарё» гардидаанд. Аксари мақолу зарбулмасалҳо пандомезона ва бо бадеияти баланд эҷод гардидаанд. Чанде аз онҳоро меорем:

Аз бад қасофат,

Аз нек шарофат.

Ё худ:

Агар зану шӯ ҷанг қунанд, нури хона мепарад.

Ё худ:

Аз беадабӣ касе ба ҷое нарасад,

Ҳаққо, ки адаб тоҷи сари мардон аст.

*Боз роҷеъ ба ақлу фаросат ва накӯкорӣ гуфтаанд:
Бетамизиҳои одам аз сухан пайдо шавад,
Пистаи бемағз агар лаб во кунад, расво шавад.*
Дар баъзе мақолҳо андешаҳои дурандешӣ ва ҳикматомӯзонаи мардум мунъакис гардидаанд, масалан:
*Дар зиндагиам накардӣ шод,
Пас аз мурданама асло макун ёд.*
Ё худ:
*То зиндаем, лутфи худ аз мо дарег мадор,
Пас аз вафот, кас ба кас эҳсон намекунад.*
Роҷеъ ба баъзе ашхоси ислоҳнопазир кешкрӯдиён гуфтаанд:
*Хар равад гар Маккаву Мадина,
Боз ояд, ҳамаи хари қадима.*
Дар байни тоҷикони Кешкрӯд андарз ва баъзе байтҳои ҳикматомези бузургон низ кам нестанд. Масалан:
*Чаширо гуфтам: «назар бар чехраи хубон макун»,
Гуфт: «демона машав, чашм барои дидан аст».*
Кешкрӯдиён роҷеъ ба беҳуда ғам хӯрдан ва таҳаммулу бечорагӣ гуфтаанд:
*Ғами олам фаровон асту ман як гунча дил дорам,
Чӣ сон, бар шишаи соат кунам реғи биёбонро.*
Андарзҳои панду насиҳатӣ дар байни сокинони диёри Сайидо хеле фаровонанд, ки баъзеашон андарзҳои ин шоири ориф ва ҳикматофарро ба хотир меоранд:
*Хар киро дидам дар ин олам гирифтори ғам аст,
Як дили бегам намеёбам, аҷоиб олам аст,*
ки байти Сайидои Насафӣ:
*Сайидо, бас ки ҷаҳон дар назарам танг шудааст,
Ҷой дар кунҷи қарас кардаам аз беватанӣ*
-ро ба хотир меорад.
Дар бахши байтҳои халқии Кешкрӯд як силсила асарҳои мардумӣ ба назар мерасанд, ки дар онҳо ҷашни Наврӯз васф гардидааст, масалан, назар афканед ба ин байтҳои наврӯзӣ:
*Ғасли Наврӯз асту олам хушрам аз ғайзи гул аст,
Бӯстон аксар навопардозии савти булбул аст.*
Ё худ:
*Ғасли Наврӯз асту олам хушрам аст,
Чун гули сероб дилро бе ғам аст. [7]*

Дар бахши чистонҳо мо дар маҷмӯаи «Фолклори тоҷикони Қашқадарё» 429 чистон ва муаммоҳоро ҷой додаем, ки онҳо доир ба кайҳон, сайёра, ҷирмҳои осмонӣ, ҳодисаҳои табиат, об, рӯд, борон, барфу ях, роҳ, соя, инсон ва узвҳои ӯ, мактабу маориф, илм ва васоити таълимӣ, воситаҳои дилхушии инсон ва мевачоту гулу гиёҳҳо ва ғайраҳо бахшида шудаанд. [7]

Масалан, кешкрӯдиён доир ба илм чистоне эҷод намудаанд, ки шуниданӣ ва муфид мебошад:

*Гуле бошад, гули бехор бошад,
На дар дашту на дар кӯҳсор бошад.
На кас ӯро харад на кас фурӯшад,
Ҳамеша бар сараи бозор бошад.*

Дар байни тоҷикони Қашқадарё доир ба яхдон чистоне арзи вучуд намудааст, ки аз нигоҳи вазну қофия таронаи, атфолро ба ёд меорад ва хеле шуҳу дилрабост:

*Эй чӣ аҷаб хона ин,
Хона чӣ афсона ин?
Берунакаи тобистон,
Дарунакаи зимистон?*

Рубоиву дубайтӣ, майдадубайтӣ ва китъаҳои тоҷикони водии Кешкрӯд аз нигоҳи мазмуну мундариҷа ва тасвиру тавсиф ва теъдод хеле гуногун ва муассир мебошанд. Мо дар маҷмӯаи «Фолклори тоҷикони водии Қашқадарё» мунтахабан 224-тои онҳоро ба дасти чоп расонидаем, ки аз нигоҳи шеърӣ ва тасвири бадеӣ хеле ҷолиби назаранд. Масалан, ҳоло лутфан назаре шавад ба ин рубой:

*Даҳонатро ба тангӣ гунҷаи садбарги тар гуфтам,
Суҳанҳои туро ширинтар аз шаҳду шакар гуфтам.
Ба ҳубӣ шӯлаи рӯи туро Шамсу Қамар гуфтам,
Ба дида ҳоки поят тӯтиёи чашми тар гуфтам.*

Баъзе идиҳои наврӯзӣ, ки дар байни кешкрӯдиён маъмулу машҳуранд ва онҳоро мактабдорони замони гузашта ба муносибати ҷашни Наврӯз дар коғазӣ сабз навишта ба шогирдонашон тавзеҳ менамуданд, ба молӣ фолклорӣ табдил гардидаанд:

*Наврӯзу навбаҳорон, борони раҳмат омад,
Гулҳо шукуфта дар бог, булбул ба шират омад.*

Моро ту додӣ идӣ, озод кун зи мактаб,

Гар ту чунин бикардӣ, маъвои ҷаннат омад. [7]

Дар байни сокинони вилояти Кешкрӯд таронаҳои маросимҳои мавсимӣ, ҷашни арӯсӣ, марғу мотам, аллаи модар, таронаи атфол хеле интишор ёфтаанд. Роҷеъ ба ин масъалаҳо шодравон Рашид Қодиров ҳанӯз соли 1963 рисолае таҳти унвони «Фолклори маросими то-революсионии тоҷикони водии Қашқадарё»-ро таъриф намуда, ба дасти чоп расонида буд ва сипас китоби ӯ бо баъзе иловаҳо ва таҳриру такмили нав бо кӯмаки Равшан Раҳмонӣ соли 2005 аз тариқи нашриёти «Эҷод» чоп гардидааст. Аммо дар ин китобҳо суруду тарона ва бисёр жанрҳои фолклорӣ фаро гирифта нашудаанд. [2]

Мо дар ин гузориш ҳамаи корҳое, ки роҷеъ ба масъалаи тадқиқ ва таҳқиқи жанрҳои гуногуни фолклори тоҷикони водии Кешкрӯдро фарогир бошад, таваққуф нанамудаем. Яке аз ин корҳое, бо ибтикор ва кӯшишу ғайрати фолклоршиноси донишманд ва фидойии фарҳанги мардум шодравон Раҳмон Раҷабӣ бо роҳнамоии устои роҳнамоаш, Равшан Раҳмонӣ сурат гирифта буд ва ин маҷмӯа таҳти унвони «Намунае чанд аз фолклори тоҷикони Шаҳрисабзу Китоб» ба тавассути «Пажӯҳишкадаи мардумшиносӣ» ба дасти чоп расидааст, таваққуф карданием. [6]

Шодравон Раҳмон Раҷабӣ бо маслиҳат ва роҳнамоии Равшан Раҳмонӣ қиссаҳо, ривоят, дуоҳо ва нақлҳои гуногуни сокинони деҳоти ноҳияҳои Шаҳрисабзу Китоби вилояти Қашқадарёи Ҷумҳурии Ёзбекистонро бо усули илмии забти савт гирд оварда ба нашр расонидааст. Маҷмӯаи «Намунае чанд аз фолклори тоҷикони Шаҳрисабзу Китоб» дар илми фолклоршиносӣ ва лаҳҷапажӯӣ метавон қазоват намуд, ки ягон асаре мебошад, ки тамоми махсусиятҳои овойӣ ва фолклориву фарҳангии сокинони панҷ деҳоти ғӯиши ғелонӣ: Кӯл, Ғелон, Шут, Аспидухтар ва Қабзахонаро фаро гирифта, дар пешгуфтори он роҷеъ ба моҳияти илми ғӯиши ғелонӣ иттилои муҳими илмӣ оварда шудааст.

Пайнавишт:

1. Бартельд В.В. Сочинения. Т. II. Часть 1./ В.В. Бартельд–М.: Наука, 1963. - Стр. 467-469.
2. Қодиров Р. Фолклори маросимии тореволютсионии тоҷикони водии Қашқадарё / Р. Қодиров –Душанбе: Дониш, 1963.
3. Ҷураев Ғ. Лаҳҷаи арабҳои тоҷикзабон / Ғ.Ҷураев – Душанбе: Дониш, 1975.
4. Маҳмудов М. Шеваи тоҷикони Китоб / М.Маҳмудов – Душанбе: Дониш, 1972.
5. Ҳиравӣ, Фаҳрӣ. Ҳафт Кишвар / Фаҳрии Ҳиравӣ. – Душанбе: Ирфон, 1992, саҳ 264-266.
6. Раҷабӣ Раҳмон. Намунае чанд аз фолклори тоҷикони Шаҳрисабзу Китоб. Раҳмон Раҷабӣ. – Душанбе, 2001, саҳ, 6-7.
7. Фолклори тоҷикони водии Қашқадарё, афсонаҳои сеҳромез чилди 1. Гирдоваранда ва мураттиб, Рашид Қодиров, зери назари Рӯзӣ Аҳмадов, Душанбе 1998: Фолклори тоҷикони водии Қашқадарё, афсонаҳо, дostonҳо, ҳикоят, нақл, ривоят ва латифоҳо, чилди 2, Гирдоваранда ва мураттиб, Рашид Қодиров, зери назари Рӯзӣ Аҳмадов, бо ҳамкориҳои Яздонифар Раҷабӣ, Душанбе, 1998; Рашид Қодиров ва Рӯзӣ Аҳмадов, «Фолклори тоҷикони водии Қашқадарё», чилди 3 (зарбулмасал, чистон, байт, дубайтӣ, рубой, суруд, боварҳо ва матнҳои ўзбекӣ) муҳаррир масъул академик Раҷаб Амонов. –Душанбе: Амри Илм, 2000.
8. Церетели Г.В. Арабский диалект средней Азии. Т.1./ Г.В. Церетели Бухарский Арабский диалект. - Тбилиси: Издательство АН Грузии, 1956.
9. Эшнӣёзов М. Шеваи ҳардурӣ / М.Эшнӣёзов. - Душанбе: Ирфон, 1967.

ФАРҲАНГИ МАДУМИИ ДИЁРИ САӢИДОИ НАСАФӢ

Дар мақолаи мазкур мавзӯи фолклори мардуми вилояти Қашқадарӣи Ҷумҳурии Ўзбекистон, ки то ҳол кам мавриди омӯзиш қарор гирифтааст, баррасӣ мегардад. Инчунин, муаллиф ашъори шоирони маъруфи ин диёрро омӯхта, аз эҷодиёти онҳо мисолҳо пешниҳод менамояд. Муаллиф хусусиятҳои жанрии осори мардумиро нишон додааст, ки дар тӯли садсолаҳо бо ҳаёти мардуми оддӣ алоқа дошта, маълумоти арзишмандеро мерасонанд. Ҳамчунин аз осори шоири машҳур Сайидои Насафӣ намунаҳои ҷолибе пешкаш гардидааст.

Вожаҳои калидӣ: фолклор, жанр, фарҳанг, мардум, Насаф, Қашқадарё, осор, шоир.

ФОЛЬКЛОР ЗЕМЛЯКОВ САЙИДОИ НАСАФИ

Настоящая статья посвящена на малоизученной теме народного творчества таджиков проживающей в Кашкадарьинской области республике Узбекистан. В статье рассматривается творчество знаменитых поэтов этого региона. Приведены яркие примеры из творчества представителей народного творчества. В статье оговорены все особенности жанров народной поэзии. Даны очень ценные сведения о бытовании этих жанров среди населения, несколько столетий народ и поныне минуя используют шедевры из творчества Сайидои Насафи.

Ключевые слова: фолклор, жанр, культура, народ, Насаф, Кашкадарё (название реки), наследие, поэт

FOLKLORE OF THE FOLLOW COUNTRYMEN OF SAYIDOI NASAFI

This article is devoted to the small studied theme of folk art of the Tajik poet, who lived by the Kashkadarya region of the Republic of Uzbekistan. Also the article deals with the work of the famous poets of this region. There are mentioned the vivid examples from creativity of representatives of national creativity results. The article specifies all the features of the genres of folk poetry. The most valuable information about the existence of these genres are popular among the people, which also they are given for the several centuries to people, who have bypassed using masterpieces from the works of Sayido Nasafi.

Keywords: folklore, genre, culture, people, Nasaf, Kashkadarya (the name of the river), heritage, poet.

Маълумот дар бораи муаллиф: Рузии Аҳмадов - Ходими калони илмӣ шуъбаи фолклори Институти забон ва адабиёт ба номи Абӯабдулло Рӯдакии АИ ҶТ, номзади илми филологӣ.

Сведения об авторе: Рузии Ахмадов - Старший научный сотрудник отдела фольклора Института языка и литературы имени А. Рудаки АН РТ кандидат филологических наук,.

Information about the author: Ruzi Ahmadov – Senior researcher of the Department of Folklore of the Institute of Language and Literature named after A. Rudaki of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, candidate of the Philology Sciences.

УДК:891.550.09Ф

0-39

МАВЗӢҲОИ РУБОИӢТ ВА ДУБАЙТИҲОИ МАРДУМӢ

Рустам Оймахмадов

Институти забон ва адабиӢти ба номи АбӢабдулло Рӯдакӣ

Фарҳанги деринаи мардуми Тоҷикистон пайваста дар рубоиӢт ва дубайтиҳои мардумӢ инъикос ёфтааст. Ва дар тамоми арсаҳои зиндагонии мардуми тоҷик ин осор аҳамияти вижае дорад. Аз ҷумла, ин навъ осор дар ҷашни Наврӯз, маросими арусӣ, ҷамъомадҳои хонагӣ, лолоиҳо, сарбозӣ, ғарибӣ ва дар қори пахтазорҳо ва дигар ҷаҳолиятҳои мардуми дида мешавад. Беғорҷ метавон идао кард, ки дар фарҳанги мардуми тоҷик барои ҳар мавзӯе, як ё чанд дубайтӣ ва рубоӣ вучуд дорад. Бо ин муқаддима бояд ба ин нуқта, ишора кунам, ки паҳнои мавзӯи ашъори фольклори тоҷик, ба густурдагии зиндагонии мардум аст. Ҳар мавзӯе, ки ба зисти иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва ҳатто сиёсии инсон ишора дошта бошад, дар фольклори тоҷик радди пойи ҳудро дорад. Инчунин, оинҳои қавмӣ ва иҷтимоӣ, монанди маросими арусӣ, наврӯзӣ ё ҳамнавоиҳои вақти қор ва ҳашар низ дар ин миён ҷойгоҳи асосӣ доранд. Бархе аз ин ановини мавзӯӣ ҳам ба вузӯҳ намоёнҳои шароити таърихӣ, иҷтимоӣ ва ҷуғрофиёии қаламрави Тоҷикистон дар даврони мухталиф ҳастанд. Аз ин гузашта, бахше аз мазмунофариниҳо дар ашъори фольклори тоҷик, ба мисли мавзӯоти ишқ, фироқ, мушкилоти зиндагӣ, шикоят аз замона, нигаронӣ дар ҳавзаи дардҳо ва ормонҳои муштараки башарӣ ҷой мегиранд. Дар ин бора, фольклоршиноси соҳибноми тоҷик Раҷаб Амонов баён медорад: «Рубоӣ гувоҳнома (шиноснома)-и орзуҳо ва дардҳо ва шодиҳо

ва ғамҳо ва хушкомиҳо ва нокомиҳои мардум дар давраҳои гуногун будааст» [1, 7].

Дар ин навишта талош кардаем, ки бо раддабандии мавзӯӣ ва мазмунӣ, то ҷойе ки маҷоли ин мақола иҷозат медиҳад, ба равшан шудани марзҳои мавзӯӣ дар рубоию дубайтиҳои шифоҳӣ бипардозем. Барои ҳар мавзӯӣ ва зершоҳаҳои он аз осори шифоҳии мардуми тоҷик низ мисолҳои оварда мешавад.

Ишқ. Мухимтарин мафҳум ва унсуре, ки дар ин сурудаҳои мардумӣ асл ва асосӣ аст, ҳамин мавзӯи ишқ мебошад. Мафҳуми ишқ дар маркази тамоми ин сурудаҳо қарор дорад. Яъне рубоӣ ва дубайтиест нест ки ранг ва бўи ошиқона надошта бошад. Ағлаби ин сурудаҳо бо ҳар мавзӯе ки бошад, бо мафҳуми ошиқона баён шудаанд. Яъне агар рубоӣ ва дубайтӣ дар бораи наврӯз, модар, сарбозӣ, ватан ва ғайра бошад, аз мафҳуми ошиқона ҳам дур нест. Ба иборати дигар, ҳар андеша ва мазмун дар ин рубоӣёт, дар атрофи меҳвари ишқ мегардад ва аз нишонаҳо, истилоҳот ва вожагони махсуси ин ҳавза баҳра мебарад. Яъне мазмуни ҳамчун шиква аз рӯзгор, дин, иҷтимоӣёт ва табиат ҳама ранге аз нигоҳи ошиқона доранд. Ин ишқ аст, ки ба унвони марказ ва асл тамоми ҷарҳаҳои мазмуни дигарро ба таҳаррук меандозад. Албатта, ишқи комилан заминӣ, моддӣ ва дар дастрас, аз ҳамин рӯ бозтоби ҳулқӣёт, эътиқодот ва шеваҳои рафтор ва муоширати мардуми тоҷик ба тамоми дар оинаи рубоӣҳои ошиқона бозтоб ёфтааст..

*Ошиқ манаму на шав қарорам на рӯз,
Ошиқ шудам эй ба сузани бахмалдӯз,
Сӯзан гиру ришта гиру чашмонама дӯз
То қур шавам, пешат бишинам шабу рӯз [9, 118]*

*Ёди ту қунам, сари забонам сӯзад,
Ғар сабр қунам, тамоми ҷонам сӯзад.
Сирест, ки пеши кас натонам гуфтан,
Мағзам ба даруни устухонам сӯзад[9,118]*

*Чашми сияҳат, ки мекунад маст маро,
Дил мекашаду намерасад даст маро,
Гуфтам, ки ба кӯи ошиқӣ сад тавба,
То дида бидид, тавба бишкаст маро. [9,61]*

Ишқи модар ба фарзанд ва бар акс. Чойгоҳи модар дар фарҳанги тоҷикон бисёр арзишманд ва воло аст. Меҳри модаре, ки худ ганҷинаи нур дар синаи ҳар фарзанд мебошад, аз пойи гаҳвора бо лолоиҳои гарми модарона пайванди рӯҳӣ ва меҳрбореро миёни фарзанд ва модар ногусастанӣ мекунад. Ин мақом ва манзалати модар маншаи зуҳури ашъори модаронаро дар адабиёти фолклорӣ, ба хусус рубоӣ ва дубайтӣ зиёд намудааст. Дар ин замина мақолаи ҷудогонаи бо мавзӯи симои зан, ки дар он ба ин мавзӯ бештар пардохта шуда, ҷоп шудааст ва дӯстори фолклор метавонанд мурочиа кунанд [6, 143-153].

*Сумбул соя, дарахти сумбул соя,
Кошкӣ мешудум ба очаҷон ҳамсоя.
Ҳар гот, сарам ба рӯи болин оя,
Ширин очаҷон, аз дарам дароя [9, 61].*

*Очам дурай хат равонуш букунум,
Як қавза гула чида равонуш букунум.
Як қавза гули чида, як ночида,
Ҷонма ба даруни най равонуш букунум [8, 27].*

*Ванҷай-Ванҷай, дилам хумори Ванҷай,
Гирдобии сафед, ба рӯи оби Панҷай.
Мардум мега, ки рангут ай чӣ зардаи,
Баччам ай танам ҷудову, рангам зардаи [9, 128].*

*Эй зоги сиёҳ, ки меравӣ гушот қар,
Пайгоми мана ба бачаи дурам бар,
Аввал шину гӯ, ки модарат бемор аст,
Рангаш ба мисоли қаҳгили девор аст [9, 89].*

Ишқ ба ватан. Мафҳум ва мавзӯи ватан бо нигоҳи густурдатари он дар ин сурудаҳо хеле ҷашмгир аст. Гуяндаҳои ин осор, аҳвол ва эҳсоси худро нисбат ба ватан, ки арзишмандтарин мафҳум аст, баён медоранд. Мафҳими ҳамчун ҳисси ватандӯстӣ, арзиш ва мақоми ватан, дури аз ватан, тавсифи ватан ва ишқ варзидан ба ватан, мазомине мебошанд, ки аз аҳамияти мавзӯ дарак медиҳад. **Ҳисси меҳандӯстӣ:**

*Хоки ватан аз тахти Сулаймон хуштар,
Хору хасаи аз лолаву райҳон хуштар.
Юсуф, ки ба Миср подшоҳӣ мекард,
Эй қош гадо буд ба Канҳон, хуштар [4, 160].*

*Ватан ба мисоли гули садбарг бувад,
Ай беватанӣ ранги рухам зард бувад.
Ай беватанӣ, ҷура, мондам ҳайрон,
И зиндаҷудой бадтар аз марг бувад [8, 15].*

*Андар назарум ватан шакар метова,
Хоки ватанум қанду асал метова.
Наълат ба касе ёди ғарибӣ бикун,
Ови ғарибӣ лахти ҷигар мекова [5, 11].*

Дар баёни дурӣ аз ватан:
*Дар шаҳри Таҳор дидаи гирён дорам,
Ман беватанам, синаи бирён дорам.
Сад сол гузарад дар ғарибӣ умрам,
Як хоки ватан як Тоҷикистон дорам. [7,86]*

*Лаънат ба касе, ки ай ватан қанда шава,
Афта ба ғарибӣ ба кас банда шава.
Чархо фалаке шава, биёя ба ватан,
И мурдаи садсола, мағам зинда шава [8, 11].*

*Ин ватани бегона ба ту ватан шудааст,
Ин хонаи бегона ба ту чаман шудааст.
Эй беватанон, ватан нагиред ин ҷо,
Ин ватани бегона, ватан нашуд ба Мирзо [7, 186].*

Дар баёни некӣ ва ободии ватан
*Ватан ҳар гушаат пурнур боша,
Алови ҷанг аз ту дур боша.
Туро ҳар кас, ки хоҳад хор бина,
Шавад хору ду чашмаи кур боша [14].*

Сарбозӣ. Сарбозӣ дар Тоҷикистон мафҳуми хоси худро дорад. Аксари хонаводаҳои тоҷик фарзандони худро баъд аз

гузарондани даврони сарбозӣ ба чашми дигаре мебинанд. Чаро ки сарбозӣ, фарзандони тоҷикро ба камол ва пухтагӣ мерасонад. Хонаводаҳои тоҷик шабе, ки фардош қарор аст фарзандашон ба сарбозӣ биравад, хешони худро ва дӯстони фарзандашонро ба меҳмони вижае даъват менамоянд ва ба хушӣ он шабро мегузаронанд. Субҳ, ҳангоме ки фарзанди хонавода ба сарбозӣ меравад, ба ӯ як нони комили тоҷикӣ медиҳанд, то онро бигазад ва баъд аз рафтани фарзандашон он нонро бар девори хона овезон мекунанд ва то замони баргаштани фарзандашон аз сарбозӣ онро нигоҳ медоранд. Ду сол давраи сарбозӣ, боиси ба вучуд омадани бархе рӯбиёт ва дубайтиҳои халқӣ шудааст, ки метавон аз онҳо ба номи сурудаҳои сарбозӣ ном бурд, ки таҷрибиёти сарбозон ва хонаводаҳои онҳоро нисбат ба сарбозӣ, дар ин сурудаҳо метавон дид.

*Аскабачаи сафедчаи якдона,
Имрӯз ба суратат шидам девона.
Девона манам, ҳамаи кас медонад,
Шояд туро насиби мо гардона [ФФ, 1.4326, ТК7].*

*Ай дургӣ нигоҳ мекунум поёна,
Хамбидани аскарони лави дарёра.
Брен бген очаи аскарора,
Бурчак бигира, бирува барфора [ФФ 1у: 2024,2, Тк 5].*

*Аз хона баромадум сини падар мерам,
Тушам таи каси пешаки аскар мерам.
Аскар мега авқоти мо бисёрай,
Як парча хати ватан даркорай [ФФ 1: 8173,2 Ти6].*

*Ма шишта будум даҳани дарбача,
Хат омадай, ки ай номи аскарбача.
Гар хат задай харҷи надорам оча,
Ай чашмои лиқи овут баро ҷони оча. [ФФ 1У: 2331,3 Тк5].*

Табиат. Нухустин марҳилаи таърихи шеър ва пайдоиши он дар зеҳни башар бо таъсири табиат будааст. Аз ҳамон қуруни ибтидоӣ, зиндагии башар бо табиат омехта буд ва илҳами нухустин номҳо барои ҳар унсури табиат, худ шеъре аст, ки

насли инсон бо онҳо зиндагонӣ намуда аст. Тамоми ҳунармандони ҷаҳон, аз наққошони дунё гирифта то шоирон ва филмсозон ва оҳангсозон, пайванди маҳкаме бо табиат доранд ва асоси хунари онҳо, бештар аз табиат илҳом мегирад. Табиат дар шеъри шоирони классик ва муосир бисёр барҷаста аст. Аз Рудакии гирифта то шоирони муосир, шоире нест, ки дар васфи табиат бо илҳом гирифта аз табиат шеъри насуруда бошад. Тоҷикистон, ки кишвари сарсабз ва зебоне мебошад. Бо доро будани рӯдҳои фаровони бошукӯҳаш ва кӯҳҳои сар ба фалак ва заминҳои ҳосилхезу хиёбонҳои пурдарахту сарсабзаш, ки шукӯҳ ва зебоии Тоҷикистонро чандин баробар кардааст ба бихишти рӯи замин ҳам машхуру маъруф шудааст. Ба ҳамин хотир мо дар ашъори фолклори тоҷик, ба хусус рубоиёт ва дубайтиҳо, ки бештари мардум, онҳоро бар сари кор дар киштзорҳо ва ё теппаҳо ва кӯҳҳо дар сайру гашт ва тафарруҷ замзама мекунанд, шоҳиди чилваҳои аз табиат дар онҳо ҳастем. Ба чанд намуна аз ин қабил, ашъори фолклорӣ таваҷҷуҳ намоед, ки намудҳои аз вижагиҳои табиат дар онҳо ба ҷашм меҳӯрад. Вожагони ҳамчун баҳор, гул, лолазор, булбул, чанор, наврӯз ва ғайраро дар онҳо метавон дид.

*Ман булбуламу баҳора дӯст медорам,
Себаргаву лолозор дӯст медорам,
Себаргаву лолозор дар боғи шумост,
Ҷонона! Фақат шумора дӯст медорам [9, 23].*

*Ҷасли наврӯз аст айёми баҳор,
Гул шукуфту гашт олам лолозор.
Дашту саҳро сабзу хуррам гаштааст,
Аз насими ҷонбаҳиш бегубор [5, 31].*

*Имрӯз ҳавои боғ дорад дили ман,
Савдои ту дар дамоғ дорад дили ман.
Савдои ту аз димоғ берун наравад,
Мисли дили лола доғ дорад дили ман [9, 24].*

Андух ва шиква. Яке аз дигар мавзӯҳои, ки хеле дар адаби фолклори Тоҷикистон ба ҷашм меҳӯрад, мазмуни андух, ғам ва шиква аст. Мавзӯи андухро ё дар дурӣ аз ёр, маъшук, наздикон, ватан, ё дар мафохими иҷтимоӣ ё фалсафӣ, мисли издивоҷи

иҷборӣ, ё шиква ва шикоят аз сарнавишт мебинем. Гила аз бахт ва иқбол низ дар ашъори форсу тоҷик камсобиқа нест. Ин мавзӯ дар ашъори омиёна вофиртар мебошад, зеро бовар ба ҷабр ва тақдир дар назди авом роиҷтар ба назар мерасад. Дар шеърӣ фолклори тоҷик ҳам намунаҳои фаровоне аз ин қабил ашъор метавон ёфт. **Андӯҳи ҳунарманд:**

*Ғам гирди сари нурҳунарон мегарда,
Шодӣ ба дили беҳабарон мегарда.
Ҳар кас, ки дар ин ҷаҳон сухан фаҳм нашуд,
Ҳайвосифатай, гирди ҷаҳон мегарда [9, 61].*

*Дар рӯйи замин як дами дилишодам нест,
Дар рӯйи замин гашианам ба ёдам нест.
Эй дӯстои шишиағӣ, маломат накунад!
Сухтай ҷигарам, қуввати фарёдам нест [9, 68].*

Шиква аз фалак:

*Фалак дидӣ, ки бар ҷонам чиҳо кард,
Ғами олам насиби ҷони мо кард.
Ғами олам ҳамаи реги биёбон,
Фалак бар чиду дар домони мо кард [9, 61].*

Мушкилоти издивоҷ:

*Духтар! Духтар! Эй, ҳавот мастум кардай,
Хок бар сари бемолим, настам кардай.
Моле надорам, ки атата розӣ кунам,
Муёбоф шавам ба қадди ту бозӣ кунам [14].*

Ҳамонгуна ки дидем, мафҳум ва мазмун дар ин сурудаҳо ба густурдагии зиндагӣ аст. Ҳарчанд мо дар ин мақола ба бархе аз мафҳуми барҷастаи ин сурудаҳо пардохтаем, аммо метавон фаротар аз ин мазоминро ҳам дар онҳо дид. Мазомини ошиқона ва зермаҷмӯаҳои он, яъне фироқ, висол, шиква, васфи машук, ишқ ба ватан, арзишу таҳсину васфи ватан, ҳамаи ин мазомин аз дил ва таҷрибаи мардум баромадааст, ки бо зиндагии мардум омехтааст. Ишқи модарона, меҳанона, таҷрубиёти сарбозӣ, ғурбат, сафар ва гила аз рӯзгор аз дигар мазомини ин рубоиёт ва дубайтиҳо аст, ки зухур ва бурузи онҳо ҳамроҳ бо таъсирпазирӣ аз табиат, аносурӣ табиат ва муҳити он аст. Ин сурудаҳо бо ҳар мафҳум ва мазмун нишондиҳандае, маҷмӯае аз фарҳанг, одоб ва

русум ва ҷаҳонбинии мардумонест, ки ҳисси худ, фикри худ ва таҷрибаи худро нисбат ба ҳар мавзӯе баён кардаанд. Ин сурудаҳо ганчинаи фаромӯшношудани дили мардум мебошанд, ки мардум орзуҳо, шодиҳо, таҷрибаҳои зиндагии худро бо забони сода ва равон дар тӯли солиёни дароз сурудаанд.

Китобнома:

1. Амонов Р. Баёзи фолклори тоҷик / Р. Амонов. – Душанбе: Ирфон, 1985, ҷ 1, - 288 сах.
2. Амонов Р. Рубоиҳои халқии тоҷикӣ / Р. Амонов. – Душанбе: Ирфон, 1977, - 102 сах.
3. Амонов Р. Исроилова, Т. Нозимов, С. Хоки Ватан / Р. Амонов, Т. Исроилова, С. Нозимов. - Душанбе: Сурушо, 2002, - 300 сах
4. Амонов, Р. Эҷодиёти бадеӣ халқ ва замон / Р. Амонов. – Душанбе: Ирфон, 1970, - 168 сах.
5. Амонов Р. Ҳақиқати зиндагӣ ва ҳақиқати бадеӣ, Р. Амонов. – Душанбе: Ирфон, 1984, - 350 сах.
6. Оймаҳмадов, Р. Симои зан дар рубоиёти шифоии мардуми тоҷик/ Р Оймаҳмадов //Суханшиносӣ, 2017, № 3. – С. 143-153.
7. Саидмрод Хочозода. Садои меҳан. / Хочозода, Саидмрод. – Душанбе: Ирфон, 2013, 112 Сафҳа
8. Фолклори Кӯлоб/ С.Фатхуллоев, Ф.Муродов . –Душанбе: Дониш, 2006, – 577 сах.
9. Шакурзода Мирзо. Себи самарқандӣ / Мирзо Шакурзода. –Техрон: Равзана, 1379, –128 сах.

Рӯйхати гӯяндаҳо:

10. ФФ1.4326,ТК7, Даштиҷум, 49-50, Азимов М
11. ФФ 1у: 2024,2, Тк 5, Данғара, 6з, Миркамолова М. Раҳимова Сайли, 26-сола маъ. миёнаи нопурра.
12. ФФ 1: 8173,2 Ти6. Сари Хосор. 50. Зубайдов Ҳабиб, 21 сола
13. ФФ 1У: 2331,3 Тк5. Данғара, 1963. Миркамолова М., гӯянда: Абдуллоева Қиммат, 72-сола, бесавод аз Ғичовак.
14. Набиева Меҳринигор, Н.Ёвон, 21-сола, донишҷӯ.

МАВЗӢҲОИ РУБОИЁТ ВА ДУБАЙТИҲОИ МАРДУМӢ

Дар ин мақола талош шудааст, ки бо дастабандии мавзуии мазомин, то чое ки маҷоли ин мақола иҷоза медиҳад, ба равшан шудани марзҳои мавзӯӣ дар рубоӣҳо ва дубайтиҳои фолклори тоҷик пардохта шавад. Барои ҳар шоха ва зершохаи ин мазомин, низ мисолҳои аз ҳилоли ашъори фолклори тоҷик оварда шуда аст.

Вожаҳои калидӣ: фолклори тоҷик, рубоӣ, дубайтӣ, мавзӯӣ, мухтаво.

ТЕМАТИКИ НАРОДНЫЕ РУБАИ И ЧЕТВЕРОСТИШИЯ

В настоящей статье благодаря классификации тематика содержания несколько позволит содержание статьи определяется границы тематик таджикских фольклорных четверостиший. Для каждого вида и подвида (вишеназванных) тематик также приведены примеры из сок-ровищницы таджикского фольклор.

Ключевые слова: фольклор, рубои, четверостишие, тематика, содержание.

THE THEMES OF RUBAIS AND COUPLET FOLKS SONGS

In this article mentioned matters of the content, which devoted to the topic of this article, in order to clear the time boundaries in poetries and Tajik folk songs. For each branch and subdivision of this content there are also described the tragedy of Tajik folk fantasy.

Key words: Tajik folk fantasy, rubai, theme, meaning.

Маълумот дар бораи муаллиф: Рустам Оймахмадов - ходими илмии шуъбаи фолклори Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии АИ ҶТ, номзади илми филология, тел.: +992 93 109 39 99, e- mail: rustamjon99@gmail.com.

Сведения об авторе: Рустам Оймахмадов – научный сотрудник отдела фольклора Института языка и литературы им. Абуабдулло Рудаки АН РТ, кандидат филологических наук, тел.: +992 93 109 39 99, e- mail: rustamjon99@gmail.com.

Information about the author Rustam Oymamadov is a scientific researcher of Department of the Folklore of the Institute of Language and Literature named after Abuabdullo Rudaki Academy of Sciences of Tajikistan, candidate of philological sciences, phone: +992 93 109 39 99, e- mail: rustamjon99@gmail.com.

МАВҚЕИ БОЗИҲО ВА СУРУДҲОИ БАЧАГОНА ДАР
ФОЛКЛОР

Раҳматуллоева Г.

Донишгоҳи давлатии Хоруг ба номи М. Назаршоев

Қисми муҳими фолклори хурдтарақонро бозиҳо ва сурудҳои гуногун ташкил мекунанд, ки иҷро ва барпокунандаи асосии онҳо ҳуди бачагонанд ва дар баъзе маврид дар иҷрои онҳо занон ҳамроҳ мешаванд. Бозию сурудҳо агар як қисм дар маҳалҳои ҷудогона бо ҳам нисбатан монанд бошанд, барҳи дигар хоси ин ё он маҳал мебошанд ва ё онҳо дар маҳалҳои дигар аз истифода ва истеъмоли берун мондаанд. Ин ҳолатро аз намунаҳои зерини ин навъи осори фолклорӣ мушоҳида кардан мумкин аст [3, 17].

Мардум ба ашёву ҳодисаҳои коинот аз ҷумла ба офтобу маҳтоб ва сайёраҳо эътиқод ва боварҳо дошта, тасаввуроташонро доир ба онҳо ба бачаҳо ва наврасон ҳам талқин мекунанд. Одатан занҳо дар рӯзҳои аввали моҳ ҳангоми дидани моҳи нопурра ба он се бор сачда карда, мегӯянд.

Местак, местак ху назар кудакенте ке ,

Аз фук кинигаре дуф раҳо ке,

Ху нурут рухнаие маш кудакенре баххих ке»

«Моҳ, моҳак назаратро суи кӯдаконамон кун

Онҳоро аз ҳамаи балоҳо раҳо кун,

Равшанию нуратро ба кӯдаконамон адо кун.

Занон чунин тасаввур мекардаанд, ки агар ба моҳ чунин мурочиат кунанд, ҳамон тавр мешавад.

Бачаҳо одатан ба ҳар як ҳодиса ва предметҳои табиат бо диққат ва шавқу ҳавас менигаранд. Дар фасли баҳор предметҳо ва ҳодисаҳои муқаррарии табиат дар назарашон хеле аҷоиб бо рангу бўи ғайриодӣ ҷилва мекунанд, ки инро аз бозӣ ва сурудҳои онҳо ба осонӣ пай бурдан мумкин аст.

Бачаҳои қишлоқи Дерушон дар вақти бозӣ кардан, ҳангоми фаро расидани сармо ва ё агар хунук шудани ҳаво якҷоя ба офтоб мурочиат карда меҳонанд:

*Хор-хорак хорде ке,
Та буцен-ан дахт-те хиҷод,
Хор-хорак, хорде ке,
Та зиретенан дахт-те равод.
Офтоб, офтобак шуълапоиш кун,
Кӯдакони ту дар сахро хунук хӯрданд,
Офтоб, офтобак шуълапоиш кун,
Кӯдакони ту дар сахро беҳолу бемадор (аз хунукӣ) шуданд.*

Бо вучуди нофаҳмо будани нозукиҳои шеърнависӣ аз ҷумла вазни шеър, кофиябандӣ, истифодаи санъатҳои бадеӣ дар назм, осори фолклорие, ки эҷод намудаанд ба ҳар ҳол дар қисме аз бандҳо аз ҷиҳати мазмун ва маъно мувофиқат доранд ва инчунин дигар дар истифодаи истилоҳҳои ба ҳам мувофиқ ва муқобил низ дақиқназарона эҷод намудаанд.

Дар водии Ҳисор бочагон сурудро бо қаринаи дигар месароянд:

*Офтоб буро ба рӯи ман,
Ба сару китфу рӯи ман,
Тоза шава дандони ман.
Буро шава забони ман.
Офтоб буроя ба рӯи ман,
Зилзила дар даруни ман
Силсила дар дандони ман
Эй ёри меҳрубони ман.*

Чӣ тавре ки гӯянда эзоҳ медиҳад, калосолон суруди мазкурро ҳар саҳар ҳафт маротиба ба офтоб нигариста, меғуфтаанд. Вале бачаҳо ин сурудро дар ҳар мавриде, ки офтобро бинанд, месароянд.

Дар деҳаи Барушон бачагон барои гарм шудани ҳаво ба офтоб бо ин мазмун мурочиат мекарданд.

*Хор-хорак, гарме дак,
Ху-нурат, ху нарме дак,
Та буцен ба гармат нарм,
Базайянат роҳатан.*

*Офтоб, офтобак гармӣ ато кун,
Нури худ, нармии худ ато кун*

*Кӯдакони ту аз гармӣ ва нармаӣ,
Бозию роҳат кунанд.*
Дар деҳаи Дерзуд бачаҳо ба офтоб чунин муочиат мекардаанд:

*Хор гарм ке гарм ке,
Замин халос аз намба ке.
Ту раҳм, ке раҳм ке,
Каш кампирен дам ке.*

*Офтоб (ҳаворо) гарм кун, гарм кун,
Заминро халос аз нарма кун,
Ту (бар мо) раҳм кун, раҳм кун,
Пушти кампираконро гарм кун.*

Баръакси ҳол агар бачагон саргарми бозӣ бошанду шавку рағбати беандоза бозӣ кардан дил доранд ва дар ин лаҳзаҳо ҳаво тафсон шуда монад, барои раҳӣ ёфтани аз гармии тоқатфарсо дар деҳаи Шидз бачагон ба шамоли мурочиат мекунанд, гӯё ҳамон дам шамоли нидои онҳоро шунида гармиро ба як ҳолате тоб медиҳад, ки барои бозии онҳо муносиб аст.

*Ҳуҷ-ҳуҷак, ҳуҷде ке,
Та буҷенан дахт-те пазид,
Ҳуҷ-ҳуҷак, ҳуҷде ке,
Та зирётенан дахт-те рамоғ.*

*Шамол-шамолак, беиштар вазед,
Кӯдакони ту дар саҳро сӯхтанд,
Шамол-шамолак, беиштар вазед,
Кӯдакони ту дар саҳро (аз гармӣ) беҳол шуданд.*

Дар ҳолати гармӣ, бачаҳои деҳаи Барушон боз ба шамоли хитоб карда:

*Ҳуҷ-ҳуҷак, губор ке,
Хор гарме биҷон ке,
Серун ке, серун ке,
Маши базай гарзун ке.*

*Шамол-шамолак, губор кун,
Гармии офтобро беҷон кун,*

*Сармо кун, сармо кун,
Бозии моро аз нав барпо кун.*

Дар фолклори бачагона суруд ва маросимҳое, ки ба шамол ва гирдбод вобастаанд низ мавқеи хос доранд. Расму одати шамолро даъват намудан ва ё гирдобу шамоли сахтро хобониданӣ шудан байни бачагон ба бозие мубаддал гардидааст. Дар деҳаи Дерзуд бачаҳо ба шамол чунин мурочиат мекардаанд.

*Хуҷ-хуҷак губор ке,
Май замона серун ке,
Маи базай гарзун-гарзун,
То хоранест давом ке.

*Шамол-шамолак, губор кун,
Ин замонаро сармо кун,
Бозии моро гардон-гардон,
То гуруби офтоб давом кун.*

Дар ноҳияҳои Шимоли Тоҷикистон ва маҳалҳои тоҷикнишини Ҷумҳурии Тоҷикистон суруди «Шамол биё» машҳур буд.

*Шамол биё
Шамол, биё.
Бачета хобонда биё,
Кокулҳота ҷумбонда биё,
Бачета хоб бурд-а,
Худета хоб бурд. (Ҳамрокулов Рӯзикул)*

Духтарон бошанд вақти борон мӯи сарро парешон карда, таги борон меистанд ва байти зеринро то тар шудани мӯяшон месароиданд:

*Борон, борон қул ке,
Май му гунҷ дироз ке,
Боронак қатра-қатра,
Му гунҷак зара-зара,
Боронак дарё кихт,
Му гунҷта дироз кихт,
Борон, борон қул ке,
Муф гацен фукас гул ке.
Борон, борон қул кун,
Мӯямро дароз кун,
Боронак қатра-қатра,*

*Мӯякам зара-зара,
Боронак дарё кун,
Мӯямро дароз кун,
Борон, борон қул кун,
Духтаронро сарчам кун.*

Борони баҳор бачагонро хурсандӣ ва шодӣ мебахшад. Вақти боридани борон агар ягон бача лағжида афтад ҳама ўро мазох мекарданд ва мегуфтанд: «рӯбоҳ духтараша тӯй дод». Дар бисёре аз мавзеъҳо дар ин маврид суруд иҷро карда мешуд. Дар шаҳри Бухоро, Раштон, Гиждувон ва деҳоти ин маҳалҳо бачаҳо суруди зеринро месароиданд.

*Борон борид ҷар-ҷар,
Кавиш бивем тар-тар.
Бовам қаландар шуд,
Бивем чилемкаш шуд.* 50

*Варианти дигар:
Борон, борон, боронак,
Маиш калте зай равонак,
Маиш гунҷ дироз ке, эй борон,
Ху дастур равон, равон.*

*Борон, борон, боронак,
Руи тори мо резон шав,
Мӯи сари моро дароз кун, эй борон,
Ба мисли худат равон- равон.*

Дар Гиждувон духтаракон сари луч дар тағи борон меистанд ва байти зеринро то тар шудани мӯяшон месароиданд.

*Ҳамал, ҳамал мӯи мана дароз кун,
Дароз накунӣ, қад-қади карбос кун.* (Тағоева Уруной)

Борони дарозмуддат ва ё бемаҳал хавфу хатари нобуд шудани киштро ба миён меовард. Ба ин муносибат дар деҳаҳои ноҳияи Рушон ҳар гуна расму одат ва маросимҳо барпо мегардид. Дар гузаронидани ин урфу одатҳо бачагон низ ҳатман, иштирок мекарданд ва суруди зеринро мехонданд, ки онро занони куҳансол барояшон мегуфтаанд:

Ҳавобуҷак ҳаво ке,

*Ху пеҷ на мавло ке,
Солдатен озод ке,
Немисен тухпок ке.

*Ҳавои хурдак ҳаво кун,
Рӯи худро ба Худо кун,
Афсаронро озод кун,
Тухми немисҳоро пок кун.
Ё бо қаринаи дигар мегӯянд:
Хор-хорак хорде ке,
Хор-хорак гармде ке,
Хор-хорак тафсон ке,
Та буценан дахт-те хиҷод.

*Офтоб, офтобак, шуълапоиш кун,
Офтоб, офтобак гармӣ ато кун,
Офтоб, офтобак, тафсон бишав,
Фарзандони ту хунук хурданд дар дашт.*

Ба гуфти сокини деҳаи Вамд Хоним 87-сола, соле ки сербориш омад, борон сар карда кишту кори баҳорӣ номусоид меояд. Бачагон тибқи хоҳиши занҳо ба ин мазмун сурудро замзама мекарданд. Аз тадқиқоти Шермуҳаммадов Б, маълум мегардад, ки одати ба офтоби баҳор мурочиат намуда, суруд гуфтани бачагон дар районҳои ҷанубии Тоҷикистон ҳам мушоҳида шудааст.

*Бачаҳои Кулоб ва Муъминобод мегуфтаанд:
Офтоб биё-биё,
Нону ҷургот меҳӯрем,
Офтоб биё-биё,
Кулчаю равған меҳӯрем.*

Бачаҳо ин сурудро ҳангоми дидани офтоб месуруданд.

Дар байни бачагон сурудҳои маросимии бисёре боқӣ мондаанд, ки онҳо дар маросимҳои даъвати борон ё пешгирии абр селу борони зиёд иҷро карда мешаванд.

*Ҳавобуҷак, ҳаво ке,
Кишатат кор раҳо ке,
Кудакен заргаӣ кинан,*

Киштит кор расво маке.

Ҳавои хурдакак ҳаво кун,

Кишту корро раҳо кун.

Кудакҳо зорӣ кунанд.

Кишту корро расво макун.

Бачаҳо аз рӯи ақидаҳои маъмул абрро чисми саҳти яклухт тасаввур намуда, гумон доштаанд, ки он мисли одам чашм, даҳон, дасту по доштааст. Дар баҳорон ба лаби ягон дарё ё кӯл аз осмон фаромада об менушидааст ва пас аз он ба ҳаво мебаромадасту кучое, ки дилаш хоҳад, кам-кам аз оби нушидааш мерехтааст. (48). Дар Исфара, Ёротеппа, Хучанд нусхаи зерини ин суруд машҳур аст.

Аври гузар,

Тез гузар.

Ягон-ягон,

Чакида гузар.

Дар деҳаи Шидз дар натиҷаи боришоти зиёд занон барои духтаракон лухтакеро сохта бо ресмони рангоранги ҳафтранг рӯи лухтакро ба мисли х (иксмонанд) печонида тарафи чапи онро ба шакли х (икс) сиёҳ карда ба духтаракон медиҳанд, онҳо онро гирифта ба лаби дарё рафта якҷоя меҳонанд.

Ҳавобуцак ҳаво ке,

Ху назар тар маш ке,

Аз чарчат силат, борон,

Маш молат ҳолл раҳо ке,

Ҳавобуцак ҳаво ке,

Ху назар па Мавло ке.

Ҳавои хурдакак, ҳаво кун,

Назари худро ба сӯи мо кун,

Аз чархаю селу борон,

Моли ҳоли моро раҳо кун,

Ҳавои хурдакак ҳаво кун,

Рӯи худро ба Худо кун.

Духтаракон баъди хондани ин суруд, лухтакро ба дарё

мепартоянд.

Дар Шугнон ҳам бачаҳо дар маросимҳои халқӣ, ки ба сабаби бисёр боридаи борон ва барф ташкил карда мешуданд фаъолона иштирок мекунанд. Масалан бачаҳо аз латта зочае (чин-чич) сохта сурудхонон онро аз дудбаро берун мегузоштанд. Ба ин восита моҳаворо гуё огоҳ мекарданд, ки дар натиҷаи бориши зиёд баағони дар кули Шива будаи ӯ хунук хурданд.

Пайдост, ки аксари ин амалу сурудҳои ки аз ҷониби занону кӯдакон ба ҷо овада мешуданд, пеш аз ҳама боварӣ ва эътиқоди мардумро ба ашёву ҳодисаҳои табиат равшан бозгӯй мекунанд. Чунин бовару эътиқодот, ки қисми муҳими онҳо вижагии анимистӣ доранд, танҳо ҳоси аҳолии навоҳии кӯҳистони Тоҷикистон набуда, онҳо дар халқҳои дигар низ ба мушоҳида мерасанд.

Иртиботи ин қайду мулоҳизаҳо дар байни аҳолии Кӯҳистони Бадахшон, ба хусус сокинони деҳоти ноҳияи Рушон роҷеъ ба раъду барқ ва тиру камон барин ҳодисаҳои табиат, ривоятҳои зиёд мавҷуданд. Ҳангоми ба амал омадани раъду барқ занони куҳансол меғуфтанд:

«Кампирен ху лоқен тах зазан» (Кампиракон либосҳои худро тақон медиҳанд). Кампирҳо дар мавриди нисбати ягон амали бечо ё чизи дигар либосҳои кӯҳнашонро ғазаболуд тақон медиҳанд, ки маҳз ҳамин ҳодиса руҳ меодааст. Доир ба тиру камоне, ки баъди раъду барқ намоён мегардад, чунин бовар вучуд доштааст. Агар зани ҳомила шикамашро ба тарафи тиру камон карда нияти фарзанди беҳамто таваллуд карданро кунад, фарзанде таваллуд мекардааст, ки дар зебогӣ беҳамто мешудааст.

Нақл мекунанд, ки дар қишлоқи Шидз зане чунин кардааст ва кудаке таваллуд кардааст, ки ҳудаш ҳам аз тарси он, ки ба тифли навзоди бемислу зебоаш чашм нарасад, нигоҳ нақадааст. Ба гуфти Уснибону-хола ин хел тифл дароз умр надидааст, ясола шуда ғавтидааст. Ба мисли тиру камон падид омада, зуд ғайб меадааст.

Вочибӣ зикр аст, ки маросимҳои қадимаи бо табиат вобаста асосан дар байни бачагон осоре доранд, ки ин ҳодиса дар сарзаминҳои дигар ҳам мушоҳида мешудааст. Бачагон дар бораи

раъду барқ ва тиру камон барин ҳодисаҳои табиат аз калонсолон нақлу ривоятҳо мешунаванд.

Дар деҳаи Чолаки вилояти Фарғона бачаҳо гурриши раъдро шунида, ба сабзозоре мерафтанд ва бар рӯи сабза ғел зада чандин карат:

«Фарбеҳ-фарбеҳ»,

Чомам дарбеҳ –меғуфтанд.

Бачаҳо чунин тасаввур доштанд, ки агар дар лаҳзаи раъду барқ бар сабза ғел зада, ҳамин байтро гӯянд, фарбеҳ ва солиму бардам мешаванд.

Ин маълумотҳо на фаат омӯхтани таърих, расму одат, маросимҳо, машғулият ва тарзи рӯзгордории аҳолии Бадахшон аҳамияти калони илмӣ доранд, балки дар масъалаи муқаррар кардани фолклор дар ҳаёти маънавии мардуми он сарзамин низ манбаи муҳим мебошад ва алоқамандии онро бо дигар минтақаҳои тоҷикнишин бозгӯй менамояд.

Китобнома:

1. Андреев. М. С, Половцев А. А. Материалы по этнографии иранских племен Средней Азии. Ишкашим и Вахан // Сб. МАЭ.Т. 9, 1911. – С. 4-7; 192.
2. Андреев М. С. Чильтаны в среднеазиатских верованиях // В. В. Бартольд.- Тошкент, 1927. – С. 168.
3. Андреев М. С. Таджики долины Хуф. (Верховья Аму-Дарьи). Т.1. – Сталинабад, 1953.
4. Андреев М. С. Таджики долины Хуф. (Верховья Аму-Дарьи). Т.2. – Сталинабад, 1958.
5. Зарубин И. И. Рождение шугнанского ребенка и его первые шаги. // В. В. Бартольд.-Ташкент, 1927.
6. Кароматов Ф. Нурджанов Н. Музыкальное искусство Памира. первая. -М: Советский композитор, 1978.
7. Шакармамадов Н. Назми халқии Бадахшон. – Душанбе: Дониш, 1975.
8. Шермухаммадов Б. Назми халқии бачагонаи тоҷик. - Душанбе: Дониш, 1973.

МАВҚЕИ БОЗИҲОИ БАЧАГОНА ДАР ФОЛКЛОР

Мақола ба таҳқиқи бозиҳои бачагона ва сурудҳои фолклории мансуби он дар манотиқи кӯхистон Бадахшон ва дар муқоиса бо фолклори манотиқи Осиёи Миёна бахшида шудааст. Муаллиф дар мақола доир ба мақоми бозиҳои бачагона, тарз ва мавқеи иҷроӣ онҳо ва истифодаи сурудҳои фолклории бачагона дар мавриди иҷро дар минтақаи қуҳистони Бадахшон, махсусан, навоҳии Шугнону Рушон маълумон додааст. Дар асоси мисолҳои мушаххас ҳислат, боигарии маънавӣ ва мубориза бар зидди ҳусусиятҳои манфии ҳаёти ҳақиқии кӯдакон дармақола таҳлилу тафсир шудааст.

Вожаҳои калидӣ: бозиҳои бачагона, фолклор, сурудҳои халқӣ, ҳаёти ҳақиқӣ, ҳислат.

МЕСТО ДЕТСКИХ ИГР И ПЕСЕН В ФОЛЬКЛОРЕ

Статья посвящена анализу народных детских игр и песен в фольклоре Горного Бадахшана в сравнении с фольклором народов региона. Автором выявлены языковые и художественные особенности детских игр и место исполнения народных песен народностей Горного Бадахшана. Она подробно анализирует особенности детских игр и песен в реальной жизни детей. На основе конкретных примеров показано характер, богатство духовного мира, детей и их борьба против отрицательных качеств.

Ключевые слова: детских играх, фольклор, народный песен, реальной жизнь, характер.

USING THE NATIONAL SONGS AND BABY PLAYS IN FOLKLORE

The article is devoted to analyzing national songs and baby plays in the Gorno Badakhshan with comparison to Tajik folklore and other regions of Central Asia. The author elucidates features of language and literature national baby plays and using national songs of Gorno Badakhshan people. She reviews in detail the peculiarities baby plays and songs in real life.

Key words: baby plays, folklore, national, songs, real, life, character.

Маълумот дар бораи муаллиф: Г. Раҳматуллоева - муаллими калони кафедраи педагогика ва раёнишиносии Донишгоҳи

давлатии шахри Хоруғ ба номи М. Назаршоев, тел.: + 992 93 869 14 10. E- mail: Gulkhanda7474@mail.ru.

Сведения об авторе: Г. Рахматуллоева - старший преподаватель кафедры педагогики и психологии Хорогского государственного Университета им. М. Назаршоева, тел.: +992 93 869 14 10. E- mail: Gulkhanda7474@mail.ru.

Information about author: G.Rakhmatulloeva - Senior lecturer of the of Pedagogical and Psychological Department of the Khorog State University named after M. Nazarshoyev, phone: (+ 992) 93 869 14 10. E- mail: Gulkhanda7474@mail.ru.

ҚОИДАҲОИ НАШРИ МАҚОЛАҲО БАРОИ МУАЛЛИФОН

Маҷаллаи «Суханшиносӣ» нашрияи Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (ш. Душанбе) мебошад.

Дар маҷалла мақолаю тақризҳо ва ахбор дар бахши филология ва шарқшиносӣ ба таъби мерасанд.

Маҷаллаи «Суханшиносӣ» ба забони тоҷикӣ нашр гашта, мақолаҳо ба забонҳои русӣ ва англисӣ низ пазируфта мешаванд. Ҳамроҳи мақола фишурдаи он низ ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ бояд пешниҳод шавад.

Муаллиф дар мақолаи ба чоп пешниҳодкадааш бояд мубрамии мавзӯ ва ҳадафу мақсади таҳқиқро бо истидлоли илмӣ асоснок карда, ҳулосаҳое гирад, ки бо навоварӣ ва аҳамияти илмӣ амалии худ қобили таваҷҷуҳ бошанд.

ТАЛАБОТИ ТАРТИБ ДОДАНИ ДАСТНАВИСҲО

1. Муаллиф дастнависро ба забонҳои тоҷикӣ ва ё русӣ пешниҳод мекунад. Фишурдаи мақолаҳо ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ бояд пешниҳод гардад, ки ҳаҷми он набояд аз 1 саҳифа беш бошад.

Матни мақола бояд дар принтер бо ҳуруфи андозаи 12 дар як рӯи қоғаз сафеди андозаи стандартӣ (A4) чоп шуда, ҳар саҳифаи навишта бояд аз 28 сатр (бо шумули замима ва ҳошияҳо), зиёд набояд. Ҳошияҳои дастнавис: аз боло ва поён – 2,5 см, аз чап ва рост – 3 см. Андозаи фосилаи байни сатрҳо – 0,5 см.

Ба дастнависҳо замима мегарданд:

а) маълумот роҷеъ ба муаллиф (ном, номи падар, номи хонаводагӣ, дараҷаи илмӣ, унвон, ҷои кор, вазифа, нишонии ҷои зист, шохис (индекс)-и шӯбаи почта, шумораҳои телефони хона ва кор, нишонии почтаи электронӣ (агар мавҷуд бошад);

б) Мақола дар компютер чоп шуда, ҳамроҳ бо CD пешниҳод мешавад, ки дар он маводди муаллиф ба сурати парванда дар вожапардозии Word анҷом шудааст; агар ҳуруфи лотинӣ ё дигар аломатҳо истифода шуда бошад, бояд онҳо бо нишондоди номашон ирсол гарданд.

4. Ҳадди ниҳии дастнавис:

- мақола – 16 саҳифа, фишурдаи мақола - 1 саҳифа;
- ахбор - 8 саҳифа, натиҷаи он - 0,5 саҳифа;
- тақриз - 4 саҳифа;
- рӯзномаи рӯйдодҳои илмӣ - 4 саҳифа;

5. Сарлавҳаи мақола бо ҳарфҳои хурд ва аз матн бо фосилаи се сатр ҷудо карда мешавад.

6. Иқтибосҳо бо сарчашма дақиқ муқоиса карда шуда, дар охири саҳифа асли онҳо аз ҷониби муаллиф оварда мешаванд.

7. Феҳристи манобеъ дар охири мақола (бо тартиби алифбо – нахуст ба хатти кириллӣ, сипас бо дигар забонҳои хориҷӣ оварда мешавад; осори як муаллиф дар тартиби хронологӣ дарҷ мешавад) бо шуморагузорӣ ва нишон додани маълумоти зайл оварда мешавад:

а) **барои китобҳо** – ному насаби муаллиф, номи пурраи асар, шаҳр ва соли нашр, теъдоди умумии саҳифаҳо мисли:

1. Айни С. Кулӣёт. Ҷ. 1. / С. Айни – Сталинобод: Нашрдавтоҷ, - 1958. - 555 саҳ.

2. Пугачев В.П. Ведение в политологию : учеб. для студ. вузов / В.П. Пугачев, И.Ю. Соловьев. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Аспект-Пресс, 2003. – 466 с.

б) **барои мақолаҳо** – ному насаби муаллиф, номи пурраи мақола, номи маҷмӯаи мақолаҳо, китоб, рӯзнома, макони нашр, шаҳр (барои китоб), сол ва шумораи рӯзнома, маҷалла, мисли:

1. Айни С. Маъноӣ калимаи тоҷик / С. Айни // Садои Шарқ. 1986, № 8. – С. 48-73.

2. Кисляков Н.А. Старинные приемы земледельческой техники и обряды, связанные с земледелием у таджиков бассейна р. Хингоу/ Н.А. Кисляков // Советская этнография. 1974, №1. – С. 114-125.

Дар дохили матн истинод ба манбаъ дар дохили қавси мураббаъ дода шуда, аз ҳам тавассути вергул ҷудо карда мешавад, мисол: [1, 272]; шумораи саҳифаҳои иқтибос бо воситаи вергул ё тире нишон дода мешавад, мисол: [2, 272-280].

7. Дар мақола аз тарафи муаллиф ё муаллифон бояд имзо гузошта шавад.

Дастнавис бояд бодикқат хонда шуда, бидуни ғалат пешниҳод гардад.

СУХАНШИНОСӢ, №2 2018

Дастнависхое, ки бидуни риояи талаботи мазкур таҳия шудаанд, баррасӣ намешаванд.

Ҳайати таҳририя дар ҳолатҳои зарурӣ ҳуқуқ дорад мақоларо кӯтоҳ, таҳриру ислоҳ кунад ва ё ба муаллифон ҷиҳати ислоҳ баргардонад.

Муаллифон пас аз саҳифабандии мақола онро хонда ризоияти худро барои чоп ба таври хаттӣ тасдиқ мекунанд.

Масъулияти ақида ва муҳтавои мақолаҳо бар дӯши муаллифони онҳост.

Нишонии мо: 734025, шаҳри Душанбе, кӯчаи Рӯдакӣ, 21, Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳуҷраи 11, дафтари маҷаллаи «Суханшиносӣ», тел.: (+992 37) 221-22-40.

Шохиси (индекси) обуна дар феҳристи «Почтаи тоҷик» - 77755

Сомонаи мо: **www.iza.tj**; E-mail: **iza_rudaki@mail.ru**

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 12 ноябри соли 2015 таҳти № 0095/мҷ аз нав ба қайд гирифта шудааст.

ПРАВИЛА ПУБЛИКАЦИИ ДЛЯ АВТОРОВ

Журнал «Словесность» издается Институтом языка и литературы имени Абуабдулло Рудаки Академии наук Республики Таджикистан (г. Душанбе).

В журнале публикуются статьи, сообщения, рецензии, информационные материалы по филологии и востоковедению.

Журнал выходит на таджикском языке; к публикации также принимаются статьи на русском и английском языках. Статьи сопровождаются резюме на таджикском, русском и английском языках.

В предлагаемых для публикации научных статьях автор должен дать обоснование актуальности темы, четкую постановку целей и задач исследования, научную аргументацию, обобщения и выводы, представляющие интерес своей новизной, научной и практической значимостью.

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ РУКОПИСЕЙ

1. Автор представляет рукопись на таджикском или русском языке. Резюме к статье должно быть представлено на таджикском, русском и английском языках, объем которого не должен превышать 1 страницы.

2. Текст должен быть отпечатан на принтере - размер шрифта 12 - с одной стороны белого листа бумаги стандартного формата (A4). На странице рукописи должно быть не более 28 строк, отпечатанных через два интервала (это относится также к примечаниям и сноскам). Поля рукописи: верхнее и нижнее - 2,5 см, левое и правое - 3 см. Размер абзацного отступа - 0,5 см.

3. К рукописи прилагаются:

а) сведения об авторе (фамилия, имя, отчество, ученая степень, звание, место работы, должность, домашний адрес, индекс почтового отделения, номера служебного и домашнего телефонов, при наличии - адрес электронной почты);

б) статья должна быть отпечатана на компьютере и представлена редакции одновременно с CD, содержащей файл авторского материала, выполненного в текстовом редакторе Word; шрифты, если таковые использовались для латинских или иных символов, с указанием их названия.

4. Предельный объем рукописей:

- статья - 16 страниц, резюме - 1 страница;
- сообщение - 8 страниц, резюме - 0,5 страницы;
- рецензия - 4 страницы;
- хроника научной жизни - 4 страниц.

5. Заглавие статьи печатается строчными буквами и отбивается тремя интервалами снизу от текста.

6. Цитаты тщательно сверяются с первоисточником и визируются автором на оборотной стороне страницы.

7. Литература, на которую даются ссылки в тексте, приводится в конце статьи (в алфавитном порядке – сначала на кириллице, затем на иностранных языках; произведения одного автора даются в хронологическом порядке, начиная с более ранних), с нумерацией и указанием следующих выходных данных:

а) **для книг** - фамилия, инициалы автора, полное название книги, город и год издания, общая число страниц например:

3. Айни С. Кулиёт. Ч. 1. / С. Айни– Сталинобод: Нашрдавтоҷ, - 1958. -555 сах.

4. Пугачев В.П. Введение в политологию : учеб. для студ. вузов / В.П. Пугачев, И.Ю. Соловьев. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Аспект-Пресс, 2003. – 466 с.

б) **для статей** - фамилия, инициалы автора, полное название статьи, название сборника, книги, газеты, журнала, где опубликована статья, город (для книг), год и номер газеты, журнала, например:

1. Айни С. Маънои калимаи тоҷик / С. Айни // Садои Шарқ. 1986, № 8. – С. 48-73.

2. Кисляков Н.А. Старинные приемы земледельческой техники и обряды, связанные с земледелием у таджиков бассейна р. Хингоу/ Н.А. Кисляков // Советская этнография. 1974, №1. – С. 114-125.

Ссылки на литературу в тексте даются в квадратных скобках через запятой, например: [3, 272]; при цитировании указываются страницы через запятую или тире, например: [4, 272-280].

7. Статьи должны быть обязательно подписаны автором, а при наличии нескольких авторов - всеми соавторами.

Рукопись должна быть тщательно вычитана и сдана без опечаток.

Рукописи, оформленные без соблюдения указанных требований, не рассматриваются.

Редакционная коллегия оставляет за собой право при необходимости сокращать статьи, подвергать их редакционной правке и отсылать авторам на доработку.

Авторы читают готовую верстку статьи и в письменном виде подтверждают свое согласие на публикацию.

Ответственность за подбор, точность фактов, цитат, и данных несут авторы опубликованных материалов.

Адрес: 734025, г. Душанбе, ул. Рудаки, 21, Институт языка и литературы им. Абуабдулло Рудаки Академии наук Республики Таджикистан, комн. 11, редакция журнала «Словесность», тел.: (+992 37) 221-22-40.

Подписной индекс в таджикском каталоге «Почтаи тоҷик» - 77755

Наш веб-сайт: www.iza.tj; E-mail: iza_rudaki@mail.ru

Журнал перерегистрирован Министерством культуры Республики Таджикистан от 12 ноября 2015 года за № 0095/мч

Address: 734025, Dushanbe, avenue, Rudaki 21, Institute of Language and Literature named after Abuabdulla Rudaki Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, room. 11, the editors of "Literature", Tel .: (+992 37) 221-22-40.

Index in the Tajik catalog "Pochtai Tojik" -77755

Our website: www.iza.tj; E-mail: iza_rudaki@mail.ru

The magazine was re-registered by the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan on November 12, 2015, № 0095 /мч

ISSN 2308-7420

SUKHANSHINOSI

Academic Journal

**Rudaki Institute of Language and Literature of the
Academy of Sciences of Tajikistan**

**№ 2.
2018**

Established in
2010 published
quarterly

**Quarterly journal established in 2010 by
the Rudaki Institute of Language and
Literature of the Academy of Sciences of
the Republic of Tajikistan,**

Chief Editor
Askar Hakim,
Doctor of Philological Sciences

Deputy Chief Editor
Rahmatullozoda Sakhidod,
Doctor of Philological Sciences

Executive Secretary
Olim Bukhoriev,

Address: Attn. Sukhanshinosi editor,
Rudaki Institute of Language and
Literature of the Academy of Sciences
of the Republic of Tajikistan, office 11,
Rudaki Av. 21, Dushanbe city, 734025.
Phone.: (+992 372) 21-22-40; E-mail:
iza_rudaki@mail.ru; www.iza.tj.

Subscription Index in "Pochtai Tojik"
77755

Journal was re-registered by the
Ministry of Culture of the Republic of
Tajikistan, the first edition is from 5
April, 2012 year, № № 0098, the second
edition is from 12 November, 2015
year, № 0095. and the third edition is
from 7 September 2017 year, № 023/
мч- 97

Editorial team:

A. Rahmonzoda (Academician of the Academy of
Sciences of the Republic of Tajikistan)
M. Imomzoda (Academician of the Academy of
Sciences of the Republic of Tajikistan)
N. Salimi (Academician of the Academy of
Sciences of the Republic of Tajikistan)
M. Mulloahmad (Corresponding member of the
Academy of Science of the Republic of Tajikistan)
J. Nazriev (Corresponding member of the
Academy of Science of the Republic of Tajikistan)
D. Saymiddinov (Corresponding member of the
Academy of Science of the Republic of Tajikistan)
A. Sattorzoda (Doctor of Philological Sciences,
professor)
G. Juraev (Doctor of Philological Sciences,
professor)
H. Rajabov (Doctor of Philological Sciences,
professor)
O. Hojamurodov (Doctor of Philological Sciences,
professor).
P. Jamshed (Doctor of Philological Sciences,
professor)
O. Qosimov (Doctor of Philological Sciences)
T. Mardoni (Doctor of Philological Sciences)
Kh.Kalandariyon (Doctor of Philological Sciences)
Sh.Rahmonov (Doctor of Philological Sciences)

Dushanbe © Rudaki Institute of Language and
Literature of the Academy of Sciences of the
Republic of Tajikistan 2017

*Ба матбаа супорида шуд _____
Барои нашр имзо шуд _____
Чопи офсетӣ. Ҷузъи чопӣ 15,2. Андоза 70x100¹/₈.
Адади нашр 500 нусха. Супориши №__.*

МН «Дониш»

*Муассисаи нашриявии «Дониш»-и АИ ҶТ
ш.Душанбе, 734063, кӯчаи Айни, 299/2.*

Дар матбааи «Дониш Граф» ба чоп расидааст.